ศิลปากร

แผ.
๐๖๐
ศ๕๒๘ศ

ปที่ ๒ เล่ม ๓ ตุลาคม ๒๔๘๑

ผู้ช่วยเหลือ

๑. หลวงวิจิตรวาทการ	รัฐมนตรี อธิบดีกรมศิลปากร
๒. นายสมบุญ โชติจิตร	เลขานุการกรมศิลปากร
๓. พระยาอนุมานราชธน	หัวหน้ากองวรรณคดี
๔. พราหมณ์ป.ส.ศาสตรี	หัวหน้ากองวัฒนธรรม
๕. หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์	หัวหน้ากองโบราณคดี
๖. พระสาโรชรัตนนิมมานก์	หัวหน้ากองสถาปัตยกรรม
๗. พระพรหมพิจิตร	หัวหน้ากองหัตถศิลป
๘. พระเจนดุริยางค์	หัวหน้ากองดุริยางคศิลป
๙. ศาสตราจารย์ ซี. เฟโรจี	หัวหน้ากองโรงเรียนศิลปากร
๑๐. นางวิจิตรวาทการ	ผู้ช่วยหัวหน้ากองโรงเรียนศิลปากร
๑๑. ขุนจงนิมมิต	หัวหน้าแผนกกลาง กองสถาปัตยกรรม
๑๒. หม่อมเจ้าสมัยเฉลิม กฤดากร	หัวหน้าแผนกออกแบบ กองสถาปัตยกรรม
๑๓. พระเทวาภินิมมิต	หัวหน้าแผนกตำรา กองหัตถศิลป
๑๔. หลวงเทพลักษณ์เลขา	หัวหน้าแผนกช่าง กองหัตถศิลป
๑๕. หลวงประดิษฐ์ไพเราะ	หัวหน้าแผนกดุริยางค์ไทย กองดุริยางคศิลป
๑๖. นาย เอส. มิกี	หัวหน้าแผนกช่าง กองโรงเรียนศิลปากร
๑๗. หม่อมเจ้ายาใจ จิตรพงศ์	สถาปนิก
๑๘. คุณหญิงนัฏกานุรักษ์	

ปีที่ ๒ เล่ม ๓ "ศิลปากร" พ.ศ. ๒๔๘๑

ศิลปคติพจน์ . . . . . หน้า ๑

เอกสารสำคัญทางประวัติ

เพลงดนตรีประวัติศาสตร์ ตอน ๒ . . . . หลวงวิจิตรวาทการ ,, ๒

สมเด็จพระนารายน์มหาราชวีรบุรุษแห่งสยาม . . ตรี อมาตยกุล ,, ๒๓

โบราณคดี

ความรู้ทางโบราณคดี . . . . . ประหยัด โกมลวัจนะ ,, ๓๘

บทละคร

เจ้าหญิงแสนหวี . . . . . หลวงวิจิตรวาทการ ,, ๕๐

นาฏศิลป

ตัวละคร . . . . . เฉลิมบุญ ,, ๑๐๕

ภาษาศาสตร์

สันนิษฐานเทียบการเขียนอักษรไทยกับอักษรขอม. ฉ่ำ ทองคำวรรณ ,, ๑๑๓

อักขรานุกรมภูมิศาสตร์

จังหวัดสุราษฎรธานี . . . . . ราชบัณฑิตยสถาน ,, ๑๒๐

คำถามคำตอบศิลป

ตอบคำถามเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ . . . . . ชม ภาคบงกช ,, ๓๓๕

บันทึกตอบคำถามเรื่องนับปีพุทธศักราช . . . . . ก๊ อยู่โพธิ์ ,, ๑๕๓

บัญชีหนังสือในหอสมุดแห่งชาติ

แผนกภาษาไทย . . . . . หน้าพิเศษ ๗๓

หมวดหมู่ ๘๑๒ ม๐๐๒๔ศพ. หย.

ฝรั่งทำได้
ไทยทำดี.

ใครหนะบอกเธอ!
การทำภาพล็อคเก็ตชนิดเคลือบบน
โลหะ ต้องสั่งไปทำถึงต่างประเทศ.
เดี๋ยวนี้สะดวกเหลือเกินเธอ ไปสั่งให้
เขาทำก็ใกล้ไกลนิ ไม่ต้องเสียเวลาคอยเรอ
เดือนทั้งราคาก็ถูกกว่ามาก ขอให้เธอตรง
ไปที่:- นางเลิ้งอ๊าร์ต ช่างถ่ายรูป.
ถนนนครสวรรค์ นางเลิ้ง พระนคร

ล็อคเก็ตภาพมีหลายชนิดหลายขนาด รูปต่างๆ
โดยฝีมือนายช่างของในกรมหลวงสรรพสาตร์ฯ

ถ้าถ่ายรูปงาม ต้องนางเลิ้งอ๊าร์ต
ทำเช็มเค้รื่องหมายก็นางเลิ้งอ๊าร์ต

๒๐

โรคกษัย

ไม่ว่าหญิง, ชาย จะต้องมีประจำตัว ฉะนั้นผู้ที่มีร่างกายซูบซีด ผอมแห้ง กำลังน้อย ท้องแข็งเป็นดาล ปวดเมื่อยตามร่างกาย เส้นท้องตึง ท้องผูก มือเท้าเย็นเป็นเหงื่อ เบาน้อยหรือเหลืองจัด ปวดเสียวอัณฑะหรือท้องน้อย เบื่ออาหาร เหล่านี้ จงรับประทาน "ยาทำลายกษัย" อาการที่กล่าวก็จะหายไป กินได้นอนหลับ

โรคคัน

ไม่ว่าคันอย่างใดๆ จะเป็นแผลเป็นเม็ดเป็นผื่น หรือน้ำเหลืองเสียก็ตามคันตามเนื้ออ่อน ปากช่องคลอด ไม่ต้องเกาให้อักเสบ จงใช้ "ยาคันชมภู" ทาจะหายไม่แสบร้อนหรือเป็นฝ้า และเป็นยาแก้อักเสบแห่งผิวหนัง เด็กอ่อนใช้ชะโลมแทนแป้งได้ จะรักษาผิวหนัง ป้องกันตัวเป็นเม็ดเป็นผื่นและพุพอง

ยาเปล่งรัศมี

บำรุงและฟอกโลหิต แก้โลหิตพิการ ร่างกายซูบซีด โลหิตน้อย ระดูไม่ปกติ ปวดมดลูก เวลามีระดูปวดท้อง ปวดหลังน้อยบ้าง มากบ้าง ใสหรือข้นเกินไป มดกิดตกมาก อ่อนเพลีย วิงเวียน ตาลเดือด ตาลลม ปอดถ่วงที่หัวเหน่า รับประทานได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ง่ายไม่ขมชื่น ขวดละ ๑ บาทเท่านั้น

ยาประสิทธิ์กุมาร

เป็นยาประจำท้อง ใช้กวาดหรือป้ายลิ้น ชับชิเทา แก้ลม หละ ทราง ลิ้นเป็นฝ้า เป็นขุม สำรอก ท้องผูก ปวดท้อง ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ตัวร้อน หรือไม่กินนม จงใช้ยาประสิทธิ์กุมารนี้ บุตรของท่านจะไม่มีโรคมาเบียดเบียนร่างกายก็จะแข็งแรง จะกินได้นอนหลับ ซองละ ๑๐ สต. โหลละ ๑ บาทเท่านั้น

"ปวดฟัน" เด็กผู้ใหญ่จงใช้ "ยาแก้ปวดฟันจุลโมกข์"

มีจำหน่ายทั่วไปทุกจังหวัด ร้านในลำพังเป็นเอเย่นต์

ห้างขายยาจุลโมกข์

สี่แยกถนนนครสวรรค์ หางเลี้ยง พระนคร

ยาของห้างพระจันทร์โอสถ

สี่แยกโรงเรียนนายร้อย พระนคร โทรศัพท์ ๒๐๐๓๓

เป็นยาที่แก้ฉะเพาะโรคหนึ่ง ๆ เป็นโรค ๆ ไป ดังต่อไปนี้คือ

ปวดท้อง ๆ ขึ้น

คลื่นเหียนอาเจียน จุกเสียดแน่น อืด เฟ้อเมื่อหิวหรือกินอาหารอิ่มแล้ว ร้อนในคอ อย่าลืมใช้ ยาปราบโรคกะเพาะ คู่กับยาบำรุงกะเพาะ ช่วยกันรักษา

เจ็บเสียวใต้นมขวา

เมื่อยแสะคลั่นตัวคล้ายเป็นไข้ ไอแห้งๆ หรือมีเสมหะเหนียวติดคอ อ่อนเพลียเบื่ออาหาร และเบาเหลืองอันเกิดแต่ตับพิการอย่าลืมใช้ ยาปราบโรคตับ คู่กับยาบำรุงตับ ช่วยกันรักษา

เจ็บเสียวที่หน้าอก

ไอมีเสมหะมากหรือไอเป็นโลหิต คลั่นตัวคล้ายเป็นไข้เวลาบ่าย อันเกิดจากปอดพิการหรือวัณโรคอย่าลืมใช้ ยาปราบโรคปอด คู่กับยาบำรุงปอด ช่วยกันรักษา

จมูกเหม็นเป็นเนื้องอก

เจ็บคัน คัด หรือเป็นแผล อย่าลืมใช้ยาปราบนาสิกคู่กับยาสูบ ศ.ว.นาสิก ช่วยกันรักษาเป็นยาบังคับน้ำมูกให้แห้ง ถ้าเป็นเนื้องอกใช้ ยาคลายเนื้อร้ายเพิ่มอีกขนานหนึ่ง

ตัวเหลืองตาเหลือง

น้ำปัสสาวะเหลือง ปากขมหรือหวานเบื่ออาหาร ปวดเมื่อยขา มือเท้าเย็นชา คลั่นตัวคล้ายเป็นไข้ เจ็บเสียวใต้นมข้างขวา อย่าลืมใช้ ยาบำรุงน้ำดี

ตามืดมัวฟาง

ฝ้ายตาขั้นอันเกิดแต่ประสาทบังคับตา และน้ำเลี้ยงดวงตาพิการ และตาแดงตาค้อ ตาช้ำริดสีดวงตา อย่าลืมรับประทาน ยาชุบตาคู่กับยาตาอย่างเก่งหยอด ช่วยกันรักษา

มือเท้าตาย

หรือชาเจ็งเคล็งขัด บวม ปวดเมื่อยเส้นกระตุก สะดุ้ง ปากเบี้ยวตาหรี่ อย่าลืมใช้ ยาปราบอำพาต คู่กับยาช่วยปราบอำพาต ช่วยกันรักษา

ริดสีดวงทวาร

อุจจาระเป็นโลหิตหรือเป็นเม็ดตามขอบทวารหนัก คล้ายกลืนมะไฟ เดือยไก่ อย่าลืมใช้ ยาริดสีดวงพระจันทร์คู่กับยาฆ่าเชื้อริดสีดวง และยารมริดสีดวงเป็นยาขนานสำคัญในชุดนี้

ยาเม็ดทิพย์โอสถ

แก้ปวดฟัน

แก้ปวดเนื้อกล้าม

แก้ปวดข้อ

แก้ปวดมดลูก

แก้ปวดบาดแผล

แก้ปวดหลัง

แก้ปวดตามตัว

แก้ปวดเส้นประสาท

หลอดใหญ่ ๒๒ เม็ด ๑ บาท

„ เล็ก ๑๐ „ ๕๐ สตางค์

บริบูรณ์โอสถ ถนนเฟื่องนคร กรุงเทพ ฯ

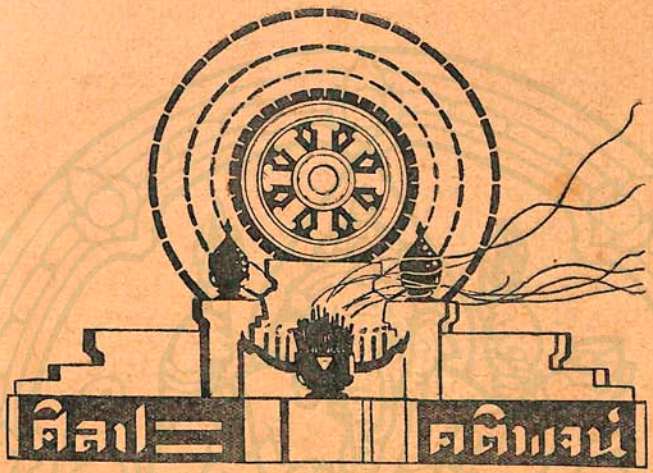

◎ เป็นคนต้องรักบ้าน
รักชาติอันประเสริฐ
รักเกียรติศักดิ์เชิด
ให้อยู่คู่ฟ้าน้ำ

◎ มัวเผลอเพลินเพลิดด้วย
มัวฝันว่ามั่นทุก
มัวคิดว่าหมดยุค
มัวพูดอวดดีแจ้ว

◎ ไทยเราฟูเฟื่องขึ้น
แต่อย่าปล่อยใจเหิม
มีชัยอย่าริเริ่ม
เพราะว่าเรายังต้อง

กำเนิด
เลิศล้ำ
ชูชื่อ
ดังนี้จงเสมอ
ความสุข
อย่างแล้ว
เขินหมด
จักต้องเสียใจ
กว่าเดิม ก็จริง
จักข้อง
อวดเก่ง เกินเลย
คิดหน้าจงดี

(จากคุสิตสมิต)

เพลงดนตรีประวัติศาสตร์

ตอนที่ ๒

ของ หลวงวิจิตรวาทการ

มโหรีหญิงกรมศิลปากร ส่งวิทยุกระจายเสียง
วันพุธที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๔๘๑

ท่านผู้ฟังทั้งหลาย

มโหรีหญิงของกรมศิลปากร จะได้ส่งเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ตอนที่ ๒ ต่อจากที่ส่งมาแล้วเมื่อคราวก่อน

การส่งเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ ครั้งที่แล้วมา ได้บรรยาย, ร้องและบรรเลงมาจนกระทั่งถึงยุคที่ชนชาติไทยถอยเลื่อนลงมาทางใต้ทุกที่ การอพยพเคลื่อนที่ของชนชาติไทยนั้น เป็นความยากลำบากและน่าสงสารสังเวช เพราะเมื่ออยู่ในถิ่นเดิมไม่ได้ก็อพยพกันเรื่อยไป พบที่ที่จะทำมาหากินได้ ก็ตั้งพำนักทำมาหากิน ครั้นถูกเขาติดตามไล่ต้อนมาอีกก็ต้องทิ้งถิ่นเคลื่อนที่ลงมาอีก สภาพของชนชาติไทยในเวลานั้น ก็ตรงกับบทกลอนที่ประพันธ์ไว้ดังต่อไปนี้

ตกลำบากด้วยไม่มีที่ทำกิน ต้องทิ้งถิ่นมุ่งหมายตายดาบหน้า
อพยพถอยเลื่อนเคลื่อนลงมา แสวงหาที่ทำเลอยู่ช้านาน
ตั้งแต่เหนือลงมาใต้นั้นไกลนัก ในบางครั้งตั้งพักเป็นหมู่บ้าน
ครั้นเมื่อเขาตามบุกมารุกราน ก็ชมชานอพยพกันต่อไป

คำกลอนบทนี้จะได้ร้องและบรรเลงในทำนอง "สาริกา"

การเคลื่อนที่โดยปราศจากความมุ่งหมายอันแน่นอนเช่นนี้ เป็นเหตุให้ชนชาติไทยแตกแยกกันออกเป็นหลายสาย สายแรกที่แตกกันออกไป คือไทยพวกหนึ่งได้ไปกลายเป็นญวน ชนชาติที่เป็นญวนในเวลานี้ ชั้นเดิมก็ไทยเราแท้ ๆ ภูเขาใหญ่อันเดียวที่ทำให้ญวนห่างเหินจากไทย จนเดี๋ยวนี้เราเกือบไม่รู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน แท้จริงก็เป็นไทยที่อยู่ทางกลางประเทศจีนมาด้วยกัน ถูกไล่อพยพลงมาด้วยกัน ครั้นมาถึงทิวภูเขาใหญ่เห็นหนึ่ง ซึ่งในสมัยนี้เรียกว่าทิวภูเขาญวน หรือที่ฝรั่งเศสเรียกในเวลานั้นว่า "เชนอานามิติก" ก็เกิดแยกทางกัน พวกหนึ่งไปทางด้านซ้าย อีกพวกหนึ่งมาทางขวา ดังบทกลอนที่ประพันธ์ไว้ว่า

มีพวกไทยหมู่ใหญ่อยู่พวกหนึ่ง เลื่อนทำเลมาถึงทิวเขาใหญ่
ก็มาเกิดแบ่งแยกแตกกันไป ภูเขานั้นบันไทยให้แตกกัน
พวกหนึ่งตรงลงไปทางด้านซ้าย เข้ายึดชายฝั่งทะเลเป็นที่มั่น
พวกหนึ่งอ้อมมาทางขวากล้าสำคัญ ก็เกิดบันชาติไทยได้ง่ายดาย

ซึ่งจะได้ร้องและบรรเลงในทำนอง "พระจันทร์ครึ่งซีก"

ตามนี้จะเห็นได้ว่า ญวนนั้น คือไทยพวกเดียวกับเราแท้ ๆ ทิวภูเขาซึ่งเรียกในเวลานี้ว่าเชนอานามิติก ได้แบ่งบันกันชั่วขณะสายที่เดียว ญวนเข้ามาตั้งอยู่ที่ตังเกี๋ยตั้ง ของญวนและไทย ซึ่งเคยเป็นพวกเดียวกัน นั้นให้ต่างห่างเหินกันออกไปเป็นคนละเชื้อ

แต่ต้นพุทธศักราช และพยายามขยายตัวลงมาจนมีอาณาจักรมั่นคง ซึ่งเรียกว่านานยวน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นามเวียดแต่ถูกจีนมารุกรานรบกวนอยู่เสมอ จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๔๓๑ ญวนต้องเป็นเมืองขึ้นของจีนอยู่ตลอดเวลากว่าพันปี (ตั้งแต่ พ.ศ. ๔๓๑ ถึง พ.ศ. ๑๔๘๒) การที่ญวนต้องไปขึ้นกับจีนอยู่ตลอดเวลานับตั้งพันปีดังนี้ทำให้เกิดผลสองประการ คือ ๑. ญวนเพิ่งจะมีเรื่องราวที่สำคัญในประวัติของสุวรรณภูมิเมื่อภายหลัง พ.ศ. ๑๕๐๐ แต่ก่อนนั้นไม่มีเรื่องราวอะไรมาก และ ๒. การที่ญวนต้องอยู่ใต้อำนาจของจีนตั้งพันปีนั้นทำให้ญวนกลายเป็นจีนไปหมด ตลอดถึงอักษรศาสตร์ สรรพวิชา ลัทธิศาสนาและอารยธรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง ญวนได้รับจากจีนทั้งนั้น ด้วยเหตุนี้ญวนและไทยซึ่งเป็นเพื่อนคู่ทุกข์คู่ยากกัน มีเชื้อสายอันเดียวกัน มีชีวิตอยู่ร่วมกันตั้งแต่เมื่อสี่พันปีมาแล้ว ก็มาแตกต่างห่างเหินกันอย่างน่าเสียดาย

ความเป็นไปในตอนนี้ได้ผูกเป็นบทกลอนดังต่อไปนี้

ไทยที่ลงไปข้างซ้ายกลายเป็นญวน ชาติไทยปรวนแปรไปน่าใจหาย
ชั่วในระยะพันปีปลาย ญวนได้กลายออกหากจากพวกไทย
นับตั้งแต่พุทธศกราวสี่ร้อย ถึงพันสี่ไม่น้อยที่นับได้
ญวนต้องขึ้นอยู่กับจีนสิ้นเลือดไทย ถึงกับใช้หนังสือจีนในถิ่นนี้

ซึ่งจะได้ร้องและบรรเลงในทำนอง "ทะยอยญวน"

การส่งกระจายเสียงเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ต้องยุติลงไว้ตอนนี้ก่อน จะส่งต่อไปภายหลังเวลา ๒๐ น.

บัดนี้จะได้ส่งกระจายเสียงเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ต่อจากที่ได้ส่งมาแล้วในภาคต้น ขอให้เราทราบลักษณะนิสัยของเราเองไว้ว่า ไทยเรามีความสามารถอย่างหนึ่งซึ่งไม่มีชาติใดในโลกนี้สู้ได้ คือความสามารถที่จะหันเหไปตามกาละเทศะ ตั้งแต่โบราณกาลมาจนถึงปัจจุบัน ไทยเรามี

ลักษณะอันนี้อยู่เสมอ เรารับประทานอาหารได้ทุกชนิด ไม่เลือกว่าเป็นอาหารของชาติใด เราทนอากาศได้ทุกอย่างไม่ว่าหนาวร้อนร้ายแรงอย่างไร เราเข้าไปถึงไหนก็สามารถทำตัวให้เหมาะแก่ที่นั้น เราเข้าหมู่แขกเราก็เป็นแขกได้ เราเข้าหมู่จีนเราก็เป็นจีน เราเข้าหมู่ชาติใด เราทำตัวของเราให้ถูกขนบธรรมเนียมของชาตินั้นได้อย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ไม่ฉะเพาะแต่กิริยาท่าทาง เราทำได้จนถึงสำเนียงพูด ฝรั่งเดี๋ยวนี้ก็ต้องออกปากชมว่า ไม่มีชาติใดในบุรพทิศจะพูดฝรั่งได้สำเนียงชัดเจนเหมือนคนไทย แต่ความสามารถในการหันเหไปตามกาละเทศะนี้ มีผลดีไม่เท่าร้าย ผลดีมีอยู่เพียงทำให้เราอยู่ไหนอยู่ได้ แต่ผลร้ายอยู่ที่ว่าทำให้ชาติไทยเสื่อมโทรมลงไปทุกวัน เมื่อเราไปรบชะนะพะม่า เราก็กวาดต้อนพะม่าเข้ามาไว้ในเมืองไทย เมื่อพะม่ามารบเรา เขาก็กวาดเอาคนของเราไปเป็นการทำตอบแทนกัน แต่มีผลผิดกันมาก พะม่าที่ถูกกวาดเข้ามาจะอยู่เมืองไทยนานสักเท่าใดเขายังคงเป็นพะม่าอยู่จนวันตาย แต่ไทยที่ถูกกวาดไปกลายเป็นพะม่าหมดแล้ว ตำบลบ้านไทยในกรุงมัณฑะเลประเทศพะม่าเวลานี้คงเหลือแต่ชื่อว่าเป็นบ้านไทย แต่จะหาร่องรอยคนไทยสักนิดเดียวก็ไม่ได้ โดยลักษณะที่เราสามารถหันเหตามกาละเทศะดังนี้ เราจึงเป็นชาติอยู่ที่ไหนก็ได้ เมื่อเดือดร้อนในที่หนึ่งก็เคลื่อนต่อไป อาการที่ไทยเราเคลื่อนลงมาสุวรรณภูมินั้น หลุยฟีโนต์ ศาสตราจารย์ฝรั่งเศสผู้เชี่ยวชาญในประวัติศาสตร์และโบราณคดีของตะวันออกเขียนไว้ว่า เป็นเหมือนอย่างน้ำที่ไหลบ่าเข้ามาในสุวรรณภูมิ คนไทยก็คือน้ำ สามารถจะไหลเข้าไปอยู่ได้ในที่ทุก ๆ แห่ง ธรรมดาน้ำเมื่อท้องฟ้าเป็นฉันใด น้ำก็ฉันนั้น ทางที่น้ำไหลจะคดเคี้ยวอย่างไร น้ำก็คดเคี้ยวเลี้ยวตามไปได้ฉันใด คนไทยก็สามารถทำตนให้หมุนตามกาละเทศะได้เสมอ จะคงรักษาของของคนไว้ได้บ้างก็แต่ภาษาพูดเท่านั้น การที่คนไทยเคลื่อนลงมานั้น ก็มาตามลำดับอยู่ในภาคเหนือแห่งสุวรรณภูมิ เปรียบประหนึ่งว่าเอาผ้าขาวปูลาดเขตต์ตั้งเกี่ยม ลาวเขียม พะม่า ตลอดถึงอาหม ข้อนี้เป็นหลักฐานที่แสดงว่าญวนนั้น คือไทยเราแท้ ๆ และเลือดไทยเข้าไปปนอยู่ในเลือดพะม่ามิใช่น้อย

หนังสือของ เดโอดอร์ กิญาร์ด

ปราชญ์ฝรั่งเศสผู้หนึ่ง กล่าวถึงชนชาติไทยก่อนที่จะเข้ามาสู่เขตต์สุวรรณภูมิว่า "ไทยในครั้งกระโน้นจะปราศจากความรุ่งเรืองก็หามิได้ ชนชาติไทยเจริญพันชาติทั้งหลายที่แรกเจริญขึ้นในโลก และอย่างไรก็ดีในขณะที่ชาวยุโรปยังเป็นป่าเถื่อนอยู่นั้น ชาติไทยมีความเจริญและรู้จักระเบียบการปกครองอย่างเรียบร้อยแล้ว"

ประวัติของไทยเราตั้งแต่เคลื่อนเข้าสู่แดนสุวรรณภูมิ จนถึงเวลาตั้งพระราชอาณาจักรสยามขึ้นนั้น เป็นเรื่องซับซ้อนสับสนเข้าใจยาก ตำนานต่าง ๆ ก็ขัดกันทั้งข้อเท็จจริงและศักราช แต่ก็พอจะสรุปรวมความให้เข้าใจได้ง่าย ๆ โดยแบ่งพวกไทยใหญ่กับไทยน้อย และกล่าวถึงพวกไทยใหญ่เสียก่อน ดังบทกลอนที่ประพันธ์ไว้ดังต่อไปนี้

ไทยที่ลงมาทางขวานั้นกล้านัก ยังจงรักเลือดไทยอยู่เต็มที่
พากันเคลื่อนตรงไปได้ทุกที ไทยใหญ่ที่ลงไปหาสาละวิน
ตั้งสิบเก้าเจ้าฟ้าอาณาจักร เข้าปกปักครองที่แถบนั้นสิ้น
ขยายเขตต์เพิ่มทวีที่ทำกิน ออกไปจนถึงถิ่นอิราวดี

ซึ่งจะได้ร้องและบรรเลงในทำนอง "ไทยใหญ่" ซึ่งกรมศิลปากรได้แต่งทำนองขึ้นใหม่.

พวกไทยใหญ่ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ทางแม่น้ำสงคราม ซึ่งเรียกในบัดนี้ว่า แม่น้ำสาละวิน ในเขตต์พะม่าเดี๋ยวนี้ เรียกกันว่า เงี้ยวบ้าง ฉานหรือชานบ้าง ตั้งเป็นอาณาจักรชื่อเรียกว่า "สิบเก้าเจ้าฟ้า" การที่มีชื่อดังนี้เข้าใจว่าแบ่งเป็นแคว้น ๆ ถึง ๑๙ แคว้น ต่างแคว้นต่างมีเจ้าของ เจ้าครองแคว้นไทยใหญ่มีฐานันดรเป็นเจ้าฟ้าอยู่จนกระทั่งบัดนี้ นามของเจ้าครองนครไทยใหญ่ ก็มักจะเป็นเสือ ๆ ฟ้า ๆ เช่น เสือปาดฟ้า, เสือขวัญฟ้า, เสือหางฟ้า, เสือหลวงฟ้า ไทยใหญ่มีอำนาจลงไปจนกระทั่งถึงอาณาจักรตะโก้ง แต่ต่อมาก็ถูกพะม่าไล่กระจัดกระจายไปในราว พ.ศ. ๑๒๐๐ ไทยใหญ่พวกหนึ่งกระจายไปทางอินเดียและอยู่ที่นั่นเป็นจำนวนมาก ถึงกับเป็นมณฑลหนึ่งของอินเดียในเวลานี้

เรียกว่าอัสสัม (เราเรียกว่าไทยอาหม) ไทยใหญ่ส่วนมากอยู่ในดินแดนระวางลานนากับพะม่า ซึ่งเรียกชื่อในเวลานั้นว่า ฉานรัฐ หรือที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า Chan States และประวัติของไทยใหญ่ก็ไปเกี่ยวข้องกับพะม่าและมอญมาก พวกไทยใหญ่เคยเป็นเจ้าแผ่นดินมอญ ทรงพระนามว่าพระเจ้าฟ้ารั่ว ในตอน พ.ศ. ๑๗๕๐ อนึ่งไทยใหญ่ได้เคยเป็นเจ้าครองแคว้นพะม่าอยู่ตลอดเวลา สืบต่อกันตั้งหลายรัชชกาล เมื่อว่าตามจริงแล้วมอญพะม่าเวลานั้นน่าจะกลายเป็นไทยไปหมด แต่หามิได้ อย่าลืมว่าไทยเรามีลักษณะที่หันไปตามกาละเทศะได้อย่างเก่งที่สุด เวลาจีนรุกไทย เขาทำให้ไทยเรากลายเป็นจีน แต่เวลาไทยเรารุกพะม่าหรือมอญ เราไม่ได้ทำให้พะม่าหรือมอญกลายเป็นไทย ไทยเรากลับกลายเป็นมอญพะม่าไปเสียเอง ไทยใหญ่ที่ไปครองเมืองมอญก็กลายเป็นมอญไป ที่ไปครองเมืองพะม่าก็กลายเป็นพะม่าไป จะหาชาติไหนเหมือนไทยเราเป็นอันไม่มี รุกเขาเข้าไปปกครองเขา แทนที่จะให้เขากลายมาเป็นเรา เรากลับกลายเป็นเขาไปเอง ไทยใหญ่ที่อยู่เหนือเชตต์สยามขึ้นไป เวลานี้ก็เกือบกลายเป็นพะม่า ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าประหลาดใจที่ชนชาติไทยเราร่อยหรอลงไปทุกวัน

ความเป็นไปในตอนนี้ได้ ประพันธ์เป็นกลอนไว้ดังต่อไปนี้

พวกไทยใหญ่ได้เป็นเจ้าครองตะโก้ง จึงจรรโลงเกียรติไทยขึ้นเต็มที่
รักษาตัวอยู่ได้หลายร้อยปี ถูกพะม่าราวีเข้าทางโน้น
สิ้นอำนาจชาติไทยในพะม่า ที่เป็นอาณาจักรก็หักโค่น
ไทยพวกหนึ่งจึงไหลไปไกลโพ้น เป็น "อาหม" อยู่ทางโน้นห่างออกไป

ซึ่งจะได้ร้องและบรรเลงในทำนอง "พะม่าเชว"

การส่งกระจายเสียงเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ ต้องยุติลงในตอนนี้อีกครั้งหนึ่ง และจะส่งต่อไปภายหลังเวลา ๒๑ น.

บัดนี้ จะได้สังกระจายเสียง เพลงดนตรีประวัติศาสตร์ ต่อจากที่ส่งมาแล้วในภาคที่ ๒

พวกไทยน้อย คือพวกเรา ได้พากันอพยพลงมาทางใต้ คือทางตุ่มแม่น้ำโขง เราควบคุมอยู่เป็นหมู่ ๆ หลายพวกหลายเหล่า เรามีอาณาจักรต่าง ๆ ซึ่งเรียกเป็นคำรวมว่า "สิบสองจุไทย" หรือ "สิบสองเจ้าไทย" ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองหลวงพระบาง ซึ่งในเวลานี้เป็นดินแดนกว้างใหญ่ อยู่ในท่ามกลางระหว่างประเทศทั้งสี่ จีน สยาม พะม่า และญวน และบัดนี้ก็ถูกแบ่งปันกันอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศสบ้าง อังกฤษบ้าง ในครั้งกระนั้นเราแบ่งกันปกครองเป็นสิบสองแคว้น ต่างแคว้นต่างมีเจ้าไทย ราชธานีใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางของสิบสองเจ้าไทยนั้น ชื่อว่าเมืองแถง ในราว พ.ศ. ๑๓๐๐ วีรบุรุษของแคว้นสิบสองเจ้าไทย ชื่อขุนบรม มีลูกชายหลายคน จึงสั่งให้พี่น้องไปจับจองหาที่สร้างเมืองใหม่ แต่ละคนต่างไปคนละทาง วิธีนี้เป็นวิธีขยายอาณาเขตต์อย่างดี ในตอนนี้จดหมายเหตุทางลานช้างให้รายละเอียดไว้ว่า ลูกขุนบรมคนที่ ๑ ไปได้เมืองเชา (เมืองหลวงพระบาง) คนที่ ๒ ไปได้ดินแดนทางญวนกลาง คนที่ ๓ ไปได้แคว้นสิบสองบันนา (หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสิบสองพันนา) คนที่ ๔ ไปได้ที่ทางแถบตังเกี๋ย ตั้งเป็นแคว้นเรียกว่า "หัวพันทั้งห้าทั้งหก" คนที่ ๕ มาตั้งแคว้นโยนก (ซึ่งภายหลังมากลายเป็นลานนา) คนที่ ๖ ไปได้ละโว้ (ลพบุรี) คนที่ ๗ ไปได้หงสาวดี รายละเอียดเหล่านี้จะเป็นจริงไปทั้งหมดไม่ได้ แต่คงพึ่งได้ว่าขุนบรมได้สั่งให้ลูกชายพาพี่พลไปหาดินแดนแผ่อำนาจของไทยจริง และต่อมาจากนั้นไทยก็มีอาณาจักรอยู่ติดต่อกันอย่างน้อย ๕ อาณาจักร คือสิบสองเจ้าไทย สิบสองพันนา หัวพันทั้งห้าทั้งหก ลานช้าง และโยนก คือลานนา

บทกลอนที่ประพันธ์ไว้สำหรับตอนนี้มีดังต่อไปนี้

พวกไทยน้อยเมื่อถอยจากน่านเจ้า ก็เดินเข้าเขตต์สุวรรณภูมิใหญ่
ตั้งเป็นถิ่นหลักฐานกันต่อไป ชื่อสิบสองจุไทยทางเบื้องบน

ซึ่งจะได้ร้องและบรรเลงเป็นทำนอง "สร้อยสนตัด"

เพื่อให้สมกับคำของศาสตราจารย์หลุยส์ ฟีโนต์ ปราชญ์ฝรั่งเศสผู้เชี่ยวชาญในประวัติศาสตร์บุรพทิศ ที่กล่าวเปรียบเทียบการที่ชนชาติไทยอพยพเข้าครองสุวรรณภูมิ ว่าเป็นเหมือนน้ำที่ไหลหลั่งท่วมทั่วทุกแห่งหน หรืออีกนัยหนึ่งว่าเป็นเสมือนผ้าขาวปูลาดลาดแผ่นดินสุวรรณภูมิทั้งแผ่น จึงได้ประพันธ์คำกลอนในตอนนี้ขึ้นดังต่อไปนี้

การเคลื่อนที่ของไทยไม่หยุดยั้ง เหมือนน้ำหลั่งไหลทั่วทุกแห่งหน
ไหลเข้าแดนขอมละว้ามาปะปน กล้าประจนสู้ภัยได้เขตต์ครอง
ชั่วเวลาราวห้าหกร้อยปี ไทยทวีเพิ่มเข้าเป็นเจ้าของ
เขตต์สุวรรณภูมิใหญ่ไทยเข้าครอง เหมือนน้ำนองท่วมทั่วทุกตำบล

ซึ่งจะได้ร้องและบรรเลงในทำนอง "ทะเลบ้า"

ชนชาติสำคัญ ที่ปกครองแดนสุวรรณภูมินั้น คือพวกขอม ดังได้กล่าวมาแล้วในการส่งกระจายเสียงตอนที่ ๑ ครั้งที่แล้วมา พวกขอม มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เขมร พวกนี้เป็นพวกเดียวกับมอญ ถึงกับนักประวัติศาสตร์เรียกชื่อกันว่ามอญ—ขะเมร์ พวกนี้พากันอพยพมาจากเขตต์มอญ ตั้งแต่ศตวรรษแรก ๆ ของพุทธศักราช เดินเข้ามาในเขตต์สุวรรณภูมิ และการที่เข้ามาในทางนี้ก็คงเป็นเพราะหนีพะม่า เราทราบอยู่แล้วว่า มอญกับพะม่ามีลักษณะต่างกันมาก มอญเป็นนักศิลปะ แต่พะม่าเป็นนักรบ เมื่อพะม่าลุกลงมา มอญก็ต้องหนี และที่ยกเข้ามาทางนี้ ส่วนพวกมากเป็นพวกขะแมร์ การยกเข้ามาในชั้นแรกก็คงคิด หาที่ทำกินในตอนกลางสุวรรณภูมิ แต่เมื่อเข้ามาก็ได้แลเห็นสุวรรณภูมิมีคนพวกหนึ่งเป็นเจ้าของอยู่เสียแล้ว คือพวกละว้า เมื่อเห็นท่าว่าจะตั้งภูมิลำเนาอยู่ในตอนนี้ไม่ได้ ก็เดินเรื่อยไป จากตะวันตกไปตะวันออกโดยไม่รู้ว่าจะไปทางไหน แต่เป็นธรรมดาของมนุษย์ชาวเอเชียที่อพยพโดยมากจะต้องเดินทางจากเหนือไปหาใต้ และจากตะวันตกไปตะวันออก ถึงแม้จะไม่มีความมุ่งหมายว่าจะไปทางไหน ก็เดินกันเรื่อยไปจนกว่าจะพบของดี พวกนี้เดินหรือ

เคลื่อนที่กันเรื่อยไปจนเผอิญเคราะห์ดีได้พบทะเลสาปอันใหญ่อุดมด้วยผักปลา ก็เข้าตั้งภูมิลำเนาล้อมรอบทะเลสาปและอยู่กินอย่างเป็นสุขสบาย นามว่ามอญก็หายไปเหลือแต่ละแมร์ ซึ่งเราเอามาเรียกว่า เขมร และได้นำเอาแบบแผนอินเดียมาใช้ ต่อมาภายหลังพวกอินเดียพากันไปอยู่ด้วย เขมรก็เลยกลายเป็นอินเดียน้อย ๆ ไปทีเดียว

มาถึงเวลานี้ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องระลึกถึงความจริงอีกข้อหนึ่ง คือว่าชนชาติที่เราเรียกว่า "เขมร" ในเวลานี้เป็นพวกไหนแน่ นักประวัติศาสตร์โดยมากถือว่า เขมรเป็นเชื้อชาติที่สืบตรงมาจากขอมโบราณ แปลว่าเขมรกับไทยไม่มีความเกี่ยวพันกันในทางเชื้อชาติเลย ความจริงในเรื่องนี้มีเพียงไร น่าจะลองพิจารณาดู ชาวกรีกในเวลานี้ ไม่ใช่กรีกของโสกระตีส เพราะชนชาติกรีกในครั้งโบราณได้ตายไปเสียหมดแล้ว แม้กรีกสมัยอาเล็กซานเดอร์มหาราชก็ยังไม่ใช่กรีกแท้ ชาวกรุงโรมของมุสโสลินี ในเวลานี้ไม่ใช่โรมันของซีซาร์ เพราะเชื้อสายของโรมันจริง ๆ จะมีเหลืออยู่บ้างก็แต่ในประเทศรูเมเนียเท่านั้น ชาวอียิปต์ในเวลานี้ก็ไม่ใช่ชาวอียิปต์ของพระนางเคลโอปาตรา เลือดอียิปต์แท้ได้สูญย์สิ้นไปนานแล้ว ชาวอียิปต์ในเวลานี้คือชาวอาหรับ แม้แต่ภาษาพูดหรือหนังสือก็เป็นอาหรับ ฉะนั้นการที่จะพูดว่าเขมรในเวลานี้สืบเชื้อสายมาจากขอมโบราณนั้นดูจะเป็นการสันนิษฐานที่ง่ายเกินไป ขอให้สังเกตว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้ทรงตั้งราชอาณาจักรสยามใน พ.ศ. ๑๗๐๐ ต่อมาอีก ๒๐ ปี ถึงรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง อาณาจักรสยามก็แผ่เกือบเต็มสุวรรณภูมิ อำนาจเขมรได้ชุดลงอย่างน่าประหลาด ทำไมไทยจึงได้แผ่อำนาจได้เร็วถึงปานนั้น ทำไมอำนาจเขมรหรือขอมจึงเสื่อมลงเร็วนัก ทั้งนี้นอกจากความสามารถของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนรามคำแหงแล้ว ยังมีความอีกประการหนึ่ง คือว่า ก่อนที่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ จะตั้งราชอาณาจักรสยามที่สุโขทัยใน พ.ศ. ๑๗๐๐ นั้น คนไทยได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เต็มแหลมทองนี้แล้ว ตั้งแต่ฝั่งทะเลจีนถึงฝั่งมหาสมุทรอินเดีย ชาติขอมได้เริ่มตายมานานแล้ว ไทยเข้ามาแทนที่ ชื่อเขมรที่ใช้ต่อมาก็เป็นชื่อสมมติ และที่เข้าใจกันว่าเขมรในเวลานี้สืบเชื้อสายตรงจากขอมโบราณนั้น เป็นความผิดหลงอย่างใหญ่ ที่

จริงก็ไทยเราทั้งนั้น ชาติขอมโบราณหรือเขมรแท้ ได้สาบไปพร้อมกับชาติจามปา ซึ่งในบัดนี้คงเหลือแต่ชื่อ เขมรเดี๋ยวนี้ก็คือไทยน้อยพวกหนึ่ง ซึ่งเผอิญไปตกอยู่ในดินแดนขอมโบราณ ได้รับการอบรมตามแผนขอมทุก ๆ อย่าง ก็ถูกสมมติเรียกชื่อว่า "เขมร" ไปเช่นเดียวกับไทยน้อยพวกหนึ่งซึ่งไปปะปนกับเชื้อสายละว้า ก็ถูกเรียกว่า "ลาว" ความจริงไทยเราทั้งนั้น ถ้าเราจะเอาหลักวิธีการพิศูจน์เชื้อชาติ ซึ่งนักประวัติศาสตร์เชื่อถือ กล่าวคือ รูปหน้า กระโหลกศีรษะ, อาหารการกิน, ชะนิดของโรคที่เป็นกันโดยมาก นิยายพื้นเมือง, ทำนองเพลงร้องและดนตรีเหล่านี้ มาลองพิศูจน์เปรียบเทียบไทยกับเขมรเวลานี้ดูแล้ว จะได้ผลลัพธ์อันแน่นอนว่า เขมรเวลานี้ คือไทยอย่างแน่ ๆ

พฤติการณ์เป็นดังนี้ จึงได้ผูกกลอนขึ้นเป็นข้อความว่า

แดนเขมรแดนละว้ามะลายู ไทยเข้าอยู่กำกับไม่สับสน
เลือดของไทยหลั่งไหลเหมือนสายชล เข้าปะปนเปลี่ยนเลือดละว้าเดิม
เลือดของไทยเข้าไปปนเขมร ทำให้เด่นเกียรติไทยได้ส่งเสริม
เลือดเขมรปนไทยไกลจากเดิม ไทยยิ่งเพิ่มเขมรกลายเป็นไทยแท้

ซึ่งจะได้ร้องและบรรเลงเป็นทำนอง "สะสม"

ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า อำนาจของไทยได้เผยแผ่ออกทางนี้ โดยวีรบุรุษผู้สามารถคนหนึ่งชื่อขุนบรม ซึ่งได้ส่งลูกชายออกไปสร้างเมืองขยายอาณาเขตต์คนละทิศคนละทาง ผลแห่งการกระทำของขุนบรมทำให้เกิดอาณาจักรไทย ที่สำคัญขึ้นสอง แห่ง คือลานช้างและลานนา

ลานช้างเป็นอาณาจักรทางทิศตะวันออก ที่เรียกว่าลานช้างก็เพราะมีช้างชุม จนภายหลังเรียกกันเคยดีไปว่า ล้านช้าง เคยผูกศัพท์บาลีใช้ว่า "ศรีสัตนาคนหุต" ซึ่งแปลว่าช้างล้านตัว ที่ตั้งเดิมของแคว้นนี้อยู่ที่เป็นเมืองหลวงพระบางในเวลานี้ ลานช้างหรือหลวงพระบางมีเรื่องเล่าย้อนหลังเข้าไป

มากมาย แต่ก็เป็นนิยายเกือบทั้งหมด คงจับข้อที่ควรเชื่อว่าเป็นความจริงได้แต่เพียงว่าเมื่อไทยเราเข้าไปถึงที่นั่น ตำบลนั้นได้เป็นที่ตั้งภูมิลำเนาของคนอยู่เดิม คนที่อยู่ในที่นั้นเป็นพวกข่า ที่ตรงที่เป็นเมืองหลวงพระบางเวลานี้มีชื่อเดิมว่าบ้านฉานเชา ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองเชียงทอง แต่ในครั้งกระนั้น ชาวเมืองก็ยังเรียกกันเป็นสามัญว่า ฉานเชา ในหนังสือเก่าๆ ก็เรียกว่าเมืองเชา ในตำนานบางแห่งเรียกว่า "ชะวา" ซึ่งแผลงมาจากคำว่า "เชา" นั่นเอง จนกระทั่งถึงรัชกาล พระไชยเชษฐาเจ้ากรุงฉานช้างได้พระบางไปประดิษฐานไว้ที่เมืองนั้น จึงได้เปลี่ยนชื่อว่าหลวงพระบาง เวลาที่ไทยขึ้นไปถึงนั้น ปรากฏว่าที่นั่นอยู่ในอำนาจของเขมรแล้ว เขมรตั้งข่าคนหนึ่งเป็นนายตำบลปกครอง แต่ข่าคนนั้นเป็นข่าที่มีความรู้ ได้เคยไปรับอบรมตามแบบเขมรอยู่ที่นครวัด เวลาที่ไทยเราเข้ามาก็ต้องต่อสู้กับข่าอย่างมากมาย แต่หนังสือบางฉะบับเล่าว่าไม่มีการสู้รบ พอไทยมาถึงก็เจรจากับข่า บอกให้ข่าออกไปอยู่เลียบตามภูเขา พวกข่าไม่ยอม ข่าชี้ให้เห็นพิศูจน์ว่าเขาได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่นั่นแล้วหลายสิบปี การให้พิศูจน์ในข้อนี้พวกข่าชี้ให้ไทยดูตะกร้าหวายที่อยู่บนยอดไม้เป็นพะยาน โดยให้หลักฐานว่าเมื่อพวกข่ามาถึง เขาได้เอาตะกร้าหวายทิ้งคว้าไว้ในที่หนึ่ง ภายหลังมีต้นไม้ขึ้นมาในที่ตะกร้าครอบ เมื่อต้นไม้นั้นโตขึ้นก็พาเอาตะกร้าติดยอดไม้ขึ้นไป บัดนี้ต้นไม้นั้นสูงใหญ่ จนเห็นตะกร้าอยู่ในที่สูงลิบ แสดงว่าข่าได้เข้ามาตั้งอยู่หลายสิบปีแล้ว หนังสือเรื่องนั้นเล่าต่อไปว่า พอตกกลางคืน ไทยก็พยายามไปหาต้นไม้ที่สูงกว่า แล้วก็หาตะกร้าขึ้นไปครอบยอดไม้ไว้บ้าง เช้าขึ้นก็ไปชี้ให้ข่าดูเพื่อแสดงว่าไทยได้เคยจับจองที่นั่น มานานกว่าข่า ข่านึกว่าจริงก็ยอมแพ้ และพากันขึ้นไปอยู่ตามภูเขา ไทยก็ได้ฉานเชาโดยวิธีง่าย ๆ เรื่องนี้เราต้องชมผู้เล่าว่า เข้าใจประดิษฐ์ แต่เสียใจที่เป็นนิยาย ความจริงมีอยู่ว่าไทยต้องออกกำลังต่อสู้ข่าอยู่นาน จึงได้ตำบลฉานเชาไว้เป็นของไทย และตั้งเป็นเมือง ตำนานฉานช้างได้ทำบัญชีชื่อกษัตริย์ครองเมืองนี้ไว้มากหลาย ถ้วนแต่มีฤทธิเดชเกือบจะเหาะได้ทั้งนั้น สิ่งที่ควรสดุดใจอีกอย่างหนึ่งก็คือ พระเจ้าแผ่นดินองค์แรกของเขา ซึ่งน่าจะเป็นลูกขุนบรมนั้นกลับไม่ใช่ กลายเป็นชาวลังกา ทั้งนี้คงเป็นเพราะ

เวลานั้นเรากำลังเลื่อมใส ในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า และกำลังนิยมลังกาสิงหพ ตามบัญชีสันตติวงศ์ของเขามีพระเจ้าแผ่นดิน ๓๕ องค์ จึงถึงพระยาสุวรรณคำผง ซึ่งเขาว่าเป็นองค์ที่ ๓๕ อันที่จริง กษัตริย์ลานช้างที่จะนับเข้าประวัติศาสตร์ได้จริง ๆ ก็เริ่มแต่พระยาสุวรรณคำผงเท่านั้น

เรื่องลานนาเป็นเรื่องที่ซับซ้อนอยู่หน่อย เมื่องแรกที่ฉุนบรมมาสร้างขึ้นในลานนา คือ ไชยบุรี (คนพื้นเมืองเรียกว่าเมืองใจ) ที่ให้ชื่อว่าไชยบุรี ก็เพราะฉุนบรมคนที่มาทางลานนานี้มีนามว่า ไชยพงศ์ (หรือ ไสผง) นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๓๐๐ ส่วนนามอาณาจักรนั้นยังไม่เรียกว่าลานนา เรียกว่าโยนก เพราะแผ่นดินในแถบนั้นอยู่ในเขตต์โยนกของละว้า ซึ่งกำลังอยู่ในอำนาจของขอม การแผ่อาณาเขตต์ของฉุนบรมโดยวิธีส่งลูกชายไปหาเมืองใหม่ดังนี้ ทางประวัติศาสตร์ถือว่าเป็นครั้งแรกที่ไทยรุกเขตต์แดนของเมืองไชยบุรีนี้มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่นนาคพันธุ์ นาเคนทร์ นาคนคร หรือเชียงแสน ก็เรียกนครไชยบุรีหรือโยนกนี้ไม่ปรากฏว่าต้องตกอยู่ในอำนาจของพะม่า (แต่เขตต์โยนกที่เป็นของละว้านั้นถูกพะม่ารุกราน ในเวลาที่พระเจ้าอโนรธาแผ่อาณาเขตต์เข้ามาในตอนกลางสุวรรณภูมิ) ฉะนั้นไชยบุรีหรือโยนกคงดำรงอิสรภาพอยู่ได้ตั้ง ๓๕๐ ปี แต่เมื่อพะม่าหมดอำนาจทางสุวรรณภูมิตอนกลางนี้ แล้วขอมกลับเข้ามาปกครอง ขอมก็อ้างสิทธิเลยขึ้นไปถึงโยนกด้วย ในชั้นแรกพวกโยนกไม่ยอมขึ้นแก่ขอม เพราะไม่เคยขึ้นแก่ขอมมาแต่ก่อน ขอมก็ปราบเอาด้วยกำลัง โยนกตกอยู่ในอำนาจขอมในครั้งกระนั้นมีหน้าที่ส่งส่วยให้แก่ขอม และถูกขอมบีบคั้นด้วยประการต่าง ๆ ทั้งนี้ตกอยู่ในราวพุทธศักราช ๑๖๕๐ ปี

ทั้งนี้ได้ประพันธ์เป็นคำกลอนไว้ดังต่อไปนี้

สมัยเดียวกับพระอโนรธา
ตั้งอาณาจักรใหม่ของไทยแท้
เวลาล่วงมาได้อีกไม่ช้า
เชียงแสนหลวงรุ่งเรืองเมืองสำคัญ
ขุนบรมไทยกล้าอำนาจแผ่
ชื่อลานช้างตั้งแต่ครั้งกระนั้น
ก็มีแคว้นลานนาขึ้นตั้งมั่น
หลักไทยมั่นรวมกำลังตั้งนคร

ซึ่งจะได้ร้องและบรรเลงเป็นทำนอง “ดาวพุ่งขาว”

ต่อมาไม่ช้า ไทยก็ลงมือต่อสู้ขอม โยนกตกอยู่ในอำนาจไม่นานนัก ก็มีคนดีของไทยเกิดขึ้นชื่อว่า ท้าวมหาพรหมหรือพระเจ้าพรหม หัวหน้าไทยในแคว้นโยนกรวบรวมกำลังขับไล่ขอมออกจากโยนก แล้วชิงหัวเมืองใหญ่น้อยของขอมได้ตลอดมาจนถึงเมืองชะเลียง (คือสวรรคโลก) อำนาจของพระเจ้าพรหมหรือท้าวมหาพรหม แผ่ออกไปตลอดถึงที่ที่เป็นมณฑลอุตรและพายัพในเวลานั้น นับว่าไทยได้รุกแดนขอมอย่างรุนแรง ที่จริงในดินแดนที่เป็นของขอมในตอนที่พระเจ้าพรหมรุกเข้ามานั้น ก็มีคนไทยเข้ามาทำมาหากินอยู่เต็มแล้วทั้งนั้น การกระทำของพระเจ้าพรหม เป็นการสร้างอิสรภาพแก่ชนไทยให้พ้นอำนาจเขมร พระเจ้าพรหมหรือท้าวมหาพรหมได้สร้างเมืองใหม่ให้เป็นราชธานีของโยนก ชื่อว่าเมืองไชยปราการ เมืองนี้นับว่าสร้างขึ้นในราว พ.ศ.๒๒๖๑ เรียกตามภาษาสามัญว่าเมืองฝาง ซึ่งภายหลังมากลายเป็นเมืองเชียงราย แต่ไชยปราการกับเมืองเชียงรายไม่ได้อยู่แห่งเดียวกันแท้ ไชยปราการในเวลานี้เป็นเมืองร้างอยู่ในเขตต์เชียงราย ส่วนเมืองเชียงรายที่เป็นเมืองอยู่ในบัดนี้ ไทยคนสำคัญคนหนึ่ง คือพระยาเมงรายมาสร้างขึ้นภายหลัง ให้ชื่อเมืองตามนามของตนว่า "เชียงราย" นักประวัติศาสตร์จึงนิยมเอานามเชียงรายมาให้เป็นชื่อวงศ์กษัตริย์ที่สืบสายมาจากพระเจ้าพรหมเรียกว่าวงศ์เชียงราย ตลอดมาจนกระทั่งวงศ์เจ้าอู่ทองปฐมกษัตริย์แห่งศรีอยุธยาที่เป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าพรหมนั้น ทางประวัติศาสตร์เราก็เรียกว่า วงศ์เชียงรายด้วย

นครไชยปราการรักษาตัวอยู่ได้จนถึงในราว พ.ศ.๑๗๓๓ ถึงสมัยพระเจ้าไชยศิริก็ถูกพวกมอญหรือไทยใหญ่ยกกองทัพมาตี พระเจ้าไชยศิริเห็นเหลือกำลังที่จะสู้ได้ก็สั่งให้อพยพราษฎรออกจากเมือง พากันเคลื่อนไปลองทาง ทางหนึ่งองค์พระเจ้าไชยศิริเป็นผู้นำ พากันลงมาทางใต้มาพบเมืองร้างแห่งหนึ่ง ชื่อว่าเมืองแปป (อยู่ในจังหวัดกำแพงเพชร์) ตั้งพักอยู่ที่นั่นชั่วคราวแล้วก็เคลื่อนลงมาทางใต้ มาตั้งอยู่ในเขตต์ที่เป็นอำเภอสรรค์ในจังหวัดไชยนาทเวลานี้ ตั้งเมืองใหม่ชื่อว่าเมืองไตรตรึงษ์ เรืองท้าวแสนปมก็เกิดขึ้นในตอนนี้ ต่อจากนั้นก็ย้ายลงไปนครปฐม ซึ่งเป็นเมืองร้างอยู่ก็เข้าตั้งมั่นอยู่นั่นและตั้งวงศ์กษัตริย์ครอบครอง

ลับสายกันมา

อีกทางหนึ่งในขณะที่พระเจ้าไชยศิริอพยพลงมาข้างใต้นั้น เจ้าในราชวงศ์เดียวกันอีกองค์หนึ่ง พาราษฎรอพยพไปทางตะวันออก ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ทางเมืองหนึ่งชื่อเมือง "นครไทย" (อยู่ทางเหนือเมืองหล่มหรือหล่มเก่า, เมืองหล่มหรือหล่มศักดิ์เดิมเรียกว่าเมืองฉม) ราชวงศ์ที่ไปตั้งอยู่ทางนครไทยนี้ได้รับความนิยมเลื่อมใสของพวกไทยที่อยู่ในแถบนั้นเป็นอันมาก ส่วนอาณาจักรโยนกหรือลานนานั้น ตั้งแต่พระเจ้าไชยศิริทิ้งเมืองไชยปราการไปแล้ว พวกไทยที่มีเหลืออยู่ และที่รอดภัยจากการประทุษร้ายของพวกมอญ (หรือไทยใหญ่) ก็ควบคุมกันอยู่เป็นบ้านเมืองเล็ก ๆ หลายแห่งมีเมืองเงินยาง เมืองพะเยา และหริภุญชัย คือลำพูน ส่วนทางเมืองนครไทยนั้นก็ได้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีเมืองสำคัญที่รู้จักชื่อกันสองเมือง คือเมือง "บางยาง" ซึ่งนักโบราณคดีบางท่านสันนิษฐานเป็นเมืองนครไทยนั่นเอง อีกเมืองหนึ่งคือเมืองราด เจ้าเมืองบางยางนั้นมีนามว่าพ่อขุนบางกลางท่าว

ในปี พ.ศ.๑๗๐๑ พอดี พ่อขุนบางกลางท่าว เจ้าเมืองบางยางได้เข้าแย่งเมืองสยามจากขอม และตั้งอาณาจักรขึ้นใหม่ เปลี่ยนนามเมืองสยามว่าสุโขทัย และคำว่าสยามก็กลายเป็นชื่อกลาง ซึ่งเราใช้เรียกชื่อประเทศของเราในเวลานี้

บทกลอนที่ประพันธ์ขึ้นสำหรับตอนนี้มีข้อความว่า

ไทยข้างใต้ยังอยู่ในอำนาจขอม — เราต้องยอมเป็นข้าเขาไปก่อน
ถึงปีพันแปดร้อยไทยน้อยจร — เข้าตีขอมตั้งนครสุโขทัย
อันนามเดิมที่กระเดื่องของเมืองนี้ — ชื่อ "สยามธานี" เป็นเมืองใหญ่
ครั้นเปลี่ยนนามมาเป็นสุโขทัย — ชื่อ "สยาม" กลายไปเป็นถิ่นเรา

ซึ่งจะได้ร้องและบรรเลงในทำนอง "สุโขทัย"

เพื่อให้ความในตอนนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงควรกล่าวถึงเรื่องพิเศษเรื่องหนึ่งคือเรื่อง "ศรีวิชัย"

เราได้ยินนามศรีวิชัยกันมามาก เรามี

รูปพระโพธิสัตว์แบบศรีวิชัย เรามีถาวรวัตถุศรีวิชัย เราได้ยินนามศิลปกรรมบางชะนิดว่าเป็นแบบศรีวิชัย แม้เรื่องท้าวแสนปมก็เป็นเรื่องเกี่ยวกันระหว่างศรีวิชัยกับไตรตรึงค์ เราหลงอยู่นานว่าศรีวิชัยเป็นอาณาจักรหนึ่งอยู่ในสุวรรณภูมิ เราคิดว่าราชธานีของศรีวิชัยอยู่ที่นครปฐม แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ศรีวิชัยเป็นอาณาจักรสำคัญที่สุดในประวัติของชวา สุมาตราตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๕๐๐ และดำรงมาได้จนถึงราว พ.ศ. ๑๗๒๐ ศรีวิชัยได้รับอารยธรรมอันดีงามจากอินเดีย ศาสนาพราหมณ์ได้เข้าไปสู่ศรีวิชัยตั้งแต่แรกเริ่ม แต่พุทธศาสนาพึ่งแผ่เข้าไปเมื่อราว พ.ศ. ๑๒๐ และที่แปลกที่สุดก็คือ ลัทธิพุทธศาสนาที่แผ่เข้าไปสู่ศรีวิชัยนั้น เป็นมหายาน ไม่ใช่หินยานเหมือนในลังกาและสุวรรณภูมิ ทั้งนี้เพราะภิกษุที่ไปประดิษฐานพุทธศาสนาในชวา และสุมาตรานั้น เป็นชาวเมืองกษัมมิระหรือแคชเมียร์ในเวลานั้น ซึ่งเป็นแดนแห่งมหายานในครั้งกระโน้น ศรีวิชัยมีความเจริญรุ่งเรืองมาก ในราว พ.ศ. ๑๓๐๐ ศรีวิชัยแผ่อำนาจครอบงำเกาะมะละกา และขึ้นมาถึงแหลมมะลายู กษัตริย์ศรีวิชัยได้สร้างสถูปบุโรพุโธ (ซึ่งเพี้ยนจากคำว่าปรมพุทโธ) ขึ้นในชวาราว พ.ศ. ๑๔๐๐ อำนาจของศรีวิชัยที่แผ่เข้ามาในสุวรรณภูมินั้น ไม่ใช่แต่ทางแหลมมะลายูเท่านั้น อำนาจของศรีวิชัยเคยแผ่เข้ามาถึงนครปฐม, ทวาราวดีและโคตรบูรตลอดถึงแดนเขมร เรายังเคยได้พบพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์แบบศรีวิชัยตกอยู่ในเขตต์มณฑลนครราชสีมา ด้วยเหตุนี้จึงได้มีการขุดของศรีวิชัยอยู่ในตอนกลางสุวรรณภูมินี้มาก ในขณะที่พระเจ้าอโนรธารุกเข้ามาในตอนกลางแห่งสุวรรณภูมินี้ อำนาจของศรีวิชัยทางนี้ได้หมดไปแล้ว แต่ศรีวิชัยยังคงมีอำนาจในทางใต้ตั้งแต่เมืองไชยาลงไป แหลมมะลายูทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจของศรีวิชัย การเป็นดังนี้จนกระทั่งถึงเวลาที่สยามได้กำเนิดขึ้นใน พ.ศ. ๑๗๐๐ ประวัติศาสตร์ของมะลายูกล่าวว่าไทยได้แย่งเมืองนครศรีธรรมราชจากศรีวิชัย ในปี พ.ศ. ๑๗๒๓ เป็นอันแน่ใจว่า ไทยที่ไปแย่งนครศรีธรรมราชจากศรีวิชัยนั้นเป็นพ่อขุนรามคำแหงและตั้งแต่กาลนั้นมา ศรีวิชัยก็ก้าวลงสู่ความเสื่อม อำนาจของศรีวิชัยในสุวรรณภูมิหมดสิ้นไปในคราวนี้เอง

แปลว่าในตอน พ.ศ. ๑๗๐๐ ซึ่งเป็นปีกำ-

เนิดของสยามนั้น อำนาจของเขมรตั้งต้นเสื่อม อำนาจของศรีวิชัยอ่อนลง ทางพะม่ากำลังเงียบเหงา เพราะคนดีคนเก่าตายเสียแล้ว และคนดีคนใหม่ยังไม่เกิด ญวนกำลังรบกับจามปา จีนกำลังเริ่มสมัยถุบลายข่าน จักรพรรดิเอเชียทวีปซึ่งมีอำนาจยิ่งใหญ่กว่าที่จักรพรรดิใด ๆ ได้เคยมีในโลก อำนาจของกุบลายข่านทำให้แดนจีนสั่นสะเทือนและผู้คนไหลเลื่อนลงมาข้างใต้ ไทยเราได้เข้ายึดเมืองชะเลียง (สวรรคโลก) เป็นที่มั่นไว้แล้ว พอถึงโอกาสเหมาะวีรบุรุษของไทยเราสองคน คือ ขุนบางกลางท่าว ผู้เป็นเจ้าเมืองบางยาง และขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ก็ยกกำลังเข้ามาตีเมือง "สยาม" คือสุโขทัย ซึ่งอยู่ในอำนาจขอม การที่ไทยแย่ง "เมืองสยาม" ได้จากขอมครั้งนั้น ว่าเป็นการเปลี่ยนศักราชใหม่ของไทย ขุนบางกลางท่าว ซึ่งเป็นผู้ใหญ่กว่าขุนผาเมือง ก็ได้ราชาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์ของสยาม ทรงพระนามว่า "พ่อขุนศรีอินทราทิตย์" เมืองสยามได้เปลี่ยนนามให้สอดคล้องต้องตามลักษณะของดวงอาทิตย์ว่า "สุโขทัย" คำว่าสยามกลายเป็นนามของประเทศ ซึ่งในขั้นเดิมเราไม่เอาใจใส่กับคำนี้ เพราะประเพณีของเราแต่ก่อนมา เราใช้นามราชธานีเป็นชื่อของประเทศ เช่นกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา เราเพิ่งจะใช้คำ "สยาม" เป็นนามประเทศโดยแท้จริงเมื่อสมัยรัตนโกสินทร รัชกาลที่ ๔ ในขณะที่ไทยทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ แต่ชาวต่างประเทศเช่น จีน เขาเรียกเราว่าสยาม (เสี่ยมหลอก็ก) มาตั้งแต่ครั้งกระโน้น เป็นอันว่าสยามได้อุบัติขึ้นแล้วเหมือนหนึ่งดวงอาทิตย์เริ่มอุทัยเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐

เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ วีรบุรุษผู้มีเกียรติคุณอันสูงในประวัติของชาติไทย ได้ตั้งราชอาณาจักรสยามซึ่งมีกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีขึ้นแล้ว สยามก็มีถิ่นฐานอันแน่นอน วีรกษัตริย์สุโขทัยองค์ต่อ ๆ มาได้ทำความพยายามอย่างแรงกล้า ที่จะรวบรวมสยามประเทศให้วัฒนาถาวร ดินแดนสุวรรณภูมิได้เป็นถิ่นไทยอันแน่นอน ซึ่งชนชาติไทยที่เกิดมาภายหลังได้พยายามรักษาและจะต้องรักษากันต่อไป เพื่อให้มีเครื่องระลึกเตือนใจในคราวนี้ กรมศิลปากรได้ประพันธ์บทเพลงขึ้นใหม่ ทั้งเนื้อร้องและทำนองเพลง เพลงนี้ให้ชื่อว่าเพลง "ถิ่นไทย" ข้อความในบทเพลงมีดังต่อไปนี้

"ถิ่นของเราต้องถนอมล้อมรั้วบ้าน ศัตรูหาญมาสู่ต้องสู้เขา
มิให้ใครแย่งแผ่นดินถิ่นของเรา ใครขึ้นเข้าเราสู้จนสุดแรง
มา, พวกเรา เตรียมพร้อมยอมสมัคร ถนอมรักชาติไทยอย่าหน่ายแหนง
จนถึงเลือดหยาดสุดจะยุทธ์แย้ง ต้องแสดงใจหาญผลาญศัตรู
เมื่อสิ้นชาติสิ้นแผ่นดินก็สิ้นคิด เรามายอมเสียชีวิตดีกว่าอยู่
ยอมศูนย์ชาติอย่าเป็นทาสของศัตรู มา, มาสู้, ไว้ลายชาติไทยเรา"

นักร้องและนักดนตรีจะได้ร้องและบรรเลงเพลงนี้ตามทำนองใหม่ ซึ่งกรมศิลปากรได้แต่งขึ้น

ท่านผู้ฟังทั้งหลาย

คำบรรยายและบทเพลงที่ส่งกระจายเสียงกับครั้งก่อนคือ อ่านบทกลอนที่ประพันธ์ขึ้นในคืนวันสุดสัปดาห์เพียงเท่านี้ ก่อนยุติการส่งกระจายเสียงครั้งนี้ ให้ท่านฟังสำหรับการส่งกระจายเสียงครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะได้ปฏิบัติเช่นเดียวกระจายเสียง ตั้งแต่ต้นจนปลายเพื่อให้ความต่อเนื่องกัน

ตกลำบากด้วยไม่มีที่ทำกิน ต้องทิ้งถิ่นมุ่งหมายตายดาบหน้า
อพยพถอยเลื่อนเคลื่อนลงมา แสวงหาที่ทำเลอยู่ช้านาน
ตั้งแต่เหนือลงมาใต้นั้นไกลนัก ในบางครั้งตั้งพักเป็นหมู่บ้าน
ครั้นเมื่อเขาตามบุกมารุกราน ก็ชมชานอพยพกันต่อไป
มีพวกไทยหมู่ใหญ่อยู่พวกหนึ่ง เลื่อนทำเลมาถึงทิวเขาใหญ่
ก็มาเกิดแบ่งแยกแตกกันไป ภูเขานั้นบังไทยให้แตกกัน
พวกหนึ่งตรงลงไปทางด้านซ้าย เข้ายึดชายฝั่งทะเลเป็นที่มั่น
พวกหนึ่งอ้อมมาทางขวากล้าสำคัญ ก็เกิดบั่นชาติไทยได้ง่ายดาย
ไทยที่ลงไปข้างซ้ายกลายเป็นญวน ชาติไทยปรวนแปรไปน่าใจหาย
ชั่วเวลาในระยะพันปีปลาย ญวนได้กลายออกหากจากพวกไทย
นับตั้งแต่พุทธศกราวสี่ร้อย ถึงพันสี่ไม่น้อยที่นับได้
ญวนต้องขึ้นอยู่กับจีนสิ้นเลือดไทย ถึงกับใช้หนังสือจีนในถิ่นนี้

ไทยที่ลงไปทางขวานั้นกล้านัก
พากันเคลื่อนตรงไปใต้ทุกที
ตั้งสิบเก้าเจ้าฟ้าอาณาจักร
ขยายเขตต์เพิ่มทวีที่ทำกิน

พวกไทยใหญ่ได้เป็นเจ้าครองตะโก้ง
รักษาตัวอยู่ได้หลายร้อยปี
สิ้นอำนาจชาติไทยในพะม่า
ไทยพวกหนึ่งจึงไหลไปไกลโพ้น

พวกไทยน้อยเมื่อถอยจากน่านเจ้า
ตั้งเป็นถิ่นหลักฐานกันต่อไป

การเคลื่อนที่ของไทยไม่หยุดยั้ง
ไหลเข้าแดนขอมละว้ามาปะปน
ชั่วเวลาราวห้าหกร้อยปี
เขตต์สุวรรณภูมิใหญ่ไทยเข้าครอง

แดนเขมรแดนละว้ามะลายู
เลือดของไทยหลั่งไหลเหมือนสายชล
เลือดของไทยเข้าไปปนเขมร
เลือดเขมรปนไทยไกลจากเดิม

สมัยเดียวกับพระอโนรธา
ตั้งอาณาจักรใหม่ของไทยแท้
เวลาล่วงมาได้อีกไม่ช้า
เชียงแสนหลวงรุ่งเรืองเมืองสำคัญ

ยังจงรักเลือดไทยอยู่เต็มที่
ไทยใหญ่รี่ลงไปหาสาละวิน
เข้าปกปักครองที่แถบนั้นสิ้น
ออกไปจนถึงถิ่นอิราวดี

จึงจรรโลงเกียรติไทยขึ้นเต็มที่
ถูกพะม่าราวีเข้าทางโน้น
ที่เป็นอาณาจักรก็หักโค่น
เป็น "อาหม" อยู่ทางโน้นห่างออกไป

ก็เดินเข้าเขตต์สุวรรณภูมิใหญ่
ชื่อสิบสองจุไทยทางเบื้องบน

เหมือนน้ำหลั่งไหลท่วมทุกแห่งหน
กล้าประจนสู้ภัยได้เขตต์ครอง
ไทยทวีเพิ่มเข้าเป็นเจ้าของ
เหมือนน้ำนองท่วมทั่วทุกตำบล

ไทยเข้าอยู่กำกับไม่สับสน
เข้าปะปนเปลี่ยนเลือดละว้าเดิม
ทำให้เด่นเกียรติไทยได้ส่งเสริม
ไทยยิ่งเพิ่มเขมรกลายเป็นไทยแท้

ขนบธรรมไทยกล้าอำนาจแผ่
ชื่อลานช้างตั้งแต่ครั้งกระนั้น
ก็มีแคว้นลานนาขึ้นตั้งมั่น
หลักไทยมั่นรวมกำลังดั่งนคร

ไทยข้างใดยังอยู่ในอำนาจขอม
ถึงปีพันแปดร้อยไทยน้อยจร
อันนามเดิมที่กระเดื่องของเมืองนั้น
ครั้นเปลี่ยนนามมาเป็นกรุงสุโขทัย

ถิ่นของเราต้องถนอมล้อมรั้วบ้าน
มิให้ใครแย่งแผ่นดินถิ่นของเรา
มา, พวกเรา เตรียมพร้อมยอมสมัคร
จนถึงเลือดหยาดสุดจะยุทธ์แย้ง
เมื่อสิ้นชาติสิ้นแผ่นดินก็สิ้นคิด
ยอมศูนย์ชาติอย่าเป็นทาสของศัตรู

เราต้องยอมเป็นข้าเขาไปก่อน
เข้าตีขอมตั้งนครสุโขทัย
ชื่อ "สยามชานี" เป็นเมืองใหญ่
ชื่อ "สยาม" กลายไปเป็นถิ่นเรา
ศัตรูหาญมาสู่ต้องสู้เขา
ใครขึ้นเข้าเราสู้จนสุดแรง
ถนอมรักชาติไทยอย่าหน่ายแหนง
ต้องแสดงใจหาญผลาญศัตรู
เรามายอมเสียชีวิตดีกว่าอยู่
มา, มาสู้, ไว้ลายชาติไทยเรา

ต้นบทกลอนที่ประพันธ์ไว้เพียงเท่านี้ ในบรรดาเพลงที่ส่งกระจายเสียงมาแล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเพลงถิ่นไทย ซึ่งเป็นเพลงสุดท้ายจะอยู่ในความสนใจของท่านผู้ฟังมาก เพราะเป็นเพลงใหม่ พวกข้าพเจ้าจึงจะร้องและบรรเลงเพลงถิ่นไทยให้ท่านฟังอีกครั้งหนึ่ง

การส่งเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ที่ได้ทำมาแล้ว ๒ ครั้งนี้ ได้ดุดวงใจ จนกระทั่งถึงเวลาที่ชาติไทยได้ตั้งราชอาณาจักรสยามขึ้นที่กรุงสุโขทัย กรมศิลปากรขอขอบคุณท่านทั้งหลายที่ได้มีจดหมายส่งไปทางกรมศิลปากรบ้าง, ส่งมาทางกรมไปรษณีย์โทรเลขบ้าง, แสดงความเห็นชอบในการส่งเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ซึ่งกรมศิลปากรก็ตั้งใจที่จะทำต่อไปตามกำลังและโอกาสที่จะทำได้, การส่งเพลงดนตรีประวัติศาสตร์สำหรับคืนนี้สุดสิ้นลงเพียงเท่านี้ ขอความสุขสวัสดีจงมีแด่ท่านทั้งหลาย.

สมเด็จพระนารายน์มหาราช

วีรบุรุษแห่งสยาม

ของ

ตรี อมาตยกุล

หัวหน้าแผนกกลาง กองโบราณคดี

สมเด็จพระนารายน์มหาราชเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระศรีเพ็ชญ์ที่ ๕ หรือที่เรียกกันทั่วไปว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ประสูติแต่พระราชเทวี เมื่อปีวอก จุลศักราช ๙๙๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๗๕ พระองค์ไม่ใช่เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังมีโอรสพระองค์ใหญ่อีกองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพระองค์อินทร์ เป็นโอรสต่างพระชนนีกันกับสมเด็จพระนารายน์ พระองค์อินทร์ประสูตินอกราชสมบัติ คือประสูติในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังเป็นเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์อยู่ ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อเดือนยี่ก็อปดายปีที่สมเด็จพระนารายน์ประสูติ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้เสด็จไปโสกันต์พระเจ้าลูกเธอพระองค์อินทร์ที่เกาะบ้านเดน เมื่อโสกันต์แล้วจึงได้พระราชทานพระนามว่าเจ้าฟ้าไชย อายุที่ถือเป็นเกณฑ์สำหรับโสกันต์แต่ครั้งโบราณนั้นปรากฏว่าอยู่ในปีที่ ๑๓ เพราะฉะนั้นเมื่อเทียบพระชนมายุกับสมเด็จพระนารายน์แล้ว เจ้าฟ้าไชยเห็นจะแก่กว่าประมาณ ๑๒ ปีเป็นอย่างมาก

ในขณะที่สมเด็จพระนารายน์ประสูติได้บังเกิดมหัศจรรย์ปรากฏแก่ผู้ที่อยู่ในที่นั้นทุก ๆ คน คล้ายจะเป็นลางบอกเหตุว่าพระองค์จะมีบุญญาภินิหารปรากฏสืบไปภายหน้า คือพวกพระญาติพระวงศ์ทั้งหลายซึ่งประทับอยู่ณห้องบรรทมของพระราชเทวีได้ทอดพระ

เนตรเห็นสมเด็จพระนารายน์เป็นสิ่งกร การที่ได้เห็นกันเช่นนี้ เป็นไปเพียงชั่วขณะหนึ่ง ในขณะที่ประสูติเท่านั้น แต่ครั้นแล้วก็กลับเห็นบื้นสองกรอย่างมนุษย์ธรรมดา เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงทราบเรื่องมหัศจรรย์นี้เข้า จึงได้พระราชทานนามว่า "พระนารายน์ราชกุมาร"

ครั้นทรงเจริญพระชนมายุได้ ๕ พรรษา ก็มีเรื่องอันแสดงอภินิหารของพระองค์ปรากฏขึ้นอีก คือในเช้าวันหนึ่งซึ่งเป็นวันเพ็ญเดือน ๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๗๙ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จไปปฏิบัติพระสงฆ์ที่วัดไชยวัฒนาราม ซึ่งเป็นวัดที่พระองค์ได้ทรงสร้างขึ้นใหม่ พระเจ้าลูกเธอซึ่งทรงพระเยาว์ได้ตามเสด็จไปด้วยหลายพระองค์ แต่ในขณะนั้นสมเด็จพระนารายน์ทรงประชวร สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงทรงห้ามมิให้ตามเสด็จไปด้วย เป็นอันว่าสมเด็จพระนารายน์ต้องประทับอยู่ในพระราชวังแต่พระองค์เดียว ในเช้าวันนั้นฝนได้ตกลงมาพรำๆ สมเด็จพระนารายน์ซึ่งทรงชอบสนุกตามวิสัยของเด็กเยาว์วัย จึงได้เสด็จออกไปเล่นที่เกยหน้าพระที่นั่ง พระสนมพี่เลี้ยงจะทูลทัดทานประการใดก็มิได้ทรงเชื่อฟัง จึงจำต้องตามเสด็จออกไปเล่นอยู่ด้วย ในขณะที่สมเด็จพระนารายน์ทรงยืนยุดหลักไชยเล่นอยู่นั้น ปรากฏว่าอสนีบาตได้ตกลงมาต้องเสาหลักไชยซึ่งเป็นเสาไม้ทั้งต้นแตกตลอดลงไปจนถึงพื้นดิน พระพี่เลี้ยงได้สลบไสลล้มลงไปทุกคน แต่สมเด็จพระนารายน์หาได้รับอันตรายอย่างใดไม่

อีกเรื่องหนึ่งคือเมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๕ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระนารายน์ทรงเจริญพระชนมายุได้ ๙ พรรษา สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จไปประทับแรมที่พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ซึ่งพระองค์ทรงสร้างขึ้นใหม่ที่เกาะบางปะอิน* สมเด็จพระนารายน์ได้ตามเสด็จไปด้วย ในเวลาค่ำขณะที่ฝนตกพรำๆ อยู่นั้น สมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้เสด็จออกไปประทับที่หน้ามุข และสมเด็จพระนารายน์ได้เสด็จตามไปด้วย โดยให้อสนีบาตได้ตกลงมาต้องหน้าบันแว่นประดับรูปฉัตรตกลงมากระจายรอบพระองค์ แต่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จ

* เป็นปราสาทเครื่องไม้สร้างไว้ที่ปากสระ ยังมีโคนเสาและคานปรากฏที่พื้นสระข้างใต้ พระที่นั่งวโรภาสพิมานจนทุกวันนี้

พระนารายน์หาได้รับอันตรายประการใดไม่

เรื่องนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับอภินิหารของสมเด็จพระนารายน์ บางท่านอาจจะเห็นเป็นเรื่องเหลวไหลซึ่งแต่งขึ้นในสมัยที่ลัทธิไสยศาสตร์กำลังเฟื่องฟูเพื่อแสดงอภินิหารของสมเด็จพระนารายน์ให้เด่นขึ้นก็ได้ แต่ถึงอย่างไรก็ดีข้าพเจ้าเห็นว่าเรื่องพ้าผ่านี้เป็นแต่เพียงอุบัติเหตุตามธรรมดาซึ่งในปัจจุบันนี้ก็เคยมีตัวอย่างปรากฏมาแล้วหลายราย ว่าการที่พ้าผ่าลงมายังต้นไม้ต้นใดต้นหนึ่งซึ่งมีคนนั่งอยู่ใต้ต้นนั้น ไม่ได้ทำให้คนที่นั่งอยู่ได้รับอันตรายเสมอไป ครานั้นเมื่อพูดถึงความรู้สึกของคนธรรมดาจะเห็นได้ทันทีว่า ถ้าผู้ที่นั่งอยู่ใต้ต้นไม้นั้น ได้ไปทำชื่อเสียงอย่างหนึ่งอย่างใดขึ้น ก็จะมีผู้พลอยตื่นเต้นว่ามีอภินิหารถึงกับพ้าผ่าลงมาถูกก็ยังไม่ตาย แต่ถ้าผู้นั้นไม่ได้ทำชื่อเสียงอย่างใดให้ปรากฏต่อไป ก็ไม่มีผู้ใดนึกถึง เช่นเดียวกันกับสมเด็จพระนารายน์ ถ้าหากว่าพระองค์ถูกลำเร็จโทษเสียก่อนที่จะได้เสวยราชสมบัติ ก็จะเป็นการแน่นอนเหลือเกินว่าบรรพบุรุษของเราคงจะไม่จดอภินิหารของพระองค์ลงไว้ในพงศาวดารดังที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้เป็นแน่ หรือถ้าจะจดก็คงไม่จดในทำนองสรรเสริญเกียรติคุณเหมือนอย่างนี้ คงจะจดไปในทำนองใส่ร้าย เช่นว่าพ้าผ่าเป็นลางแสดงว่าจะถึงที่ตายมาก่อนแล้ว หรืออะไรในทำนองนี้เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักธรรมดาของมนุษย์ทุกๆ คน เพราะมิได้มีใจตั้งอยู่ในอุเบกขาเสมอไป

ไม่ใช่แต่ฉะเพาะชาวไทยเราเท่านั้นที่พากันยกย่องว่าพระองค์มีพระปรีชาสามารถและมีบุญญาภินิหารมาก แม้ชาวต่างประเทศแทบทุกประเทศในเอเชีย และหลายประเทศในยุโรปก็ได้พากันสรรเสริญในพระปรีชาสามารถและอานุภาพของพระองค์จนถึงกับยอมยกให้เป็นมหาราช "The Great" ซึ่งเกียรติยศอันนี้เขาไม่ยอมยกให้พระเจ้าแผ่นดินองค์ใดง่ายๆ เลย นอกจากจะเป็นผู้ที่มีอานุภาพมากจริงๆ จะเห็นได้จากประวัติศาสตร์ของโลกว่าพระเจ้าแผ่นดินที่เขายอมยกให้เป็นมหาราชนั้นมีไม่กี่พระองค์นัก

พระเจ้าปราสาททองสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๑ ทรงมอบราชสมบัติให้เจ้าฟ้าไชย เหตุที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมอบราชสมบัติให้เจ้าฟ้าไชย ก็เห็นจะเนื่องด้วยเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ ซึ่งตาม

ธรรมดาย่อมถือว่าเป็นทายาทของตระกูล แต่สมเด็จพระนารายณ์ไม่ทรงเห็นชอบด้วย คงจะเนื่องจากเจ้าฟ้าไชยประสุตินอกราชสมบัติเดิมมิได้ร่วมพระชนนีกับพระองค์ จึงได้คบคิดกับพระศรีสุธรรมราชาผู้เป็นอาวับเจ้าฟ้าไชยลำเร็จโทษเสีย และยกพระศรีสุธรรมราชาขึ้นครองราชสมบัติ แต่ครั้นเมื่อพระศรีสุธรรมราชาครองราชสมบัติได้ประมาณ ๒ เดือนเศษ ได้เกิดมีพระทัยเล่นหาต่อพระราชกัลยาณีซึ่งเป็นกนิษฐภคินีของสมเด็จพระนารายณ์ พระราชกัลยาณีมิได้ปลงพระทัยด้วย ทรงลอบหนีไปกราบทูลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงกริ้ว จึงต้องสุ่มผู้คนยกมาชิงราชสมบัติจากพระศรีสุธรรมราชาได้เกิดรบกันขึ้นจนเป็นศึกกลางเมือง ในที่สุดสมเด็จพระนารายณ์ชนะ จึงโปรดให้จับพระศรีสุธรรมราชาลำเร็จโทษเสีย แล้วเสด็จขึ้นปราบดาภิเษกเสวยราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๙๙ เรื่องการที่พระศรีสุธรรมราชาทรงมีพระทัยเล่นหาพระราชกัลยาณีนี้ จะเป็นจริงหรือว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงปั้นข่าวขึ้นเพื่อให้คนเคลื่อมความนิยมต่อพระศรีสุธรรมราชาก็ตาม แต่เป็นเรื่องชวนให้คิดว่าในสมัยนั้นตามประเพณีการสมรสในหมู่ญาติมิได้เป็นที่นิยมกันมาแต่เดิม ถ้าหากว่าเป็นประเพณีที่นิยมกันอยู่ก่อนแล้วเพียงแต่เหตุเท่านี้ สมเด็จพระนารายณ์คงจะไม่ทรงกล้ายกมากล่าวอ้างในการที่จะคิดกำจัดพระศรีสุธรรมราชาซึ่งเป็นพระญาติผู้ใหญ่ที่สนิทได้เป็นแน่

จะเห็นได้ว่า กว่าสมเด็จพระนารายณ์จะได้เสวยราชสมบัตินั้น ต้องรบกันเป็นศึกกลางเมืองถึง ๒ คราว คือรบกับพวกเจ้าฟ้าไชยคราวหนึ่ง และรบกับพวกพระศรีสุธรรมราชาอีกคราวหนึ่ง ไม่ต้องสงสัยเลยว่าขุนนางที่เป็นพวกกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ซึ่งมีจำนวนไม่น้อย จะต้องตกประหารชีวิตให้ตายตกไปตามกันด้วย ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์จึงต้องใช้ขุนนางฝรั่งขุนนางแขกขุนนางลาวแทนขุนนางไทยหลายคน เช่นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ พระรามเดโช พระยาราชวังสันและพระยาสีหราชเดโช เหล่านี้เป็นต้น พวกขุนนางที่กล่าวนามมานี้เป็นขุนนางที่ทรงตั้งขึ้นใหม่ ให้ดำเนินการภายใต้ความควบคุมของพระองค์ เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าพระองค์ไม่ทรงสามารถอย่างยอดเยี่ยมแล้ว ก็คงจะดำเนินรัฐประศาสโนบายของประเทศให้ราบรื่นไปไม่ได้เป็นแน่

ในรัชกาลของพระองค์นั้น ได้ทรงติดต่อกับชาวต่างประเทศอย่างมากมาย โดยเฉพาะนิยมคติเดิมของชาวเอเชียที่เชื่อมั่นว่าการสมาคมกับชาวยุโรป ซึ่งนับถือศาสนาต่างกันจะเป็นภัยแก่ประเทศนั้นเลย จริงอยู่การติดต่อกับชาวยุโรป คือชาติโปรตุเกสได้เริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกในแผ่นดินพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ตั้ง ๑๖ รัชกาลแล้วก็ดี และแม้ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถจะได้โปรดให้ทูตานุทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปยังประเทศฮอลแลนด์ เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีกับเจ้ามอริส์แห่งราชวงศ์ออเรนส์ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๐ ก็ดี แต่ทุก ๆ รัชกาลมิได้ขยายการติดต่อให้กว้างขวาง และไม่ให้โอกาสแก่พวกบาดหลวงมากจนถึงกับออกพระราชกฤษฎีกาให้ราษฎรเลือกนับถือศาสนาใด ๆ ได้ตามชอบใจเหมือนอย่างในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ เรื่องการไม่กีดกันการถือศาสนานี้ มองซิเออร์เดอลาม้อตลาแบต์ ซึ่งเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาเมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๒๐๕ ได้กล่าวยกย่องไว้ดังนี้

"ข้าพเจ้าเชื่อว่า ในโลกนี้ที่จะหาเมืองไหนที่จะมีศาสนามากอย่างและที่อนุญาตให้ปฏิบัติตามศาสนานั้น ๆ ได้ เท่ากับเมืองไทยเห็นจะหาไม่ได้แล้ว พวกที่ไม่ได้ถือศาสนาคริสเตียนก็ดี พวกเข้ารีตก็ดี พวกมหะหมัดก็ดี ซึ่งแยกกันออกเป็นคณะเป็นหมู่ ก็ปฏิบัติการศาสนาตามลัทธิของตัวได้ทุกอย่าง โดยไม่มีข้อห้ามปรามกีดขวางอย่างใดเลย พวกชาวปอตุเกส อังกฤษ ฮอลันดา จีน ญี่ปุ่น มอญ เขมร แขกมะละกะ ญวน จามและชาติอื่น ๆ อีกหลายชาติ ก็มาตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองไทย พวกเข้ารีตลัทธิคาธอลิคมีอยู่ประมาณ ๒๐๐๐ คน คนเหล่านี้โดยมากเป็นชาวปอตุเกสซึ่งได้ถูกไล่มาจากอินเดีย"[๑]

เหตุที่ทรงฝืนประเพณีนิยมเช่นนี้จึงทำให้เกิดความไม่พอใจขึ้นในหมู่ขุนนางถึงกับแตกแยกกันออกเป็นสองพวก พวกหนึ่งคือผู้ไฝ่ใจในลัทธิประเพณีอย่างเก่า มีพระเพทราชาเป็นหัวหน้า อีกพวกหนึ่งเป็นพวกที่มีความเห็นช้างใหม่ ซึ่งนิยมการผูกไมตรีกับฝรั่งมีเจ้าพระยาวิชาเยนทร์เป็นหัวหน้า แต่พวกเจ้าพระยาวิชาเยนทร์เป็นข้าราชการผู้

๑ ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗

น้อยไม่มีอิทธิพลมากเท่ากับพวกพระเพทราชา พวกพระเพทราชารู้สึกชิงชังฝรั่งเศสยิ่งนัก เพราะเห็นสมเด็จพระนารายน์โปรดพวกบาดหลวงฝรั่งเศสและเจ้าพระยาวิชาเยนทร์มาก แต่เวลานั้นยังไม่กล้าแสดงออกโดยเปิดเผยเนื่องจากยังเกรงกลัวสมเด็จพระนารายน์อยู่

พวกไทยเราเวลานั้น โดยมากที่หลงเข้าใจผิดว่าสมเด็จพระนารายน์อาจจะทรงเข้ารีตนับถือคริสตศาสนาแล้วก็จะทรงบังคับให้ประชาชนพลเมืองพลอยเข้ารีตตามไปด้วย ซึ่งจะเป็นการทำลายประเพณีที่นับถือพุทธศาสนามาแต่เดิมนั้นเสีย แต่ทั้งนี้จะโทษพวกไทยเราว่าเข้าใจผิดโดยไม่ใคร่ตรองเหตุผลให้รอบคอบเสียก่อนทีเดียวนักยังไม่ได้ เพราะพฤติการที่สมเด็จพระนารายน์ทรงกระทำนั้น แสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นองค์อุปถัมภกคริสตศาสนานิกายคาธอลิคอย่างแท้จริง เช่นโปรดพระราชทานที่ดินทรงสร้างวัดให้ [๒] พระราชทานสิ่งของเครื่องใช้แก่บาดหลวง และประกาศพระราชกฤษฎีกาอนุญาตให้ประชาชนชาวสยามเลือกนับถือศาสนาใดตามชอบใจ ยิ่งกว่านั้นเมื่อคราวพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ โปรดให้เชอวาเลีย เดอโชมองต์ เป็นราชทูตเข้ามาชักชวนให้ทรงเข้ารีต พระองค์ก็ไม่ได้ทรงขัดขืนประการใด เป็นแต่ยังไม่ยอมรับโดยแน่นอน ว่าพระองค์จะทรงนับถือคริสตศาสนา โดยกล่าวกับราชทูตว่าพระองค์จะตั้งพระทัยไว้เป็นกลาง ถ้าเกิดศรัทธาเชื่อมั่นขึ้นเมื่อใด จะยอมรับเข้ารีตเมื่อนั้น

เหตุเหล่านี้ถ้าจะพิจารณาดูแต่เพียงเผิน ๆ ก็จะเห็นว่าพระองค์คงจะทรงนิยมชมชื่นในคริสตศาสนาเป็นแน่ แต่ที่ยังไม่ได้ประกาศโดยเปิดเผยว่าพระองค์ได้ทรงเข้ารีตก็เพราะยังทรงตะขิดพระทัยอยู่ และเกรงไพร่พ้าข้าแผ่นดินจะติฉินนินทาได้ พวกฝรั่งเศสก็ยังเข้าใจผิดในทำนองเดียวกันนี้เหมือนกันว่ามีวันใดก็วันหนึ่งสมเด็จพระนารายน์คงจะต้องประกาศพระองค์เป็นคริสตศาสนิกชนอย่างไม่ต้องสงสัย จึงได้พยายามทุกทางที่จะรักษาน้ำพระทัยของสมเด็จพระนารายน์ไว้ แต่ความจริงเมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่าการที่ทรงผัดไผ่ในคริสตศาสนาก็เพื่อจะให้ถูกใจพวกฝรั่งเศสเพราะมีพระราช

๒ วัดที่สมเด็จพระนารายน์ทรงสร้างพระราชทานพวกบาดหลวงในครั้งนั้นคือวัดชังกัปอลโลหรือที่ไทยเราเรียกว่าวัดสันเปาโล ยังปรากฏซากผนังอยู่จนทุกวันนี้ เวลานี้อยู่ในตำบลท่าหิน อำเภอเมืองลพบุรี

ประสงค์จะได้ฝรั่งเศส์ไว้ช่วยเหลือกิจการบางอย่าง เป็นพระราโชบายอันลึกซึ้งเฉียบแหลม ซึ่งพระองค์ได้ดำเนินสำเร็จสมพระราชประสงค์ทุกประการ

เหตุที่ต้องผูกมิตรกับฝรั่งเศส์ไว้ก็เพราะเหตุว่า ในรัชกาลของพระองค์ได้โปรดให้จัดตั้งคลังสินค้าของหลวงรับซื้อสินค้าจากราษฎร และจัดการขายเลี่ยเอง เป็นการแข่งขันกับพวกพ่อค้าต่างชาติ การค้าขายในสมัยนั้นได้เจริญขึ้นโดยรวดเร็ว ปรากฏว่ามีเรือสินค้าไทยหรือที่เรียกกันว่า "กำปั่นหลวง" หลายลำออกไปค้าขายกับประเทศต่าง ๆ ในทวีปเอเชีย เช่น จีน ญี่ปุ่น ญวน ชวา ฟิลลิปปีน สุมาตราและอินเดีย[๑] เหตุนี้จึงทำให้ชาวยุโรป คืออังกฤษและฮอลันดาซึ่งทำการค้าขายอยู่ทางเอเชียนั้น เกิดความไม่พอใจขึ้น หาว่ารัฐบาลสยามทำการผูกขาดการค้าขายเสียเอง (monopoly) เป็นการแข่งขันการค้าขายของบริษัทเอกชน พวกฮอลันดาจึงพาลหาเหตุวิวาทกับไทยโดยส่งเรือรบออกเที่ยวทำลายเรือสินค้าของไทยเสียบ้าง ยึดคร่าเอาเรือไปและรบเอาสินค้าไปเป็นของตนเสียบ้าง และในที่สุดได้ส่งกองทัพเรือมาปิดอ่าวสยามบังคับให้ไทยทำสัญญาว่าจะไม่ค้าขายแข่งขันกับพวกฮอลันดาอีกต่อไป ฝ่ายไทยไม่รู้ตัวจึงจำต้องยอมทำตาม ต่อมาเมื่ออังกฤษเห็นฮอลันดาทำสำเร็จผลก็หาเหตุวิวาทกับไทยบ้าง คือส่งเรือรบมายึดเมืองมะริดเพื่อจะเก็บภาษีอากรในเมืองนั้นทดแทนผลประโยชน์ของตนที่ต้องเสียไปเนื่องจากไทยได้แย่งการค้าขาย แต่ไทยรู้ตัวเสียก่อน จึงได้ให้กองทัพยกเข้าปล้นในเวลากลางคืน พวกอังกฤษไม่ทันรู้ตัว จึงแตกหนีไป เป็นอันว่าอังกฤษใช้อิทธิพลแห่งกองทัพเรือไม่ได้สมประสงค์เหมือนฮอลันดา

เมื่อสมเด็จพระนารายน์ทอดพระเนตรเห็นภยันตรายอันเกิดจากชาวยุโรปเช่นนี้ จึงทรงพยายามอย่างที่สุดที่จะคิดหาหนทางป้องกันเช่นทรงพระราชดำริที่จะย้ายเมืองหลวงไปตั้งเสียที่เมืองลพบุรี เพื่อให้ห่างไกลจากทะเล สร้างป้อมริมทะเลและริมแม่น้ำขึ้นเป็นระยะ ๆ ไป และพยายามถ่ายแบบวิชาทหารที่ใช้กันในยุโรปมาใช้ในเมืองไทย ในเวลานั้นทรงเห็นว่าไม่มีประเทศอื่นจะดีเท่ากับ

๑ รายการสินค้าที่ส่งอะไรไปขายประเทศใดบ้าง มีปรากฏอยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๘

ประเทศฝรั่งเศส เพราะฝรั่งเศสในสมัยนั้นเป็นประเทศที่เจริญรุ่งเรืองที่สุดประเทศหนึ่งในยุโรป กับอีกอย่างหนึ่งพวกฝรั่งเศสไม่ถูกกันกับฮอลันดาและอังกฤษเพราะนับถือคัทธิศาสนาต่างกัน พวกฮอลันดาและอังกฤษนับถือคัทธิโปรเตสต์ันซึ่งเป็นคัทธิแยกออกไปใหม่ ส่วนฝรั่งเศสนั้นนับถือโรมันคาธอลิคซึ่งอยู่ในโอวาทของโป๊ปที่กรุงโรม ในขณะนั้นทางยุโรปฝรั่งเศสมีอำนาจมากขึ้น และปรากฏว่าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสได้ทรงเป็นศาสนูปถัมภกคัทธิโรมันคาธอลิค เป็นข้าศึกกับฮอลันดาและอังกฤษซึ่งนับถือคัทธิโปรเตสต์ัน เพราะฉะนั้นสมเด็จพระนารายน์จึงทรงพยายามผูกไมตรีกับพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ เพื่อหวังจะเอาเป็นสัมพันธมิตรสำหรับป้องกันไม่ให้พวกฮอลันดาและอังกฤษมารุกรานต่อไป นับว่าพระองค์ทรงดำเนินรัฐประศาสโนบายเหมาะสมกับเหตุการณ์ในสมัยนั้นเป็นอย่างยิ่ง

สำหรับเรื่องราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายน์นั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๙ โดยละเอียด ดังต่อไปนี้

เรื่องราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช ได้ความตามหนังสือจดหมายเหตุของฝรั่งในครั้งนั้นว่าไปถึง ๔ ลำ ลำแรกไปเมื่อ ศักราช ๑๐๔๑ ตรงกับ (ปีระกา จุลศักราช ๑๐๔๓) พ.ศ. ๒๒๒๔ ราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ แต่โป๊ปณกรุงโรมออกพระพิพัฒน์ราชไมตรีเป็นตัวราชทูต ออกหลวงศรีวิสารสุนทรเป็นอุปทูต ออกขุนนครวิชัยเป็นตรีทูต ไปในเรือกำปั่นฝรั่งเศส เรือลำนั้นไปแตกที่เกาะมะดะคัสคา คนที่ไปหายสูญไปหมด ต่อมาอีก ๒ ปี ถึง พ.ศ. ๒๒๒๖ ทูตไทยไปเป็นลำที่ ๒ ทูตที่ไปลำนี้ได้ความว่าเป็นแต่ขุนนางผู้น้อยในกรมท่าคน ๑ ในกรมอาสาจามคน ๑ โดยสารเรือกำปั่นฝรั่งเศสไปลับข่าวทูตไทยไปลำแรกที่หายไปนั้น ทูต ๒ คนไปถึงกรุงปารีส เข้าใจว่าเห็นจะถือศุภอักษรเล่นาบดีกรุงศรีอยุธยาไปด้วย จึงปรากฏว่ารัฐบาลฝรั่งเศสต้อนรับ แต่ไม่ได้เชิญพระราชสาส์นไปจึงไม่ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ โดยฐานทูต เป็นแต่ให้เข้าไปคอยเฝ้าเวลาเสด็จออกทรงพระดำเนินได้

OOC, PRAVISOUTSONTHOON RAATCHATHOUD.

รูปออกพระวิสูตรสุนทร (โกษาปาน)
ซึ่งสมเด็จพระนารายน์มหาราช โปรด ฯ ให้เป็นราชทูต
ไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ณ ประเทศฝรั่งเศส
พระเจ้าหลุยที่ ๑๔ โปรด ฯ ให้เขียนไว้เป็นที่ระลึก
เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๕

วัดซังต์ปอลโล (สันเปาโล)

ยังคงเหลือแต่ฐานกับซากผนัง สมเด็จพระนารายน์มหาราช โปรดให้สร้างพระราชทานบาดหลวงคณะ เยซูอิต เวลานี้อยู่ในตำบลท่าหิน อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี

เหรียญที่ระลึก พระเจ้าหลุยที่ ๑๔
ทรงโปรดให้สร้างขึ้นในคราวต้อนรับราชทูตไทย (โกษาปาน) เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๖

DEPOT DES ARCHIVES

MINISTERE DES COLONIES

(ม.ร.ว.)

ตัวอักษรไทยย่อ ครั้งสมเด็จพระนารายน์

หนังสือสัญญาระหว่างสยามประเทศกับประเทศฝรั่งเศส

พ.ศ. ๒๒๐๐

หยุดทรงปราศรัย แต่ครั้งนั้นเมื่อพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ได้ทรงทราบว่า สมเด็จพระนารายน์มหาราชจะใคร่มีทางพระราชไมตรีก็ทรงยินดี โดยเป็นโอกาสที่จะแผ่พระเกียรติยศให้มาปรากฏทางทิศตะวันออก จึงแต่งให้เชวาเลียเดอโชมองต์เป็นราชทูต เชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการมาเจริญทางพระราชไมตรียังสมเด็จพระนารายน์มหาราช ทูตฝรั่งเศสมาด้วยเรือรบ รับทูตไทยทั้ง ๒ คนกลับมาส่งด้วย มาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๒๙ ครั้นถึงเดือนธันวาคม ทูตฝรั่งเศสจะกลับไป สมเด็จพระนารายน์มหาราชจึงทรงแต่งให้พระวิสุตรสุนทร คือโกษาปาน[1] เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ โกษาปานไปคราวนี้นับเป็นทูตไทยไปคราวที่ ๓ ไปเรือรบฝรั่งเศสกับเชวาเลียเดอโชมองต์ด้วยกัน ไปถึงเมืองฝรั่งเศสได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ที่พระราชวังแวร์ซาย เมื่อวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๙ โกษาปานอยู่ในเมืองฝรั่งเศส ๗ เดือน กลับเมื่อเดือนมีนาคม เมื่อโกษาปานจะกลับจากเมืองฝรั่งเศสพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ทรงแต่งให้มองต์ลิเออเดอดาลุแบร์เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายสมเด็จพระนารายน์มหาราชอีกครั้งหนึ่ง มาเรือรบแลรับโกษาปานกลับมาส่งด้วย มาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๓๐ ถึงเดือนธันวาคม[2] เมื่อทูตฝรั่งเศสจะกลับไป สมเด็จพระนารายน์มหาราชทรงแต่งราชทูตเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ แลโปรดให้กรุงโรมอีกคราว ๑ นับเป็นคราวที่ ๔ (ใครเป็นราชทูต ข้าพเจ้ายังหาพบชื่อไม่ ชื่อที่ปรากฏในหนังสือบาดหลวงตาชาร์ผู้ไปกับทูตคราวนั้นเรียกว่า "ออกขุนชำนาญ" เห็น

---

๑ เมื่อคราวโกษาปานเป็นราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสนั้น พระเจ้าหลุยที่ ๑๔ มีรับสั่งให้สร้างสิ่งที่ระลึกไว้เฉลิมพระเกียรติในคราวต้อนรับราชทูตไทยครั้งนั้นหลายอย่าง เช่นทำเหรียญที่ระลึกเขียนภาพราชทูตไทย และแต่งหนังสือเกี่ยวกับราชทูตทั้งสองประเทศไปเจริญทางพระราชไมตรีพิมพ์ขึ้นไว้

๒ ที่ปรากฏว่าทูตฝรั่งเศสมาถึงในเดือนกันยายน แลกลับไปในเดือนธันวาคมเหมือนกันทั้ง ๒ คราว เพราะการใช้เรือใบต้องไปมาให้ได้ฤดูมรสุม

จะไม่ใช่ตัวราชทูต) พาเด็กนักเรียน ๕ คน ไปเล่าเรียนวิชาในประเทศฝรั่งเศส ราชทูตไทยไปถึงเมืองฝรั่งเศสเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ ทางนี้สมเด็จพระนารายน์มหาราช สวรรคต พระเพทราชาได้ราชสมบัติ เกิดรบพุ่งกับทหารฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยขับไล่ทหารฝรั่งเศสไปหมด แต่ข่าวยังไม่ทราบออกไปถึงยุโรป เมื่อทูตไทยไปถึงเมืองฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ไม่เสด็จอยู่ในพระนคร รัฐบาลฝรั่งเศสจึงจัดให้ทูตไปเฝ้าโป๊ปอินโนเซนต์ที่ ๑๑ ที่กรุงโรมก่อน ทูตได้เข้าเฝ้าโป๊ปเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ แล้วจึงกลับมาเมืองฝรั่งเศส ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ แล้วพักอยู่ในเมืองฝรั่งเศสเกือบปี ๑ จนปลายปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๒๓๒ ฝรั่งเศสจึงจัดส่งมาขึ้นที่เมืองมะริด ซึ่งเป็นเมืองท่าของกรุงสยามทางทะเลหน้านอก ในเวลานั้นเรื่องราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช มีเนื้อความดังแสดงมานี้

ในหนังสือพระราชพงศาวดาร กล่าวว่าเมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายน์มหาราชแล้ว สมเด็จพระเพทราชาธิราชทรงแต่งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอีกครั้ง ๑ เมื่อปีมะโรง จุลศักราช ๑๐๕๐ เหมือนอย่างครั้งโกษาปานออกไปเมื่อในแผ่นดินก่อน อันความที่กล่าวนี้ เพราะผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดาร สงศักราชสมเด็จพระนารายน์มหาราชสวรรคตผิด เร็วไป ๒ ปี จึงหลงเอาทูตที่ไปกับมองซิเออร์ลาลูแบร์ มาลงผิดรัชกาลไป จะเป็นความจริงไม่ได้ด้วยในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา เกิดวิวาทขาดทางไมตรีกับฝรั่งเศส มาแต่เริ่มรัชกาลดังกล่าวมาแล้ว มีจดหมายฝรั่งกล่าวอีกแห่ง ๑ ว่า เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พระเจ้าฟีลิบที่ ๕ พระเจ้าแผ่นดินสเปญ ให้ราชทูตเชิญราชศาสน์และเครื่องราชบรรณาการ เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๒๖๑ ต่อมามีในจดหมายเหตุของพวกสเปญว่า มีเรือกำปั่นหลวงพาทูตไทยออกไปถึงเมืองมนิลา อันเป็นหัวเมืองขึ้นของสเปญทางตะวันออก แต่ทูตไทยไปเกิดความไม่พอใจในการที่ทรับรอง กลับมากรุงศรีอยุธยาเสีย ไม่ได้ออกไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนถึงยุโรป จึงเข้าใจว่า ตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายน์มหาราชแล้ว ไม่ได้มีทูตไทยไปถึง

ยุโรปอีก จนตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี[๑]

ประเพณีการส่งนักเรียนไทย ออกไปศึกษาวิชาต่าง ๆ ในยุโรป มิใช่จะเกิดขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้เท่านั้น ได้เริ่มมีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา คือในแผ่นดินสมเด็จพระนารายน์แล้ว ในครั้งนั้นได้โปรดเลือกบุตรขุนนาง ๕ คน ออกไปศึกษาวิชาต่าง ๆ ในโรงเรียนหลวงสำหรับบุตรขุนนาง และบุตรผู้มีตระกูลสูง ณประเทศฝรั่งเศสรวมไปกับราชทูตไทย ที่ทรงส่งออกไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ มีบาทหลวงตาชาร์ ซึ่งเป็นผู้รู้ภาษาไทยดีในครั้งนั้นเป็นล่ามออกไปด้วย และทรงพระราชดำริว่า จะผลัดเปลี่ยนเวียนกันส่งออกไปเสมอทุกคราวที่ควรจะไปมาได้ ทั้งหวังพระราชหฤทัยว่า ถ้านักเรียนครั้งแรกกลับเข้ามากล่าวความดีให้บิดามารดา ซึ่งอยู่ในเมืองไทยฟังแล้ว ก็จะได้ไม่เป็นการหวาดหวั่นแก่บิดามารดา ในการที่จะส่งบุตรของตนไปศึกษายังต่างประเทศต่อไป[๒]

สำหรับการส่งนักเรียนไทยไปเรียนต่างประเทศในสมัยนี้ ถือว่าเป็นเกียรติอย่างสูง ผิดกันกับในสมัยก่อน ผู้ที่เป็นบิดามารดาของนักเรียนในสมัยก่อน มักจะหวั่นเกรงภยันตราย อันจะพึงบังเกิดแก่บุตรของตนมาก เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวกและไม่ปลอดภัยอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งเวลาเดินทางก็กินเวลาตั้ง ๒ เดือนเศษ และต้องแล้วแต่ดินฟ้าอากาศจะอำนวยให้ แต่การที่สมเด็จพระนารายน์ ทรงพยายามส่งนักเรียนไทยออกไปศึกษาวิชาการ ณประเทศฝรั่งเศสได้ในสมัยนั้น นับว่าพระองค์ทรงพระปรีชาญาณอย่างสูง ด้วยทรงเห็นเหตุการณ์อันจะพึงเกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติได้ไกลกว่าคนไทยทั้งปวงในสมัยเดียวกัน น่าเสียดายที่พระเจ้าแผ่นดินซึ่งครองราชสมบัติสืบต่อมาในชั้นหลัง เลิกล้มประเพณีอันนี้เสีย ถ้าหากว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงนิยมสืบต่อมาตั้งแต่ครั้งนั้นแล้ว ประเทศสยามอันเป็นที่รักของชาวเรา คงจะได้ก้าวไปไกลกว่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้เป็นแน่

๑ ดูคำนำประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๘ หน้า ๒-๕

๒ ในจดหมายเหตุบาดหลวงฝรั่งเศสว่า นักเรียนไทยที่ส่งออกไปคราวนั้น อยู่ในโรงเรียนชื่อลูอิสมหาราช (หลุยมหาราช คือพระนามของพระเจ้าหลุยที่ ๑๔) ดูประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๒ หน้า ๖๘

สำหรับเหตุการณ์ภายใน และการทำสงครามกับประเทศที่ใกล้เคียงนั้น มีเรื่องสำคัญที่จะกล่าวคือ การตีเมืองเชียงใหม่คืนมาจากพะม่าคราวหนึ่ง และคราวที่โปรดให้เจ้าพระยาโกษาธิบดี เป็นแม่ทัพใหญ่ไปตีเมืองพะม่าอีกคราวหนึ่ง ในคราวหลังนี้แม้ท่านเจ้าพระยาโกษาธิบดี จะตีไม่ได้เมืองหลวงของพะม่าก็ดี ก็ยังนับว่าไม่เสียเที่ยวเปล่า เพราะตีหัวเมืองรายทางของพะม่าได้เป็นหลายเมือง รวมทั้งเมืองสำคัญของพะม่าคือเมืองแปรด้วย โดยฉะเพาะการทำสงครามกับประเทศใกล้เคียงนั้น ข้าพเจ้าจะเริ่มกล่าวถึงเรื่องตีเมืองเชียงใหม่ก่อน

จะสังเกตได้จากหนังสือพระราชพงศาวดารว่าเมืองเชียงใหม่นั้น บางครั้งก็ไปขึ้นอยู่กับพะม่า และบางครั้งไทยก็ตีกลับคืนมาได้เป็นของไทย ทั้งนี้เมื่อพิจารณาดูฐานะที่ตั้งของเมืองแล้ว จะเห็นได้ว่าเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองหน้าด่าน เพราะมีอาณาเขตติดต่อกับไทยและพะม่า การที่ประเทศเล็ก มีอาณาเขตต์อยู่ในระหว่างประเทศใหญ่ ได้รับความบีบคั้นเพียงใดนั้นย่อมจะเห็นได้จากประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ในขณะที่ได้เกิดมหาสงครามขึ้น คือประเทศเบลเยียม เซอรเบีย บุลกาเรีย รูมาเนีย และมอนเตนิโกร ซึ่งรักษาความเป็นกลางของประเทศไว้ไม่ได้ จำเป็นจะต้องเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งผลที่สุดประเทศของตนก็กลายเป็นสนามรบของประเทศใหญ่ซึ่งมีอานุภาพมาก ทำให้ประเทศแหลกลาญไปต้องเปลี่ยนชื่อใหม่เสียแล้วหลายประเทศ เมืองเชียงใหม่ในเวลานั้น ก็เช่นเดียวกันกับตัวอย่างที่ได้กล่าวมานี้ คือ เมื่อพะม่ามีกำลังมากกว่าไทย ก็ปรากฏว่ามาตีเอาไปเป็นเมืองขึ้นเทบทุกทุกคราว แต่ถ้าพระเจ้าแผ่นดินไทยองค์ใด เข้มแข็งในการสงคราม ก็ไปตีกลับคืนมาเป็นของไทยอีกผลัดเปลี่ยนดังนี้ จนกระทั่งพะม่าเสียความเป็นเอกราชแก่อังกฤษ จึงหยุดมิได้มารบกวนอีกต่อไป

เชียงใหม่ตกไปเป็นเมืองขึ้นของพะม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๑ คือในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ครั้นสมเด็จพระนารายณ์ขึ้นเสวยราชสมบัติได้ ๔ ปี ทรงจัดการภายในบ้านเมืองสำเร็จเรียบร้อยและบำรุงกำลังทหารไว้เข้มแข็งแล้ว จึงทรงพระราชดำริที่จะตีเมืองเชียงใหม่ให้กลับคืน

มาเป็นของไทยอย่างเดิม ในชั้นต้นได้โปรดให้พระยาสีหราชเดโช กับเจ้าพระยากลาโหมยกกองทัพขึ้นไป แต่ท่านทั้งสองทำการไม่สำเร็จ จึงโปรดให้เรียกกองทัพกลับ ใน พ.ศ. ๒๒๐๕ จึงเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ด้วยพระองค์เอง โดยโปรดให้เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ชุนเหล็ก) เป็นแม่ทัพหน้า เมื่อตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว พะม่าได้ให้กองทัพยกมาช่วย เพื่อจะตีเอาเมืองคืน แต่ได้ถูกกองทัพไทยตีแตกกลับไป จึงเป็นอันว่า เมืองเชียงใหม่ได้ตกมาเป็นของไทยอีกครั้งหนึ่ง และในการตีเมืองเชียงใหม่ได้คราวนี้ สมเด็จพระนารายณ์ได้โปรดให้เชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมาประดิษฐานไว้ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จนตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเวลา ๑๐๕ ปี

สำหรับการไปตีเมืองพะม่านั้น ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินต้องเข้มแข็ง ในการศึกสงครามจริง ๆ อย่างเช่นสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระนารายณ์จึงจะไปตีได้ ถ้ามิฉะนั้นไทยก็เป็นแต่ฝ่ายตั้งรับให้พะม่ายกมาตีก่อนเสมอ คือเมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๖ มอญเมืองเมาะตะมะได้เกิดกบฏขึ้น พะม่าจึงสั่งให้กองทัพเมืองหงสาวดี ยกมาปราบปราม พวกมอญเห็นจะสู้ไม่ได้ก็พากันอพยพครอบครัว หนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ฝ่ายพะม่าจึงได้ยกกองทัพเข้ามาในดินแดนของไทย เพื่อจะเอาครัวมอญกลับคืนไปจัดการลงโทษตามกฎหมายของบ้านเมือง สมเด็จพระนารายณ์ทรงเห็นว่า การที่พะม่าทำการอุกอาจเช่นนั้น เป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพอย่างรุนแรง จึงโปรดให้เจ้าพระยาโกษาธิบดีเป็นแม่ทัพยกออกไปต่อสู้พะม่า และทรงเรียกกองทัพพระยาสีหราชเดโช ซึ่งเวลานั้นยังอยู่ที่เชียงใหม่ ให้กลับลงมาโดยเร็ว เมื่อกองทัพพระยาสีหราชเดโชมาถึง พะม่าได้รบพันกับกองทัพเจ้าพระยาโกษาธิบดีอยู่ที่เมืองไทรโยค พระยาสีหราชเดโชก็ยกเข้าตีกระหนาบพะม่าอีกทัพหนึ่ง กองทัพพะม่าได้แตกยับเยิน จนไม่สามารถจะขนสะเบียงอาหาร และเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ไปได้ ฝ่ายไทยยึดเอาไว้ได้เป็นจำนวนมาก นับว่ากองทัพพะม่าได้เสียหายในการรบครั้งนี้อย่างใหญ่หลวง

เมื่อทรงเห็นว่า พะม่ายกมารุกรานก่อนเช่นนั้น จึงทรงพระดำริจะทำการตอบแทนกับพะม่าตามวิสัยของนักรบบ้าง แต่ใน

ครั้งนั้น คงจะมีพระราชประสงค์เพียงแต่จะเก็บแค้นพระมหาอุปราชาที่ยกกองทัพมาในพระราชอาณาเขตต์เท่านั้น คงมิได้ทรงตั้งพระทัยว่าจะให้กองทัพยกเลยขึ้นไปถึงเมืองหลวงของพระมหาอุปราชา เพราะเมืองหลวงของพระมหาอุปราชาได้ย้ายจากเมืองหงสาวดีไปตั้งอยู่ที่เมืองอังวะ ซึ่งห่างไกลจากชายเขตต์แดนของไทยเข้าไปมาก ที่ว่ามิได้ทรงตั้งพระหฤทัยจะยกไปตีเมืองหลวงของพระมหาอุปราชานั้น เนื่องจากพิจารณาดูจำนวนพลที่โปรดให้เจ้าพระยาโกษาธิบดีถือไปเพียง ๒๐,๐๐๐ คนเท่านั้น ซึ่งจำนวนพลแต่เพียงเท่านี้คงจะไม่สามารถตีเมืองหลวงของพระมหาอุปราชาได้เป็นแน่ เพราะกำลังของพระมหาอุปราชาและไทยก็กำลังกันสมรรถภาพในการทหารก็ไม่เลวกว่ากัน จะเห็นได้ว่า แม้แต่เพียงตีเมืองเชียงใหม่ซึ่งไม่เป็นเมืองที่เข้มแข็ง ในการสงครามอย่างไรเลย ก็ยังต้องใช้กำลังถึง ๓๐๐,๐๐๐ คนแล้ว ถ้าจะไปตีเมืองพระมหาอุปราชาให้ได้จริง ๆ แล้ว อย่างน้อยน่าจะต้องใช้กำลัง ๒ เท่าของการตีเมืองเชียงใหม่คือ ๒๐๐,๐๐๐ คน จึงจะมีหวังที่จะได้ชัยชนะ เพราะการรุกเข้าไปในเมืองของข้าศึกนั้น ถ้ายิ่งเข้าไปได้ไกลมากเพียงใด ก็ย่อมจะเกิดความลำบากเกินกองทัพมากขึ้นเพียงนั้น คือจะต้องแบ่งกำลังไว้ควบคุมหัวเมืองรายทาง ที่ตีได้อย่างหนึ่ง รักษาเส้นทางคมนาคมและสะสมสะเบียงอาหารไว้ใช้แรมปีให้ได้ อีกอย่างหนึ่ง ทั้งสามอย่างนี้ยอมเป็นงานสำคัญของผู้นำทัพเป็นอย่างยิ่ง ถ้าเกิดการบกพร่องในข้อหนึ่งข้อใดแล้ว ยากนักที่จะหวังเอาชัยชนะข้าศึกได้ อาศัยที่เจ้าพระยาโกษาธิบดีเป็นผู้มีความคิดเฉียบแหลม และเข้มแข็งในการสงคราม แม้จะมีกำลังพลเพียง ๒๐,๐๐๐ คน ก็สามารถตีหัวเมืองพระมหาอุปราชาได้เป็นหลายเมือง เช่นเมืองหงสาวดี เมืองร่างกุ้ง เมืองจิตตอง เมืองตะเกี๋ยม และรวมทั้งเมืองแปร ซึ่งเป็นเมืองสำคัญของพระมหาอุปราชาด้วย กองทัพไทยได้ยกรุกขึ้นไปถึงเมืองภูกาม และตั้งล้อมอยู่เกือบปีหนึ่ง เกิดขัดสนสะเบียงอาหาร ไม่สามารถทำการให้ได้ผลโดยเด็ดขาด จึงจำต้องเลิกทัพกลับมา

ในรัชกาลของพระองค์นั้น ได้โปรดให้สร้างป้อมค่ายอย่างทันสมัยขึ้น ที่เมืองธนบุรี ๒ ป้อม คือ ป้อมวิชัยประสิทธิ์ป้อมหนึ่ง และอีกป้อมหนึ่งให้สร้างขึ้นใหญ่กว่าป้อมวิชัยสิทธิ์ สำหรับให้กองทหารฝรั่งเศส

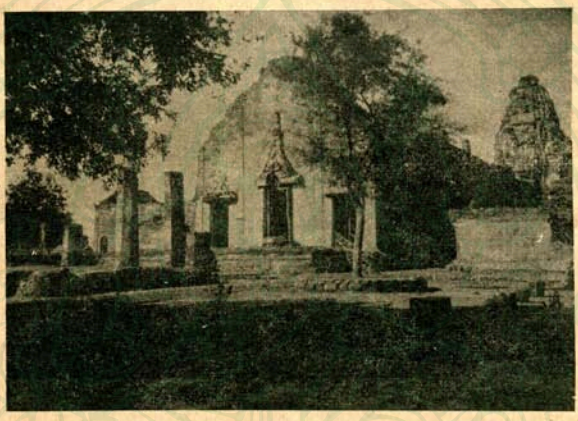

วิหารหลวง ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี
สร้างในรัชกาลสมเด็จพระนารายน์มหาราช

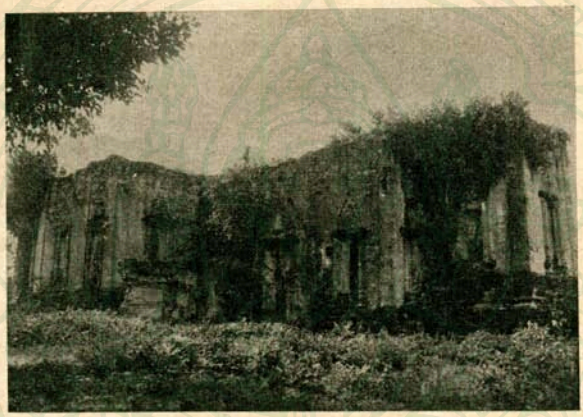

พระตำหนักทะเลชุบศร (พระที่นั่งเย็น)
อยู่ตำบลทะเลชุบศร อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี
เป็นของสร้างในรัชกาลสมเด็จพระนารายน์มหาราช
สำหรับเป็นที่ประทับในฤดูร้อน และในเวลาเสด็จไปล้อมช้างป่า

ซึ่งทรงขอมาจากพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ประจำรักษาอยู่ แต่บ้อมใหญ่นั้นจะมีชื่อว่าอย่างไรไม่ทราบ เพราะปรากฏว่าเมื่อฝรั่งเศสซึ่งรักษาบ้อมนั้นได้ยอมแพ้แล้ว พระเพทราชาซึ่งได้ครองราชสมบัติต่อมาได้โปรดให้รื้อลงเสีย

ยังมีโบราณสถานที่จังหวัดลพบุรีอีกหลายแห่งที่โปรดให้สร้างในรัชกาลของพระองค์ เช่นพระราชวังที่เมืองลพบุรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงขนานนามว่าพระนารายน์ราชนิเวศน์แห่งหนึ่ง วิหารที่หน้าปรางค์ ๓ ยอด วิหารหลวงที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พระที่นั่งเย็นที่ทะเลชุบศร บ้านหลวงรับแขกเมืองหรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่าบ้านเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ และพะเนียดจับช้างซึ่งบัดนี้ได้อยู่ในเขตค่ายพระนารายน์เป็นต้น พะเนียดจับช้างแห่งนี้ปรากฏในจดหมายเหตุของมองซิเออร์เชวาเลียเดอโชมองต์อัครราชทูตฝรั่งเศส ว่าสมเด็จพระนารายน์โปรดให้จับช้างเถื่อนให้ดูเป็นพิเศษที่เมืองลพบุรี เมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๒๙

ในระหว่างเวลาที่พระองค์ประชวรหนักพระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์ได้คบคิดกันเป็นกบฏขึ้น ทั้งนี้เพราะเหตุว่า สมเด็จพระนารายน์ไม่มีพระราชโอรสที่จะสืบสันตติวงศ์ มีแต่พระราชธิดา ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่าขุนหลวงสรศักดิ์เป็นราชโอรสของสมเด็จพระนารายน์เกิดจากนางสมสิ่งได้มาเมื่อคราวที่ทรงขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ แต่น่าจะคิดว่าขุนหลวงสรศักดิ์เป็นบุตรพระเพทราชามากกว่า เพราะถ้าเป็นโอรสสมเด็จพระนารายน์จริงแล้ว ฝรั่งที่เข้ามาเห็นเหตุการณ์ในเมืองไทยนี้ในเวลานั้นคงจะเขียนจดหมายเหตุไว้บ้าง สมเด็จพระนารายน์คงมีแต่พระอนุชาจริงอย่างที่จดหมายเหตุฝรั่งเขียนไว้ ในพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่าพระอนุชาของสมเด็จพระนารายน์มิได้มีแต่เจ้าพ้ายภัยหาสพระองค์เดียว ยังมีอีกองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าเจ้าพ้างอย (คงจะเป็นพระนามที่เรียกกันเป็นสามัญ)

---

๑ พระที่นั่งจันทรพิศาลกับกำแพงประตูพระราชวังโดยรอบพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ แล้วสร้างพระที่นั่งเป็นที่ประทับขึ้นอีกหมู่ ๑ ในระหว่างพระที่นั่งจันทรพิศาลกับพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท เป็นพระที่นั่ง ๓ ชั้น ซึ่งบัดนี้ได้ใช้เป็นศาลากลางประจำจังหวัดลพบุรี ส่วนพระที่นั่งจันทรพิศาลนั้นเวลานี้เป็นสาขาพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ

การที่เรียกว่าเจ้าพ้างอยู่นั้นเห็นจะเป็นโรคอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งทำให้เดินไม่ได้เป็นแน่ ที่ว่าสมเด็จพระนารายณ์มีพระอนุชา ๒ องค์นั้น เนื้อความต้องกันกับจดหมายเหตุของฝรั่งหลายฉะบับ ที่กล่าวถึงเรื่องนี้โดยละเอียดมีปรากฏในหนังสือจดหมายเหตุของ ม. ฉันเย (ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗) ว่าพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์ทั้งสองพระองค์นั้นเป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูงทั้งความประพฤติก็ไม่ดี พระเพทราชาได้ราบทูลยุยงสมเด็จพระนารายณ์ให้ทรงเกลียดชังพระอนุชาทั้งสองพระองค์เสมอ ๆ จนเป็นเหตุให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงพิโรธและโปรดให้จำขังเสีย เนื่องด้วยความเสียพระทัยอย่างหนึ่งและเกรงกลัวพระราชอาชญาของสมเด็จพระเชษฐาธิราชอย่างหนึ่ง จึงทำให้พระอนุชาองค์หนึ่งประชวรเป็นโรคอัมพาตและอีกองค์หนึ่งสติฟั่นเฟือนไม่สามารถจะทำราชการอย่างไรได้ และในที่สุดพระอนุชาทั้งสองพระองค์นี้ก็ได้ถูกพระเพทราชาจับสำเร็จโทษเสีย

การที่พระเจ้าแผ่นดินไม่มีพระราชโอรสหรือมีแต่ยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ในขณะที่ใกล้จะสวรรคตมักจะมีการกบฏกันเสมอ แม้ก่อนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ก็ได้เกิดขึ้นแล้วหลายรัชชกาล ข้าพเจ้าจะยกตัวอย่างแต่ฉะเพาะในรัชชกาลสมเด็จพระนารายณ์เท่านั้น คือการที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงสนิทสนมกับพวกบาดหลวงฝรั่งเศสนั้นเอง เป็นเหตุให้พวกที่มักใหญ่ใฝ่สูงบันดาลขึ้นจากมูลแห่งความจริงนี้ว่า สมเด็จพระนารายณ์มิได้ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงหันไปนิยมข้างศาสนาฝรั่ง ต่อไปพระเณรจะไม่มีในเมืองไทย จึงทำให้พระสงฆ์สามเณรและผู้ที่เคร่งครัดต่อศาสนาเบื่อหน่ายในพระบารมี แล้วน้อมใจนิยมต่อพวกใฝ่สูงคือพระเพทราชา พระเพทราชาจึงได้มีพวกมากขึ้น ในเวลานั้นคงจะมีผู้ที่ไม่ใช่พวกอยู่ก็แต่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์และพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์เท่านั้น ซึ่งไม่เป็นการยากประการใดเลยที่จะคิดกำจัดเสีย เพราะปรากฏว่าท่านทั้งกล่าวนามมาแล้วนั้น ถูกจับสำเร็จโทษเสียก่อนเวลาที่สมเด็จพระนารายณ์จะสวรรคต คือ ในระหว่างที่ทรงประชวรหนักฤกขึ้นจากพระที่ไม่ได้ แล้วพระเพทราชาก็ขึ้นครองราชสมบัติต่อมา

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า

สมเด็จพระนารายน์สวรรคตเมื่อจุลศักราช- พระนารายน์ได้สับสนกันมาก จะถือเอาเป็น
๑๐๔๔ (พ.ศ. ๒๒๒๕) แต่จดหมายเหตุ หลักไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงได้ถือเอาตามจด-
ของชาวยุโรปว่า สวรรคตเมื่อปลายเดือน หมายเหตุของชาวยุโรป คือ สวรรคตเมื่อ
กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๘๘ (พ.ศ ๒๒๓๑) ผิด พ.ศ. ๒๒๓๑ รวมเวลาในรัชชกาลพระองค์
กันถึง ๖ ปี สำหรับศักราชในแผ่นดินสมเด็จ ๓๒ ปี

ความรู้ทางโบราณคดี

ของ
ประหยัด โกมลวัจนะ
หัวหน้าแผนกพิพิธภัณฑ์หัวเมือง กองโบราณคดี

[โบราณคดีเป็นวิทยาการอย่างหนึ่ง ซึ่งมีสาระสำคัญที่จะต้องศึกษาไม่น้อยกว่าวิทยาการทั้งหลาย แต่ความรู้ทางโบราณคดีเรื่องนี้ผู้เขียนหาได้มีเจตนาจะเขียนให้เป็นตำรับตำราไม่ได้ เพราะหนังสือตำรับตำรานั้นเป็นเรื่องที่ชวนเบื่อยิ่งกว่าชวนอ่าน ข้าพเจ้าจึงเก็บแต่สิ่งที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ในทางวิชาโบราณคดีขึ้นมาเขียนเป็นตอน ๆ แล้วแต่โอกาสจะอำนวยให้ เพื่อจะได้เป็นความรู้เบื้องต้นของผู้ใฝ่ใจศึกษาวิชาโบราณคดี และเป็นความรู้โดยทั่ว ๆ ไปของผู้อ่านหนังสือศิลปากร แต่ถ้าเรื่องนี้มีข้อผิดพลาดประการใด ข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างมากว่าท่านทั้งหลายที่ได้พบคงจะให้อภัยแก่ข้าพเจ้า-ผู้เขียน]

●

ตอนที่ ๒

การจำกัดสมัยโบราณวัตถุสถาน

ได้กล่าวมาแต่ตอนที่ ๑ แล้วว่า วิชา วัตถุสถาน อันการจำกัดสมัยโบราณวัตถุโบราณคดีเป็นวิชาการจำกัดสมัยโบราณ สถาน ที่ล่วงเวลามาเช่นนี้ เป็นของยากยิ่ง

ด้วยบรรดาโบราณวัตถุสถานต่าง ๆ บางอย่างก็มีอายุเก่าแก่มาก เช่นเครื่องมือหิน อันเป็นเครื่องมือและอาวุธของมนุษย์ในสมัยดึกดำบรรพ์ ซึ่งไม่น่าจะจำกัดสมัยได้ แม้กระนั้นนักโบราณคดีทั่วโลกยังสามารถบรรยายให้ทราบได้ เช่นอันหนึ่งว่านักโบราณคดีเป็นผู้ที่ได้มีชีวิตแต่เห็นความเป็นไปของมนุษย์สมัยต่าง ๆ ที่สร้างทำโบราณวัตถุสถานเหล่านั้นขึ้น นักโบราณคดีสามารถกระทำเช่นนั้นได้อย่างไร จะได้นำมาบรรยายในตอนนี้ แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงวิธีการ ข้าพเจ้าใคร่จะขอให้ท่านผู้อ่านพึงกำหนดใจไว้เป็นประการต้นว่า วิธีการกำหนดสมัยวัตถุสถานเป็นศิลปของวิชาโบราณคดีโดยแท้ ที่ว่าเป็นศิลปนั้นอย่างไร ถ้าจะยกเอาลักษณะที่เป็นศิลปของการจำกัดสมัยมาบรรยายไว้อย่างเดียว บางทีจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ยาก เพราะฉะนั้น ในที่นี้จะขอยกเอาวิชาอื่นมากล่าวเทียบเคียงไว้ด้วย อาจจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น อันวิชาความรู้ต่าง ๆ นอกจากวิชาโบราณคดีที่เป็นทั้งศิลปและวิทยาก็มีอยู่มาก เป็นต้นว่า วิชาวาดเขียน หรือที่เรียกว่า 'วิจิตรศิลป' และวิชาวรรณคดี วิชาบางอย่างที่เป็นแต่เพียงวิทยาอย่างเดียวก็มี เช่นวิชาคณิตศาสตร์ ที่ว่าวิชาคณิตศาสตร์เป็นแต่วิทยาอย่างเดียว ก็เพราะผู้เรียนวิชานั้นถ้าได้เรียนตามกฎ หรือทฤษฎีแล้ว ก็สามารถจะทำให้ได้รับผลเป็นอันเดียวกัน ถ้าผลที่ได้รับต่างกัน ย่อมหมายความว่าผู้ใดผู้หนึ่งจะต้องทำผิดจากกฎ หรือทำโดยประมาทเลินเล่อ แต่ถ้าทำถูกกฎแล้วจะต้องได้ผลลัพธ์เช่นเดียวกันทั้งสิ้น เช่นเอา ๒ บวกกับ ๒ ผลลัพธ์จะต้องเป็น ๔ หรือเอา ๑๐ ลบด้วย ๓ ผลลัพธ์จะต้องเป็น ๗ ดังนี้เป็นต้น วิทยาของวิชาคณิตศาสตร์จึงอยู่ที่การเรียนกฎหรือวิธีทำ ซึ่งจะได้เห็นผลลัพธ์เป็นความจริงอย่างเดียวกัน ผู้ที่ไม่ได้เรียนก็ไม่อาจจะทำให้ถูกวิธีได้ ผู้ที่เรียนแล้วและจำได้แม่นยำจะต้องทำได้ทุกคน และทั้งผลลัพธ์ที่ทำจากโจทย์อันเดียวกันจะต้องเป็นอย่างเดียวกันด้วย โดยเหตุนี้ วิชาคณิตศาสตร์จึงเป็นแต่วิทยาอย่างเดียว ไม่เป็นศิลป ส่วนวิชาที่เป็นทั้งศิลปและวิทยานั้น จะขอยกเอาวิชาวาดเขียนมากล่าวเป็นตัวอย่างก่อน อันวิชาวาดเขียนนั้น ผู้เรียนจะต้องเรียนตามกฎและทฤษฎีเช่นเดียวกัน เช่นกฎการเขียน การผสมสี การแบ่งส่วน

สัดเป็นต้น ผู้ที่จะเป็นนักวาดเขียนจะต้องเรียนรู้ในสิ่งเหล่านี้เป็นเบื้องต้น ซึ่งนับเป็นวิทยาของวิชาวาดเขียน แต่ผู้ที่มีความรู้ในวิทยาของวิชาวาดเขียนทุกคนย่อมสามารถเขียนอะไร ๆ ได้ แต่ถ้าพูดถึงความสวยงามของรูปที่เขียนสำเร็จแล้วเป็นอีกอย่างหนึ่ง คืออาจต่างกันหรือเหมือนกันได้ หรือคนหนึ่งอาจจะทำได้ดีกว่าอีกคนหนึ่ง โดยไม่ผิดจากทฤษฎีของวิชาวาดเขียน ทั้งนี้เนื่องจากผู้เขียนมีศิลปในการเขียนหรือไม่เท่านั้น ถ้าเป็นผู้ที่มีศิลป ย่อมจะรู้จักจับจุดสำคัญๆ ที่จะทำให้ภาพนั้นเด่นชนกว่าธรรมดามาวาดไว้ เพื่อให้ภาพนั้นมีคุณลักษณะวิเศษเป็นพิเศษ หรือที่เรียกว่า 'ศิลป' นั่นเอง วิธีการที่จะทำให้ภาพที่เขียนเป็นภาพศิลปอย่างไรไม่มีใครที่จะอธิบาย หรือสอนให้ได้ ดังปรากฏในหนังสือคำแนะนำนักเรียนช่างศิลปของหม่อมเจ้าอิทธิเทพสวัสดิ์ว่า "ที่จริง 'วิจิตรศิลป' เป็นวิชาที่เราสอนกันไม่ได้"

ส่วนวิชาวรรณคดีที่เป็นทั้งศิลปและวิทยาก็คือ ผู้ที่เป็นนักวรรณคดีจำเป็นจะต้องเรียนหลักวิชาเกี่ยวกับการวรรณคดีเช่นเดียวกัน เป็นต้นว่าเรียนข้อบังคับ และวิธีเขียน กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ หรือร้อยแก้ว ผู้ที่ไม่ได้เรียนลักษณะข้อบังคับของวิชาวรรณคดี ย่อมไม่สามารถจะแต่งให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ได้ เพราะฉะนั้นวิชาวรรณคดีจึงนับเป็นวิทยาในข้อนี้ แต่ข้อที่เป็นศิลปก็คือ ผู้ที่ได้เรียนฉันทลักษณะได้คล่องแคล่วแม่นยำแล้วก็ดี ถ้าจะให้แต่งโคลงอะไรสักอย่างหนึ่ง ผู้แต่งย่อมจะทำได้ถูกฉันทลักษณ์เหมือนกันหมด แต่ถ้าจะกล่าวถึงรสชาติของโคลงบทนั้นจะมีน้ำหนักให้เห็นว่าต่างกัน และทั้งแสดงให้เห็นด้วยว่าโคลงบทของใครดีกว่าของใคร การทำให้โคลงบทนั้นดี ให้ได้ความลึกซึ้งกินใจนั้นนับเป็นศิลปของวิชาวรรณคดี แม้การแต่งเรื่องร้อยแก้วก็ดี ผู้แต่งก็ต้องใช้ศิลปเช่นเดียวกัน มิฉะนั้นเรื่องที่แต่งจะไม่เป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจของผู้อ่าน ตัวอย่างที่ยกมาเทียบเคียงนี้พอแสดงให้ผู้อ่านทราบได้บ้างแล้วว่าวิชาที่เป็นทั้งศิลปและวิทยานั้นมีลักษณะอย่างไร ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึง การจำกัดสมัย วัตถุสถานในส่วนที่เป็นศิลปอย่างไรต่อไป

ศิลปของการจำกัดสมัยก็เนื่องมาจากผู้ทำ คือผู้ทำจะต้องเข้าใจจับหลักฐานมาบรรยายให้เห็นว่าวัตถุสถานแห่งนั้นเป็น

ของสร้างขึ้นในสมัยนั้นสมัยนี้จริง หรือควรเชื่อถือได้ว่าเป็นความจริง การจับหลักฐานมาบรรยายนี้เองนับเป็นศิลปของการจำกัดสมัยวัตถุสถาน ในวิชาโบราณคดี และเป็นของยากที่จะอธิบายให้เข้าใจได้ และทั้งยากที่จะประมวญมากล่าวไว้ในที่นี้ได้ทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะเป็นวิธีการของนักโบราณคดีแต่ละคนโดยฉะเพาะ ซึ่งคนหนึ่งก็ดำเนินการไปอย่างหนึ่ง แล้วแต่กรณีย์แวดล้อมของวัตถุนั้นจะอำนวย เพราะฉะนั้น การกล่าวถึงวิธีการจำกัดสมัยในที่นี้ ไม่ใช่จะแสดงให้รู้ถึงศิลป ของการ จำกัดสมัย วัตถุ เป็นแต่แสดงให้เห็นแนวทางที่นักโบราณคดีสามารถจำกัด สมัยโบราณวัตถุได้โดยวิธีใดบ้างเท่านั้น

บรรดาโบราณวัตถุสถานต่าง ๆ นั้น ใช่ว่าจะต้อง ค้น หา หลักฐาน มา ประกอบ การพิจารณาจำกัดสมัยทั้งหมดก็หามิได้ ที่ไม่จำต้องหาหลักฐานอย่างใดเลยก็มี แต่มีเป็นส่วนน้อย ควรจะจัดเข้าอยู่ในข้อยกเว้น จึงจะเหมาะกว่า วัตถุสถานชนิดนี้ได้แก่ จำพวกที่ผู้สร้างทำวัตถุสถานนั้นได้จารึกข้อความไว้แห่งใดแห่งหนึ่งที่วัตถุนั้น หรือจารึกในศิลาแล้วตั้งไว้ในสถานที่ตั้ง วัตถุสถานแห่งนั้น เช่นรอยพระพุทธบาทยุคลรอยหนึ่ง ซึ่งเวลานี้อยู่ที่วัดบวรนิเวศ รอยพระพุทธบาทนี้ ไม่ปรากฏว่าได้มาจากไหน ก่อนที่ตกมาอยู่ในวังหน้า มีแต่คำเล่ากันต่อ ๆ มาว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้ากรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ ได้ทรงนำมาจากสุโขทัย จึงได้ประดิษฐานอยู่ในวังหน้า จนได้ย้ายไปวัดบวรนิเวศ

รอบ ๆ รอยพระพุทธบาทมีรอยสลักเป็นรูปพระอสีติมหาสาวก และมีตัวหนังสือบอกชื่อไว้ด้วย ด้านข้างแผ่นหินข้างปลายรอยพระพุทธบาท มีคำจารึกภาษามคธอักษรขอม ๗ บรรทัด ยังบริบูรณ์ไม่ชำรุดเลย คำจารึกนี้ ได้เคยมีนักปราชญ์ฝรั่งเศสชื่อ ม. บาร์ท แปลและพิมพ์ในหนังสือเอเชียมอองเซียง มีใจความว่า ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระธรรมราชา (ที่ ๒) พระวิทยาจารย์มหาเถร ได้นำแผ่นหินมายังเมืองสุโขทัย ครั้นมาในแผ่นดินพระธรรมราชาที่ ๔ พระศิริสุเมธังกรสังฆนายก ผู้เป็นศิษย์ของพระศิริสุเมธังกรสังฆราช ได้สลักรอยพระพุทธบาททั้งคู่ลงบนแผ่นหินนั้น ตามแบบรอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมันตกูฏในลังกาทวีป เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖

ขึ้น ๔ ค่ำ พระพุทธศักราช ๑๙๑๐" ดังนี้เป็นต้น แต่โบราณวัตถุที่มีคำจารึกนั้นมีข้อคำบากอยู่ก็ในเรื่องอักษรและภาษา ซึ่งโดยมากเป็นอักษรและภาษาโบราณ หรือเป็นอักษรและภาษาต่างประเทศ ยากที่จะอ่านเอาความได้ แต่กระนั้นก็ยังดีกว่าโบราณวัตถุสถานที่ไม่มีจารึกให้ทราบเลื่อนลอยทีเดียว เพราะยังพอหาผู้ชำนาญในการอ่านแปลได้บ้าง แต่ทั้งนี้อย่างไรก็ดี นักโบราณคดีก็มีวิจารณ์กัดสมัยได้ดังจะกล่าวต่อไปนี้

วิธีการจำกัดสมัยที่ใช้กันโดยมาก และนับว่าเป็นสำคัญมีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. การสอบสวนจากเอกสาร

ในเวลาที่เราอ่านหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เป็นต้นว่าพงศาวดาร จดหมายเหตุ หรือจารึกต่างๆ เรามักจะได้พบเรื่องราวการสร้างปฏิสังขรณ์วัตถุสถานเสมอ เช่นจะขอยกตัวอย่างที่มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระราชหัตถเลขา ในตอนแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถดังนี้

"ที่ถวายเพลิงสมเด็จพระรามาธิบดีที่พระองค์สร้างกรุงนั้น ให้สถาปนาพระมหาธาตุ และพระวิหารเป็นพระอาราม ให้นามชื่อว่าวัดพระราม"

"ศักราช ๘๐๖ ปีชวดฉศก ให้บำรุงพระพุทธศาสนาบริบูรณ์ และหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ ชาติ แล้วทรงสร้างวัดจุฬามณี"

หรือในหนังสือจดหมายเหตุของลาลูแบร์ราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาจำทูลพระราชสาส์น ในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราชกรุงศรีอยุธยาว่า

"เงินตราสยามล้วนรูปอย่างเดียวกัน และตีตรายอย่างเดียวกันหมด ผิดกันแต่ชั่งบางบาท เล็กกว่ากันกะบาทขึ้นเท่านั้น รูปร่างเป็นหลอดเป็นแท่งกลมๆ สั้นๆ มากๆ แลงอฤๅพดเป็นตัวด้วงตรงกลาง ปลายหลอดทั้งสองข้างชนกัน ตราเงินตราสยาม ที่ดีประจำด้วงทุกบาท ด้วงหนึ่งตีตรงกลางหลอด แต่หาได้ตีตรงปลายด้วยไม่"

ในหนังสือจดหมายเหตุนั้นนอกจากจะมีข้อความเกี่ยวกับลักษณะเงินตรา ยังได้มีรูปเงินตราไว้ด้วย ซึ่งนับเป็นหลักฐานอันสำคัญที่แสดงให้เราเห็นลักษณะเงินตรา

๑. ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ ๑ หน้า ๑๕๓

สยามในสมัยสมเด็จพระนารายน์ได้แจ่มแจ้งชัดเจน

ตามตัวอย่างที่ยกมานี้ เราย่อมได้ทราบความจริงอันเป็นหลักฐานแน่นอนว่า วัตถุสถานเหล่านั้นเป็นของสร้างทำขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กรุงศรีอยุธยา แต่การสอบสวนตามวิธีที่กล่าวนี้มีข้อที่พึงสังเกตอยู่ ๒ ข้อ

ข้อ ๑. เมื่อได้พบข้อความอันเกี่ยวกับการสร้างทำโบราณวัตถุสถานในจดหมายเหตุ หรือเอกสารใด ๆ ก็ตาม เรายังจะตัดสินลงไปโดยเด็ดขาดในทันทีว่า เป็นของสร้างทำขึ้นในสมัยที่เอกสารกล่าวถึงไม่ได้เสมอไป เพราะว่าโบราณวัตถุสถานนั้นอาจถูกซ่อมแซมโดยฝีมือช่างในสมัยชั้นหลังต่อมาอีกก็ได้ เช่นพระเจดีย์ในวัดส่วนดอก (วัดบุบผาราม) จังหวัดเชียงใหม่องค์หนึ่ง ซึ่งมีเนื้อความปรากฏอยู่ในพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕ หน้า ๑๕๗) ว่า "พระเจ้ากือนา เจ้านครพิงค์เชียงใหม่ เป็นผู้ให้สร้างขึ้นเป็นที่บรรจุพระบรมธาตุ" ถ้าอาศัยข้อความเพียงเท่านี้ จะต้องเข้าใจว่า พระเจดีย์ในวัดส่วนดอกเป็นของสร้างขึ้นโดยฝีมือช่างครั้งสมัยพระเจ้ากือนา แต่ความจริงหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะปรากฏในหนังสือโบราณวัตถุสถานในสยาม ภาค ๒ ของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ว่า ได้ถูกซ่อมแซมมาเป็นของฝีมือช่างในสมัยบัจจุบันนี้เสียแล้ว ในกรณีเช่นนี้ถ้าผู้กำหนดสมัยจะใช้วิธีค้นหาเรื่องราวอันเกี่ยวกับการซ่อมแซมวัตถุสถานนั้น จากเอกสารอื่น ๆ อีกก็ได้ แต่ก็ดูเหมือนจะเข้าตำราที่ว่า งมเข็มในมหาสมุทร ยากที่จะพบ ทางที่ดีและเร็วขนเราอาจจะนำเอาวิธีการเปรียบเทียบ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในข้อ ๒ มาใช้ก็จะได้อายุของวัตถุแน่นอนยิ่งขึ้น การเปรียบเทียบนั้นจะต้องเปรียบเทียบกับของที่มีอายุรุ่นเดียวกับที่ปรากฏในเอกสารนั้นก่อน ถ้ามีลักษณะเหมือนกันก็เป็นของสมัยเดียวกันได้ และถูกต้องกับที่ปรากฏในจดหมายเหตุนั้น เช่นรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐ ชาติ ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างขึ้นนับเป็นของสร้างครั้งกรุงศรีอยุธยาจริงตามที่ปรากฏข้อความในพงศาวดาร เพราะเมื่อนำรูปพระโพธิสัตว์นั้นไปเปรียบเทียบกับวัตถุสมัยศรีอยุธยาอื่น ๆ แล้ว ปรากฏว่าเป็นของฝีมือช่างสมัยเดียวกันอย่างไม่ต้องสงสัย ดังนี้เป็นต้น แต่ถ้ามีลักษณะต่าง

กันจึงค่อยเปรียบเทียบกับสมัยอื่น ๆ ซึ่งมีอายุรองลงมาเป็นลำดับ ถ้าแบบศิลปกรรมนั้นตรงกับสมัยใดก็ยุติได้ว่าเป็นของสมัยเดียวกัน

ข้อ ๒. วิธีการสอบสวนทางเอกสารไม่อาจจะใช้แก่บรรดาวัตถุสถานได้ทุกชนิดทุกอัน เพราะมีวัตถุสถานเป็นอันมาก ที่มนุษย์ได้ทำขึ้นไว้ตั้งแต่ก่อนมีการบันทึกเรื่องราวไว้เป็นลาย-ลักษณ์อักษร แม้แต่ในสมัยที่มีการบันทึกแล้วก็ตาม ก็ใช่ว่าจะมีผู้บันทึกไว้ทุกสิ่งทุกอย่างก็หาไม่ ผู้บันทึกเรื่องราวมักจะทำตามใจตนเอง คือเรื่องใดถ้าเห็นว่าจะมีประโยชน์ เช่นเรื่องราวตำนานกษัตริย์ เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงทางการเมือง และการสงครามเป็นต้น ก็จดเอาไว้ การสร้างปฏิสังขรณ์วัตถุสถานที่มีบันทึกโดยมากก็มักมีแต่เฉพาะที่พระมหากษัตริย์ หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้สร้างทำขึ้น ส่วนของบุคคลอื่น ๆ มีเพียงเล็กน้อย แต่วัตถุสถานที่ยังเหลือตกทอดมาถึงสมัยเรานี้ ไม่ใช่มีแต่เฉพาะที่พระมหากระษัตริย์หรือข้าราชการผู้ใหญ่ทำไว้ทุกสิ่งทุกอัน การจำกัดสมัยก็ไม่ได้เลือกว่าของผู้ใดสร้าง เพราะฉะนั้นการสอบสวนตามวิธีนี้จึงไม่อาจใช้แก่วัตถุสถานทั่วไป แม้กระนั้นยังนับได้ว่าเป็นวิธีที่ดี เพราะวัตถุสถานที่สอบสวนได้ตามวิธีนี้อาจใช้เป็นหลักประกอบการพิจารณาจำกัดสมัยวัตถุตามวิธีอื่นได้อีก

๒. การเปรียบเทียบ

วัตถุสถานที่ไม่อาจหาหลักฐานได้จากเอกสารนั้น เราจะใช้วิธีการเปรียบเทียบได้อีกวิธีหนึ่ง การจำกัดสมัยตามวิธีเปรียบเทียบนี้ มีข้อสำคัญอยู่อย่างหนึ่ง คือจะต้องเปรียบเทียบกับวัตถุที่รู้สมัยแน่นอนแล้ว มิฉะนั้นจะรู้ไม่ได้เลยว่าวัตถุที่ต้องการจำกัดสมัยนั้นเป็นวัตถุที่สร้างขึ้นในสมัยใด

การที่ใช้วิธีเปรียบเทียบทำการจำกัดสมัยโบราณวัตถุได้ก็เพราะในวัตถุชิ้นหนึ่งๆ นั้น ย่อมมีสิ่งอันเป็นเครื่องแสดงถึงว่าวัตถุนั้น ๆ เป็นของสร้างขึ้นในสมัยเดียวกันหรือต่างสมัยกันคือ

ก. แบบศิลปกรรม

ข. เนื้อของวัตถุ

โดยฉะเพาะแบบศิลปกรรม ยังแสดงถึงวิทยาการของชนชาติที่ประกอบวัตถุสถานนั้นด้วย ทั้งนี้เพราะชนชาติหนึ่ง หรือประเทศหนึ่งย่อมมีแบบศิลปกรรมของตน

เอง เช่นแบบศิลปไทยกับเขมรเป็นต้น ผู้ที่ได้เรียนวิชาโบราณคดีแม้เพียงเล็กน้อยก็สามารถจะบอกได้ว่า แบบไหนเป็นของไทย แบบไหนเป็นของเขมร และแบบศิลปกรรมนั้นเล่าแม้จะเป็นของชนชาติเดียวกัน หรือประเทศเดียวกันก็ยังต่างกันได้ตามยุคตามสมัย ดังจะเห็นได้จากบรรดาโบราณวัตถุสถานที่มีในสยามประเทศหรือฉะเพาะที่มีในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ การจัดส่วนกำหนดสมัยจากแบบศิลปกรรม ผู้จัดส่วนจะต้องพิจารณาถึงลักษณะรูปทรงตลอดจนถึงลวดลายด้วยว่าสมัยใดนิยมทำรูปทรงอย่างไร มีลวดลายประกอบอย่างไร เพราะรูปทรงและลวดลายนี้เป็นเครื่องบ่งถึงความแตกต่างกันและคล้ายคลึงกันของวัตถุสถาน ด้วยประการฉะนี้เราจะเห็นได้ว่าวัตถุสถานที่ไม่อาจจัดส่วนได้จากเอกสาร เรายังสามารถใช้วิธีเปรียบเทียบกับวัตถุสถานที่จัดส่วนแล้วได้

จากข้อความข้างต้นนี้ เราจะเห็นความสำคัญข้อหนึ่ง คือนักโบราณคดีจำเป็นจะต้องศึกษาลักษณะศิลปกรรมต่าง ๆ ให้แม่นยำ มิฉะนั้นจะใช้วิธีการเปรียบเทียบเป็นแนวทางจำกัดสมัยวัตถุไม่ได้ถูกต้อง

แบบศิลปกรรมนี้แม้จะใช้เป็นหลักพิจารณาจำกัดสมัยวัตถุสถานตามวิธีเปรียบเทียบได้ดังกล่าวมาแล้วก็ตาม แต่บางทีก็มีผลผิดพลาดไม่น้อยเหมือนกัน เพราะว่าวัตถุสถานบางอย่างอาจเป็นของทำเลียนแบบอย่างผีมือช่างกัน กล่าวคือทำตามอย่างผีมือช่างโบราณหรือผีมือช่างต่างประเทศ ซึ่งผู้คิดทำนิยมว่าสวยงาม สมควรจะมีแบบอย่างเช่นนั้นไว้ในบ้านเมือง หรือชาวต่างประเทศเข้ามาสร้างไว้โดยใช้แบบอย่างศิลปแห่งประเทศของตน หรือเอาแบบอย่างมาจากประเทศอื่นใด เพื่อเป็นอนุสสารีย์ที่ชาตินั้นได้มีอำนาจปกแผ่ไปถึง เช่นพระเจดีย์เจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเดิมทีเดียวคาดกันว่าพระเจ้าอนิรุธมหาราช (นรธามังฉ่อ) กษัตริย์พะม่า (พ.ศ. ๑๕๕๗-๑๕๙๕) เป็นผู้ให้สร้างขึ้นตามแบบอนันทะเจดีย์เมืองพุกาม ซึ่งถ่ายแบบอย่างมาจากเจดีย์พุทธคยาในประเทศอินเดีย แต่ลวดลายและรูปนูนอันปรากฏอยู่เวลานี้เป็นของสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราช พระเจ้านครเชียงใหม่ (พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๒๐) หรือเช่น นครวัดจำลองที่อยู่ทางทิศเหนือพระเจดีย์ใหญ่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่ง

พระสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้จำลองมาจากนครวัด ประเทศกัมพูชา โดยจะมีพระราชประสงค์แสดงให้เห็นว่าประเทศเขมรได้เคยอยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภารมาครั้งหนึ่ง หรือจะทรงเห็นว่าเป็นแบบศิลปกรรมชั้นดี ควรมีไว้เป็นตัวอย่างในพระราชอาณาจักรนั้น อย่างไรไม่ปรากฏชัด

อนึ่งเล่าในเวลานี้ พ่อค้าของเก่า ยังได้พยายามทำวัตถุต่าง ๆ ตามแบบอย่างของเก่าขึ้นขายไม่น้อย เพราะฉะนั้นการพิจารณาจำกัดสมัยด้วยแบบศิลปกรรม จึงควรระวังให้มาก มิฉะนั้นจะเกิดการผิดพลาดขึ้นเช่นตัวอย่างที่เซอร์ลีออนนากวุดเล่าไว้ในเรื่อง (Digging up the Past) ว่า นักศึกษาคณะหนึ่งได้นำสิ่งโคสัมฤทธิ์ซึ่งคาดกันว่า เป็นของฝีมือช่างจีนไปเปรียบเทียบกับรูปสิงห์โตอันเป็นศิลปกรรมของพวกฮิตตัยซึ่งมีอยู่เพียงเล็กน้อย แล้วกล่าวว่าสิงห์โตจีนนั้นเป็นศิลปกรรมของชาวฮิตตัย และเอามาใช้เป็นเครื่องประกอบการวิพากย์ศิลปกรรมของชาวฮิตตัยอันแท้จริงอื่นๆต่อไปพากย์ที่ยึดถือเป็นหลักความรู้เช่นนี้เป็นสิ่งที่น่าละอายอย่างยิ่ง

อันความผิดพลาดดังกล่าวมานี้ ย่อมเกิดแต่ความเข้าใจผิดในลักษณะศิลปกรรมเป็นข้อสำคัญ ถ้านักโบราณคดีผู้ทำการเปรียบเทียบรูปสิงห์โต มีความรู้ในลักษณะศิลปกรรมของชาวฮิตตัย และของจีนเป็นอย่างดีแล้ว คงจะเปรียบเทียบไม่ผิดเป็นแน่ แต่อย่างไรก็ดีผู้สนใจในวิชานี้ ถ้าจะจำกัดสมัยวัตถุสถานโดยการเปรียบเทียบ ก็ควรระวังไว้ด้วยสำหรับประเทศเราอาจมีข้อผิดพลาดในเรื่องทำนองนี้ได้มากเหมือนกัน เพราะว่าโบราณวัตถุในประเทศเรามีลักษณะศิลปกรรมเหมือนกับของต่างประเทศไม่น้อย ทั้งมีอยู่แทบทุกกาลสมัยด้วย

ส่วนการเปรียบเทียบจำกัดสมัย โดยอาศัยเนื้อวัตถุนั้น ใช้ข้อสังเกตเหล่านี้เป็นเครื่องพิจารณา คือ

ก. ความนิยมในการใช้สิ่งของทำวัตถุ

ข. เนื้อของของที่ใช้ทำวัตถุ

ค. สีของเนื้อวัตถุ

ข้อสังเกตทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าวัตถุนั้น ๆ ผิดกันอย่างไร ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาวิชาโบราณคดีอาจมองไม่เห็น แต่ผู้ที่อยู่ใกล้ชิด หรือได้เคยสังเกตความแตกต่างกันของวัตถุแต่ละสมัยมาแล้วย่อมมองเห็นประโยชน์ในข้อนี้ได้ดี ในเรื่องนี้

ถ้าจะบรรยายให้ละเอียดก็จำต้องกล่าวถึงว่า วัตถุสมัยใดทำด้วยอะไร ซึ่งตกอยู่ในขอบเขตต์ของการศึกษาลักษณะศิลปกรรม โดยฉะเพาะ แต่เรื่องนี้ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายจะกล่าวแต่เพียงหลักทั่วไปที่น่าสนใจ เพื่อเป็นแนวความรู้อย่างกว้าง ๆ ของผู้ที่ได้อ่าน เพราะฉะนั้นการอธิบาย ถึงสิ่งเหล่านี้จึงเป็นการอธิบายเพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญแต่เพียงย่อ ๆ

การสังเกตถึงความนิยมในการใช้สิ่งของทำวัตถุนั้นมีทางที่จะรู้ได้อย่างไร จะขอยกตัวอย่างของสมัยทวารวดี กับสมัยลพบุรีมาเปรียบเทียบพอให้เห็นเค้า คือ วัตถุสมัยทวารวดี โดยมากมักทำด้วยหินโคหะ และปูนปั้นเป็นพื้น ที่ทำด้วยของอย่างอื่นมีน้อย ส่วนที่เป็นโบราณสถาน ถ้าเป็นของเล็กมักทำด้วยหิน ลวดลายหรือรูปประกอบก็จำหลักลงในเนื้อหินทีเดียว ที่เป็นของใหญ่มักทำด้วยอิฐถือปูน ลวดลายและรูปประกอบก็ปั้นด้วยปูน สิ่งของที่ใช้ทำวัตถุสถานในสมัยลพบุรีก็ทำนองเดียวกันกับของสมัยทวารวดีหากต่างกันในเรื่องความนิยมเท่านั้น คือวัตถุสถานที่ทำด้วยหินในสมัยทวารวดีใช้หินสีเขียวเป็นพื้น แต่ในสมัยลพบุรีใช้หินทรายและแลงมากกว่าหินชนิดอื่น ๆ แม้อิฐที่ใช้ก่อสร้างโบราณสถานในสมัยหนึ่งๆ ก็นิยมทำขนาดต่าง ๆ กัน เช่นอิฐที่ใช้ในตอนต้นสมัยรัตนโกสินทร์ กับปัจจุบันนี้มีขนาดใหญ่เล็กหนาบางผิดกัน ผู้ที่เข้าไปชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเวดานี้ จะเห็นโบราณวัตถุต่าง ๆ ที่ทำด้วยโลหะมีทำกันทุกกาลสมัย นับตั้งแต่สมัยทวารวดีตลอดลงมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แต่เมื่อสังเกตแล้วจะเห็นได้ว่าในสมัยหนึ่ง ๆ มีเนื้อและสัณฐานรรณะเป็นคนละอย่างไม่เหมือนกัน ความนิยมของคนสมัยหนึ่งย่อมเป็นอย่างเดียวกัน แต่ต่อมาอีกสมัยหนึ่ง ความนิยมอันนั้นย่อมเปลี่ยนแปลงไป เพราะฉะนั้นการผสมวัตถุในสมัยหนึ่งก็ต้องทำอย่างหนึ่ง แม้จะมีส่วนผิดกันบ้าง เนื่องจากผสมคนละคราว แต่เนื้อวัตถุในสมัยหนึ่ง ๆ ย่อมมีความแตกต่างกันน้อยที่สุด ส่วนสีของเนื้อวัตถุนั้น เราจะพิจารณาได้ก็เพราะวัตถุที่มีอายุมานาน คุณภาพของวัตถุเช่นความเหนียว และความสึดชื้น ของวัตถุย่อมคลาย ลงไปเป็นลำดับ หรือถ้าวัตถุนั้นทำด้วยโลหะผสม ถ้าทำผิดส่วนกัน สีของวัตถุก็เปลี่ยนรูปไป เพราะฉะนั้นสีของวัตถุอันแสดงถึงความเหนียว

แน่นก็ดี สิ่งที่แสดงให้เห็นการผสมผสานกันก็ดี จึงเป็นเครื่องประกอบการพิจารณาได้ด้วย

สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้แม้จะเป็นเพียงสิ่งเล็กน้อยก็อาจเป็นเครื่องช่วยให้พิจารณากำกัดสมัยวัตถุสถานได้เช่นกับอย่างอื่น ๆ นักโบราณคดีจะละเลยต่อสิ่งเหล่านี้หาได้ไม่

เท่าที่ได้บรรยายถึงวิธีการกำกัดสมัยโดยวิธีเปรียบเทียบมาเพียงเท่านี้ ผู้อ่านคงจะพอเข้าใจได้บ้างแล้ว จึงขอยุติข้อนี้ไว้เพียงเท่านี้

๓. การขุดค้น

โบราณวัตถุสถานที่ไม่มีเอกสารสอบสวนอาจทำได้อีกวิธีหนึ่ง คือ การขุดค้น (Excavation) วิธีนี้นักโบราณคดีถือว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุด ดังที่ท่านอธิบดีกรมศิลปากรกล่าวไว้ในรายงานกรมศิลปากรภาคที่ ๕ ประจำพุทธศักราช ๒๔๗๗ — ๒๔๗๘ — ๒๔๗๙ ว่า การขุดค้น (Excavation) นั้นเป็นงานอันสูงสุดในทางโบราณคดี แต่วิธีนี้ก็ใช้ได้แก่เฉพาะวัตถุที่ยังจมดินจมทราย หรือโบราณสถานเท่านั้น

การขุดค้นโบราณคดี ถ้าจะพูดกันง่าย ๆ ก็คือการขุดค้นหาของโบราณนั่นเอง แต่ในขณะเดียวกันนั้น ถ้าผู้ทำการขุดค้น รู้จักวิธีทำ ก็จะได้เรื่องราวอันเป็นหลักฐานประกอบการพิจารณากำหนดสมัยของวัตถุสถานที่ขุดได้ และนอกจากนี้ยังจะได้เรื่องราวอันแสดงถึงวิถีทาง แห่งวัฒนธรรมของมนุษยชาติในถิ่นที่ขุดค้นนั้นด้วย แต่ถ้าผู้ที่ไม่มีความรู้ในการขุดค้น ก็ไม่อาจแสดงวิถีทางของมนุษย์ได้ โดยเหตุนี้การขุดค้นจึงนับเป็นวิทยาการอีกสาขาหนึ่ง ของวิชาโบราณคดี และโดยเหตุที่การขุดค้นเป็นวิทยาการ และอำนวยประโยชน์ทั้งในการกำหนดสมัยวัตถุสถาน และให้เรื่องราวอันแสดงถึงวิถีทางแห่งวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ด้วยในเวลาเดียวกันประกอบกับการขุดค้นเป็นที่น่าสนใจในวิชาการไม่น้อย จึงขอแยกไปกล่าวไว้เป็นตอนที่ ๓ ของเรื่องนี้โดยฉะเพาะ และจากวิชาการขุดค้นอำนวยประโยชน์ในการกำหนดสมัยวัตถุสถานอย่างไร จึงไม่จำเป็นจะต้องอธิบายไว้ในตอนนี้

วิธีการสอบสวนหาหลักฐานพิจารณากำหนดสมัยวัตถุสถาน นอกจากอาศัยหลักสำคัญ ๓ ประการดังกล่าวมา คือการสอบสวนทางเอกสาร การเปรียบเทียบ และการขุดค้น ยังมีสิ่งประกอบในการวินิจฉัยเพิ่ม

ทย.
030 นธม.0024 สพ.
ส7328ม

เติมอีกหลายอย่าง เป็นต้นว่าลัทธิธรรมเนียมประเพณีของประชาชาติ กระโหลกศีรษะมนุษย์ กระดูกสัตว์ต่าง ๆทั้งที่ศูนย์พันธุ์และยังไม่ศูนย์พันธุ์ ชั้นแม่น้ำ (ท้องน้ำที่ลึกเข้าไป) ระดับของพื้นดิน และความเปลี่ยนแปลงของดินฟ้าอากาศ สิ่งเหล่านี้โดยมากไม่ค่อยจะได้พบบ่อยนัก ถ้าปรากฏว่าได้พบก็ได้นำมาประกอบการพิจารณาด้วยเสมอ แม้จะเป็นแต่เพียงสิ่งเล็กน้อย เพราะบางครั้งอาจเป็นหลักฐานอันสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์มนุษย์ และการจำกัดสมัยของวัตถุยิ่งกว่าสิ่งใด และถ้าเป็นวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้วจะต้องใช้มากที่สุด

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอจบเรื่องการจำกัดสมัยวัตถุสถานด้วยวาทะของหม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ดังนี้

"เมื่อได้กล่าวถึงฉะเพาะศิลปศึกษาแล้ว แม้แต่นักเรียนศิลปในมหาประเทศ ในตอนที่เสร็จการศึกษาทางวิชาเทฆนิคกันมาแล้วจากมหาวิทยาลัยนั้น ก็ไม่ค่อยจะเข้าใจอะไรนัก พวกที่ข้าพเจ้าเคยสนทนาด้วยในเรื่องเช่นนี้ มักจะบ่นกันว่า โดยมากเราไปเข้าใจเรื่องศิลปกันช้าของดีเอาเกือบ ๑๐ ปี ภายหลังจากเวลาที่ได้รับ 'ดีโพล์มมา' หรือ 'ปริญญา' กันไปแล้ว"

บทละคร

เรื่อง

เจ้าหญิงแสนหวี

ของ ศิลปากร

ลำดับฉากและย่อเรื่อง

ฉากนำ

ใช้บ้าน ครูบรรยายเรื่องเมืองแสนหวีให้นักเรียนฟัง

ฉาก ๑ – ท้องพระโรงแสนหวี – เจ้าฟ้าแสนหวีออกขุนนาง เจ้าชายเชมรัฐเข้าเฝ้าในฐานเป็นทูตเจริญราชไมตรี

ฉาก ๒ – อุทยานแห่งนครแสนหวี แสนหวีมีงานมโหฬารต้อนรับเจ้าชายเชมรัฐ

ฉาก ๓ – อุทยานแห่งนครแสนหวี เหมือนฉาก ๒ เจ้าชายเชมรัฐเข้าเฝ้าเจ้าหญิงเป็นการส่วนตัว

ฉาก ๔ – ที่ประทับเจ้าชายเชมรัฐในแสนหวี เจ้าหญิงเสด็จมาพบเจ้าชาย

ฉาก ๕ – ท้องพระโรงแสนหวี การปรึกษาเรื่องความติดต่อระหว่างเจ้าหญิงแสนหวีกับเจ้าชายเชมรัฐ

ฉาก ๖ – ที่ประทับเจ้าชายเชมรัฐ เจ้าหญิงแสนหวีเสด็จออกมาพบเจ้าชายเชมรัฐเป็นครั้งสุดท้าย

ฉาก ๗ – ท้องพระโรงแสนหวี เจ้าฟ้าแสนหวีสั่งให้ยกกองทัพไปตีชายแดนเชมรัฐ

ฉาก ๘ – ชายแดนเชมรัฐ พลเมืองเชมรัฐถูกปล้นและเผาบ้าน

ฉาก ๙ – ท้องพระโรงเชมรัฐ – เจ้าฟ้าเชมรัฐเสด็จออกขุนนางตำหนิไทย พระโอรสที่ไปก่อเรื่องบาดหมางกับแสนหวี สั่งให้พระโอรสนำกองทัพไปตีแสนหวี

ฉาก ๑๐ – ป่าที่พักกองทัพเชมรัฐ พี่เลี้ยงเจ้าหญิงออกมาเฝ้าเจ้าชาย

ฉาก ๑๑ – ทุ่งนา – สมรภูมิที่ เจ้าหญิงแสนหวี ปลงพระชนม์พระองค์เอง

ฉาก ๑๒ – ฉากที่ประทับเจ้าชายในแสนหวี และฉากอุทยานแสนหวี

เจ้าหญิงแสนหวี

ฉากนำ

เปิดม่าน ใช้ม่านด่วนเป็นฉาก

ครูออกมาทางขวา นักเรียนออกมาทางซ้าย
(นักเรียนทุกคนลงกราบครู)

ครู — เอ๊ะ ไปไหนกันมาแต่เช้า

นักเรียนคนที่ ๑ — มากราบเท้าเยี่ยมคุณครูค่ะ หยุดเรียนไปนาน ๆ ก็คิดถึงคุณครู

ครู — ไหนมาเล่าสู่กันฟังบ้างซิ ในระหว่างหยุดเรียน ๗ สัปดาห์นะ ใครไปเที่ยวไหนมาบ้าง

นักเรียนคนที่ ๒ — หนูไปอยู่กับคุณป้าที่ลพบุรีค่ะ

นักเรียนคนที่ ๓ — หนูไปอยู่กับคุณแม่ที่อยุธยาค่ะ

นักเรียนคนที่ ๔ — คุณพ่อพาหนูไปหัวหินค่ะ

ครู — (ชี้นักเรียนคนที่ ๑) แล้วเธอล่ะไปเที่ยวที่ไหนมา

นักเรียนคนที่ ๑ — หนูไปไกลมากค่ะ คุณพ่อพาหนูไปเที่ยวแสนหวี

ครู — ยังงั้นหรือ เธอไปแสนหวีมาหรือ

นักเรียนคนที่ ๑ — ไปถึงแสนหวีมาค่ะ ขึ้นรถไฟสายเหนือไปลงที่ลำปางต่อไปถึงเชียงราย ข้ามแดนด่ายามตรงแม่น้ำสาย เข้าเขตต์เงี้ยว

ครู — อย่าเรียกว่าเงี้ยว คำว่าเงี้ยวไม่ใช่คำที่ถูกต้อง คำที่ถูกต้องคือไทยใหญ่ หนูต้องเรียกว่าไทยใหญ่ ไทยใหญ่คือชนชาติไทย เช่นเดียวกับพวกเรา แต่เราเป็นไทยน้อย หมู่ชนที่เรียกกันว่า เงี้ยว

นั้นคือไทยใหญ่พี่ชายของไทยสยามเรานั่นเอง หนูต้องเรียกว่าไทยใหญ่ เรียกว่าเงี้ยวไม่ถูก

นักเรียนคนที่ ๑ – ค่ะ ข้ามแม่น้ำสายแล้วก็เข้าเขตต์ไทยใหญ่ไปถึงเชียงตุง

ครู – หนูทราบไหมค่ะ ว่าเชียงตุงน่ะ มีชื่อตามประวัติศาสตร์โบราณว่ากระไร

นักเรียนคนที่ ๑ – ไม่ทราบค่ะ

ครู – เชียงตุงมีชื่อตามประวัติศาสตร์โบราณว่าเขมรัฐ แต่ก่อนเรียกว่าเขมรัฐ เพิ่งมาเปลี่ยนนามเมื่อ ๔–๕ ร้อยปีมานี่เอง แล้วยังไงค่ะ

นักเรียนคนที่ ๑ – ออกจากเชียงตุงก็ไปแสนหวี ตอนนี้เดินทางไกลมาก

ครู – หนูอยู่แสนหวีนานหรือ

นักเรียนคนที่ ๑ – อยู่ราวสัปดาห์เดียวค่ะ

ครู – แสนหวีเป็นเมืองที่น่าสนใจมาก คุณพ่อของฉันก็เคยพาฉันไปมาแล้ว หนูไปเที่ยวเมืองเก่าของแสนหวีหรือเปล่าล่ะ

นักเรียนคนที่ ๑ – ไปค่ะ คุณพ่อของหนูชอบของเก่าของโบราณมาก แต่หนูไม่ชอบเลย เดินทางไปเมืองเก่าแสนลำบาก ใช้เวลาตั้งวัน ครั้นไปถึงแล้วก็ไม่เห็นมีอะไรงดงามให้ดู มีแต่ของหัก ๆ พัง ๆ ไม่น่าเที่ยว ไม่น่าดู หนูไม่ทราบว่าเขาชอบไปดูกันทำไม

ครู – นั่นแหละสำคัญนักล่ะ ของโบราณที่หักพังนั่นแหละเป็นสิ่งที่ห้อหุ้มเก็บงำเรื่องราวต่าง ๆ ตั้งหลายร้อยปีมาแล้ว ที่เมืองเก่าเธอเห็นเนินสูง ๆ มีบันไดหินเป็นขั้น ๆ ขึ้นไปไหมล่ะ

นักเรียนคนที่ ๑ – เห็นค่ะ แต่หักพังชุดโซมจนดูไม่รู้เรื่องว่าอะไร คนที่พาไปเขาบอกให้หนูไหว้ เขาบอกว่าดวงวิญญาณของเจ้าหญิงแสนหวีกับเจ้าชายเขมรัฐอยู่ที่นั่น หนูก็ไม่ทราบว่าเรื่องราวเป็นยังไงกัน

ครู — นั่นแหละที่ตรงนั้นสำคัญนัก ที่เนินหินมีบันไดหินเป็นขั้นๆ นั่นแหละ แต่เดิมเป็นอุทยานอย่างสวยงามของแสนหวี มีเรื่องซึ่งเล่าสืบต่อกันมาแต่โบราณ ว่า ดวงวิญญาณ ของเจ้าหญิงแสนหวี กับเจ้าชายเขมรรัฐเข้าไปสิงสถิตย์อยู่ในที่นั้น

นักเรียนคนที่ ๒ — เข้าไปอยู่ยังไงคะ

ครู — เรื่องมันมาก ถ้าจะเล่ากันก็ต้องใช้เวลามาก

นักเรียนคนที่ ๓ — คุณครูเล่าให้หนูฟังเถอะค่ะ

นักเรียนคนที่ ๔ — หนูอยากฟังค่ะ

ครู — ตั้งแต่พุทธศักราชราว ๑๗๐๐ ปี คือราว ๗๐๐ ปีนับเหนือขึ้นไปจากเวลานี้ แคว้นไทยใหญ่ที่รุ่งเรืองสำคัญมีอยู่สองแคว้น คือ แสนหวีกับเขมรัฐ ทั้งสองแคว้นนี้มีเรื่องทะเลาะวิวาทกันเสมอ ทางเขมรัฐอยากจะผูกไมตรี เลิกวิวาทบาดหมางกันเสียที เจ้าฟ้าเขมรัฐจึงให้ลูกชายไปแสนหวี เพื่อเจริญทางไมตรีกับแสนหวี ในวันที่จะเริ่มเรื่องสำคัญ ของ แสนหวีนั้น เจ้าฟ้าผู้ครองนครแสนหวีเสด็จออกท้องพระโรง พวกขุนนางเข้าเฝ้าตามประเพณี

— ปี่พาทย์ทำเพลงวา —

— เปิดม่าน — เห็นท้องพระโรงแสนหวี —

ฉาก ๑

ท้องพระโรงแสนหวี

เปิดม่าน เจ้าฟ้าแสนหวีประทับอยู่กับเสนาบดี และข้าราชการผู้ใหญ่ ๔ คน

ข้าบี

เมื่อนั้น เจ้าฟ้าครองนครแสนหวี
เสด็จออกท้องพระโรงรูจี อำมาตย์เสนีอยู่พร้อมเพรียง

เสนาบดี — ข้าแต่พระองค์ผู้ครองนครแสนหวี ข้าราชการสำคัญที่ควรจะกราบทูลในวันนี้ คือนครเขมรัฐได้ส่งทูตมาเจริญทางไมตรี พระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าแสนหวี — นครเขมรัฐกับนครแสนหวีของเราเคยมีเรื่องวิวาทกันบ่อย ๆ เหตุร้ายทางชายแดนมีเสมอ ๆ เมื่อเขาส่งทูตมาเจริญทางไมตรีก็ดีแล้ว จะได้เรียบร้อยกันเสียที

เสนาบดี — ข้าแต่พระองค์ ทูตที่ส่งมาครั้งนี้ไม่ใช่ทูตธรรมดา เป็นทูตพิเศษ

เจ้าฟ้าแสนหวี — ยังงั้นหรือ เขาตั้งใครเป็นทูตมา รู้ไหม

เสนาบดี — ทูตของนครเขมรัฐที่มาครั้งนี้ คือเจ้าชายเขมรัฐพระโอรสของเจ้าฟ้าเขมรัฐเองพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าแสนหวี — ยังงั้นก็เข้าทีหรือ มันยังไงอยู่นะ เขาจะมาขอลูกสาวข้ากระมัง เขาอาจจะยังไม่ทราบว่าเจ้าหญิงแสนหวี ลูกสาวของข้าได้หมั้นกับเจ้าชายพุกามเสียแล้ว

เสนาบดี — เห็นจะไม่เกี่ยวกับเรื่องนั้นพระเจ้าค่ะ เพราะเจ้าชายเขมรัฐก็ทรงหมั้นกับเจ้าหญิงเชียงรุ้งแล้ว การมาคราวนี้คงไม่มีประสงค์อย่างอื่นนอกจากเจริญทางไมตรีโดยบริสุทธิ์ใจ

เจ้าฟ้าแสนหวี – นอกจากเจ้าชายเขมรรัฐแล้วมีใครที่เป็นคนสำคัญมาอีกบ้าง

เสนาบดี – มีพระน้องมาด้วย ๒ พระองค์ เป็นเจ้าชายองค์หนึ่ง เจ้าหญิงอีกองค์หนึ่ง แปลว่าเจ้าเขมรรัฐเสด็จมาแสนหวีคราวนี้ถึง ๓ องค์

เจ้าฟ้าแสนหวี – ถ้าเช่นนั้นเราก็ต้องจัดการต้อนรับเป็นงานใหญ่ ที่จริงเขามาเวลาไม่สู้เหมาะนัก เพราะข้าได้กำหนดจะไปพุกามในวันมะรืนนี้ เพื่อกำหนดวันวิวาห์เจ้าหญิงใหญ่กับเจ้าชายพุกาม งานต้อนรับที่ทำเป็นงานใหญ่ต้องทำเสร็จในวันพรุ่งนี้ให้จงได้ มะรืนนี้ข้าจะต้องไปพุกาม ถ้าเลื่อนเวลาไปก็จะเสียงานทางโน้น

เสนาบดี – เวลานี้เจ้าชายเขมรรัฐคอยเฝ้าอยู่แล้ว ขอประทานโอกาสให้ได้เฝ้าเป็นทางการเสียก่อนพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าแสนหวี – ถูกแล้ว ไปเชิญเข้ามา

– ปีพาทย์ทำเพลงสาวล่องแก่ง ท่อน ๑ –

(ขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่งไปเชิญเจ้าชายเขมรรัฐเข้ามากับพี่เลี้ยง)

เจ้าฟ้าแสนหวี – นครแสนหวีขอต้อนรับเจ้าชายเขมรรัฐด้วยความยินดี และปลาบปลื้มในทางไมตรีของเขมรรัฐเป็นอันมาก การเดินทางของคณะทูตเรียบร้อยดีหรือประการใด

เจ้าชายเขมรรัฐ – ด้วยเดชะบารมีปกเกล้า การเดินทางของพวกข้าเจ้าเรียบร้อยตลอดมา

เจ้าฟ้าแสนหวี – ข้าวปลาอาหารในนครเขมรรัฐบริบูรณ์ดีหรือ

เจ้าชายเขมรรัฐ – บริบูรณ์ดีพระเจ้าข้า ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลเสมอ

เจ้าฟ้าแสนหวี – องค์เจ้าฟ้าเขมรรัฐทรงพระสำราญดีหรือประการใด

เจ้าชายเขมรัฐ – ทรงพระสำราญดี พระเจ้าค่ะ มีรับสั่งให้ข้าเจ้ามาถวายความเคารพ

เจ้าฟ้าแสนหวี – เจ้าหน้าที่เขาจัดการรับรองเรียบร้อยดีหรือ เจ้าชายทรงมีพระน้องมาด้วยไม่ใช่หรือ

เจ้าชายเขมรัฐ – เขารับรองเรียบร้อยดีพระเจ้าค่ะ พระน้องสองคนตามมาด้วยเพื่อชมความงามของนครแสนหวี

เจ้าฟ้าแสนหวี – ลูกสาวของฉันทั้งสองคนคงจะมีความยินดีมาก วันพรุ่งนี้ฉันจะจัดงานฉลองต้อนรับ แต่วันมะรืนนี้ฉันจะต้องออกเดินทางไปพุกาม เจ้าชายจะประทับอยู่ในนครแสนหวีนานสักเท่าไรก็ตามแต่พระอัธยาศัย ถึงตัวฉันไม่อยู่ ลูกสาวคนใหญ่ของฉันเขาว่าการบ้านเมืองแทน คงจัดการรับรองได้เรียบร้อย ขอให้ทรงถือเหมือนญาติสนิท

– ปี่พาทย์ทำเพลงลาวล่องแก่ง ท่อน ๒ –

(เจ้าชายกับพี่เลี้ยงทูลลา ขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่งตามไปส่ง)

เจ้าฟ้าแสนหวี – เสนาบดีจัดงานต้อนรับให้ดีนะ อย่าให้ชายหน้าเขาได้ ฉันจะบอกลูกสาวคนใหญ่ของฉันให้สนิทสนมกับเจ้าชายเหมือนพี่น้อง และจะบอกลูกสาวคนเล็กของฉันให้สนิทสนมกับน้องสาวเจ้าชายเขมรัฐให้มาก เพื่อแต่วันทั้งสองจะได้เป็นไมตรีเรียบร้อยกันเสียที

– เครื่องสายทำเพลงเชิญราย –

– ปิดม่าน –

ฉาก ๒

เบิดม่านครั้งแรกเบื้นม่านต่วน เครื่องสายเบา

(เสนาบดีกับขุนนางแสนหวีออก)

เสนาบดี — เรียบร้อยทุกอย่างหรือฉันนี้

ข้าราชการ — เรียบร้อยทุกอย่างขอรับ

เสนาบดี — มีอะไรให้เขาดูบ้าง

ข้าราชการ — อันแรกมีรำดอกไม้ เบื้นของเจ้าหญิงเล็ก คือพอเจ้าฟ้าเด็ดจลงแล้วพวกเจ้าเขมรรัฐมาพร้อมกันแล้ว เจ้าหญิงเล็กกับพวกรำดอกไม้ก็ออกมาร้องเพลงและรำดอกไม้

เสนาบดี — แล้วเจ้าหญิงใหญ่ล่ะ

ข้าราชการ — พอเล่นจบเพลงรำดอกไม้ของเจ้าหญิงเล็กแล้ว เจ้าหญิงใหญ่กับระบำของท่านก็ออกมาร้องและรำเพลงแสนหวีเพลงแสนหวีเบื้นเพลงใหม่เจ้าหญิงใหญ่ทรงประดิษฐ์ขึ้นสำหรับร้องและรำในโอกาสนี้เบื้นพิเศษ

เสนาบดี — หมดเท่านั้นเองหรือ

ข้าราชการ — หมดเท่านั้นเองขอรับ

เสนาบดี — เอ, มันจะน้อยนักกระมัง เจ้าฟ้าของเราทรงกำชับให้จัดการฉลองเบื้นงานใหญ่ ทำไมจึงมีเพียงสองอย่างเท่านั้นล่ะ

ข้าราชการ — ถึงจะมีเพียงสองอย่างก็ต้องนับว่าเบื้นงานใหญ่ขอรับ การที่เจ้าหญิงของแสนหวีทั้งสองพระองค์ คือเจ้าหญิงใหญ่ เจ้าหญิงเล็กออกมาทรงร้องและรำเองนั้น ถึงแม้จะใช้เวลาน้อย ก็ต้องนับว่าเบื้นงานใหญ่

— เครื่องสายดังขึ้น ม่านต่วนเปิดออก เห็นฉากอุทยาน —

(เสนาบดีกับพวกข้าราชการเดินเข้าไปเด็กน้อย)

(เจ้าชายเล็กเชมรัฐ – เจ้าหญิงเชมรัฐ กับข้าราชการเชมรัฐอีก ๒ คนออกทางด้านขวา)

(พวกเสนาบดีกับข้าราชการแสนหวีลงไหว้)

เจ้าชายเล็ก – ฉันคือน้องเจ้าชายเชมรัฐ นี่น้องสาวของฉัน เจ้าพี่ใหญ่ยังแต่งองค์ไม่เสร็จ เกรงจะช้า รับสั่งให้ฉันสองคนล่วงหน้ามาก่อน อีกประเดี๋ยวคงเสด็จมาถึง

เจ้าหญิงเชมรัฐ – เมืองแสนหวีสบายมาก พอมาเห็นก็ติดใจ ไม่อยากกลับแล้วละค่ะ

เสนาบดี – แสนหวีรู้สึกเป็นเกียรติยศอย่างสูง ที่เจ้านายเชมรัฐเสด็จมาครานี้ถึง ๓ องค์

เจ้าชายเล็ก – เจ้าพี่ใหญ่ก็โปรดแสนหวีมาก พวกเราเริ่มคิดแสนหวีกันทุกคน

เสนาบดี – เกล้ายังไม่ทราบว่าใครอีกคนหนึ่ง ที่มาเข้าเฝ้าพร้อมกับเจ้าชายใหญ่เชมรัฐเมื่อวานนี้

เจ้าชายเล็ก – อ่อ, นั่นพี่เลี้ยงของพวกเรา ที่จริงเขาเป็นผู้ควบคุมของเจ้าพี่ใหญ่ แต่ในเวลานี้เขาเป็นผู้ควบคุมพวกเราทั้งสามคน อีกประเดี๋ยวเขาก็คงมา เขาจะตามเสด็จเจ้าพี่ใหญ่มา

เจ้าหญิงเชมรัฐ – นั่นแน่มาแล้ว เจ้าพี่ชายใหญ่ก็ไม่ช้านักหรอก

(เครื่องสายดัง เจ้าชายเชมรัฐกับพี่เลี้ยงเข้ามา)

(เสนาบดีกับข้าราชการเชมรัฐถวายคำนับ)

(เครื่องสายหยุด)

เจ้าชายเชมรัฐ – ขอโทษที่มาช้าไป ให้พวกน้อง ๆ เขามาก่อน

เสนาบดี – ไม่ช้าดอกพระเจ้าค่ะ เจ้าฟ้าแสนหวียังไม่เสด็จออก แต่อีกประเดี๋ยวก็คงเสด็จ

(พี่เลี้ยงเจ้าหญิงออก)

พี่เลี้ยง – หม่อมฉันคือพี่เลี้ยงของเจ้าหญิงแส่นหวี เจ้าหญิงมีรับสั่งให้หม่อมฉันออกมาเฝ้ากราบทูล ว่าเวลานี้ยังทรงติดธุระอยู่ภายใน จะออกมารับเสด็จทันทีไม่ได้ แต่อีกประเดี๋ยวก็จะเสด็จออก

เจ้าชายเขมรรัฐ – ขอบใจจ้ะ ช่วยไปทูลเจ้าหญิง ว่าฉันถวายความเคารพไปด้วย และฉันหวังว่าจะได้มีโอกาสเฝ้าในวันนี้

(พี่เลี้ยงทูลลาเข้าไป บีพาทย์ทำเพลงกรงทอง)

(เจ้าพ้าเขมรรัฐเสด็จออก)

(ทุกคนนั่งลงถวายบังคม)

– ดนตรีสากลทำเพลง "เชิญชมดอกไม้" –

(เจ้าหญิงเด็กกับพวกรำดอกไม้ออก)

เจ้าชายเล็ก – (ถามพี่เลี้ยง) นี่หรือเจ้าหญิงแส่นหวี่นะ

พี่เลี้ยง – ไม่ใช่พระเจ้าค่ะ นี่เป็นน้องสาว องค์เจ้าหญิงแส่นหวียังไม่เสด็จออก

"เชิญชมดอกไม้"

เชิญซิคะ, ท่าน, เชิญ เชิญมาชมดอกไม้
กุลาบหอมหวล ส่งกลิ่นยียวน แสนยั่วหัวใจ
ทั้งหอมทั้งหวาน ดอกเพิ่งบานใหม่ ๆ
ของดีฉันเก็บไว้ ยังไม่มีใครดมเลย
เชิญซิคะ, ท่าน, เชิญ เชิญมาชมดอกไม้
นี่ดอกรักซ้อน ใครมาถึงก่อน ก็เด็ดเอาไป
ถ้ามัวรอช้า รักจะราโรยไกล
เชิญมาไว ๆ เด็ดดอกรักชม

(การร้องและรำเพลงเชิญชมดอกไม้ให้ทำดังนี้)

๑. เจ้าหญิงเด็กแสนหวีร้องเดี่ยวทั้งสองตอน ในระหว่างเวลาที่เจ้าหญิงเด็กแสนหวีร้องเดี่ยวนั้น เจ้าชายเด็กเขมรรัฐพยายามเดินเข้าใกล้ แต่น้องสาวฉุดออกมา ๓ ครั้ง

๒. ร้องพร้อมกัน ๑ เที่ยว ถึงเวลาจะโยนดอกไม้ เจ้าชายใหญ่เขมรรัฐบอกน้องสาวเข้าไปรับ เก้อสองครั้ง

๓. ร้องพร้อมกันอีก ๑ เที่ยว เวลาโยนกุหลาบ เจ้าหญิงเขมรรัฐเข้าไปรับ เจ้าหญิงเด็กแสนหวีโยนให้ เจ้าหญิงเขมรรัฐเก็บกุหลาบ

๔. ถึงเวลาโยนดอกรัก เจ้าชายเด็กเขมรรัฐเข้าไปคอยรับ เจ้าหญิงเด็กแสนหวีไม่โยนให้ กลับไปโยนให้เจ้าหญิงเขมรรัฐ เจ้าหญิงเขมรรัฐทรงแสดงอาการเขาะเย้ยพี่ชาย

๕. ตนตรีทำเปลี่ยนอีก ๑ เที่ยว เจ้าหญิงเด็กแสนหวีเด็ดจงมาข้างล่าง พวกรำดอกไม้ขึ้นข้างบน เจ้าชายเด็กเขมรรัฐไปรับเจ้าหญิงเด็กแสนหวี แต่ถูกน้องสาวกันและเข้าทำอาการสนิทสนมกับเจ้าหญิงเด็กแสนหวีเสียเอง

– บีพาทย์ทำเพลงแสนหวี –

(พวกรำแสนหวี และเจ้าหญิงใหญ่ออก)

แสนหวี

พวกชาวแสนหวี เราแสนยินดี รับรองเจ้าชาย
มาแต่เขมรัฐ เราจัดงานถวาย
สมโภชเจ้าชาย ต่างบ้านเมืองมา
เคยอยู่ในเมือง รุ่งเรืองร่มเย็น
ต้องเสด็จมาเห็น เมืองดอนบ้านป่า

พวกชาวแสนหวี เราแสนยินดี รับรองท่านมา
หากต้อนรับไป ไม่สมพระเกียรติ
ก็อย่าทรงรังเกียจ ให้อภัยปวงข้า
ขอเชิญประทับ อยู่แควันแสนหวี
โรคภัยอย่ามี เบียดเบียนบีฑา
พวกชาวแสนหวี เราแสนยินดี รับรองท่านมา
ให้ทรงสำราญ เบิกบานพระทัย
ต้องประสงค์สิ่งไร ให้สมปรารถนา
อยู่เย็นเป็นสุข ทุกวันเวลา
ทั่วโลกแหล่งหล้า แซ่ซ้องร้องชม

(บทเพลงต่าง ๆ ในตอนนี้ให้ทำดังนี้)

๑. เมื่อเจ้าหญิงแสนหวีเริ่มออก เจ้าชายเด็กเชมรัฐตรัสถามพี่เลี้ยงเหมือนคราวก่อน

๒. เวลาเจ้าหญิงใหญ่แสนหวีร้องเพลงท่อนแรก เจ้าชายใหญ่เชมรัฐตลึงชมความงาม

๓. เวลาถูกคู่รับเพลงท่อนแรก เจ้าชายใหญ่เชมรัฐเดินเข้าไปหาเจ้าหญิงใหญ่แสนหวี น้องสาวไปฉุดออกมา

๔. เวลาเจ้าหญิงใหญ่แสนหวีร้องเพลงท่อน ๒ เจ้าชายเชมรัฐเดินเข้าไปใกล้และทำท่าทางตอบคำร้อง พอถึงเวลาถูกคู่รับ น้องสาวตามไปฉุดออกมา แต่ทางนี้เจ้าชายเด็กเชมรัฐก็เข้าไปทำสนิทกับเจ้าหญิงเด็กแสนหวี น้องสาวต้องกันอีกทางหนึ่ง

๕. เวลาเจ้าหญิงแสนหวีร้องเดี่ยวเพลงท่อน ๓ ทุกคนพยายามส่งบเสียงมาแต่ถึงเวลาลูกคู่รับ เจ้าหญิงเขมรัฐต้องเป็นกังวลในการควบคุมพี่ชายมาก

๖. คนตรีทำเปิดม่าน พวกรำทุกคนลงนั่ง

เจ้าฟ้าแสนหวี – เจ้าชายเขมรัฐ ไม่ทรงมีอะไรจากเขมรัฐมาแสดงให้พวกเราดูบ้างหรือ

เจ้าชายเขมรัฐ – ข้าแต่พระองค์ ทางเขมรัฐเริ่มหัดเล่นกลองยาว ซึ่งเรียนแบบไปจากแสนหวี ได้นำมาสำหรับให้เล่นถวายทอดพระเนตรด้วยพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าแสนหวี – อ้อ, ขอดูบ้างซิ

เจ้าฟ้าเขมรัฐ – (พูดกับน้องชาย) เอ้า, เรียกกลองยาวของน้องออกมาเล่นถวายทอดพระเนตรหน่อยซิ

– ปี่พาทย์ทำเพลง เขมรัฐ –

(เจ้าชายเล็กเขมรัฐ เรียกพวกกลองยาวออก)

เขมรัฐ

พวกชาวเขมรัฐ น้ำล้วนแต่พลัด บ้านเมืองเข้ามา
บุกป่าฝ่าดง มุ่งตรงมานี่
เพื่อเห็นแสนหวี เมืองศรีสง่า
รู้สึกดื่นเต้น ได้เห็นเมืองงาม
ที่เราพยายาม ไม่เสียแรงมา

พวกชาวเขมรรัฐ นี้ล้วนแต่พลัด บ้านเมืองเข้ามา
นครแสนหวี มีแต่สดชื่น
เป็นที่รมย์รื่น เสมือนอยู่ชั้นฟ้า
ดอกไม้ก็งาม ผู้คนก็สวย
อยากขออยู่ด้วย ตราบจนสิ้นชีวา
พวกชาวเขมรรัฐ นี้ล้วนแต่พลัด บ้านเมืองเข้ามา
ถ้าเราบังอาจ ผิดพลาดสิ่งใด
โปรดให้อ้อภัย แก่เราชาวป่า
ถึงไปจากนี่ จะไม่มีวันลืม
จะรู้สึกปลาบปลื้ม อยู่ทุกทิวา

เจ้าฟ้าแสนหวี — ท่านเสนาบดี, มีอะไรสนุก ๆ ให้เจ้าชายทอดพระเนตรอีกบ้างไหม
เสนาบดี ข้าแต่พระองค์, ตามโบราณราชประเพณี เมื่อแขกเมืองผู้มีศักดิ์มาถึงประเทศ เจ้าของบ้านย่อมจะชักชวนให้ประลองฝีมือกัน ข้าเจ้าจึงเห็นด้วยเกล้า ว่าควรทูลเชิญเจ้าหญิงเขมรรัฐ ทรงรำดาบประลองฝีพระหัตถ์กับ เจ้าหญิงองค์เล็ก เพื่อเป็นขวัญตาของชาวแสนหวีพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าแสนหวี — จริง, ถูกต้องที่เดียว, เจ้าชายเขมรรัฐจะทรงอนุญาตให้น้องสาวรำดาบประลองฝีมือกับลูกสาวคนเล็กฉันหน่อยได้ไหมล่ะ

เจ้าชายเขมรรัฐ — สุดแต่จะโปรดพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าแสนหวี — เอ้าตกลง เราจะได้ชมเล่นเป็นขวัญตา

(บีพาทย์ทำเพลงม่านกรงทองอย่างเบา ๆ ก่อน เจ้าหญิงแสนหวีเรียกน้องสาวมา เจ้าหญิงเขมรรัฐเข้ามาหาพี่ชาย ต่างคนต่าง

สอนน้องของตัว เจ้าชายเชมรัฐสอนเพียงเด็กน้อย แต่เจ้าหญิงแสนหวีแสดงท่าทางสอนมากจนเจ้าชายเชมรัฐเหลือบเห็น เจ้าหญิงแสนหวีจึงกระดากอาย เจ้าหญิงเด็กของแสนหวีกลับลงมาเอาดาบยื่นให้เจ้าหญิงเชมรัฐ บีพาทย์ตั้งขึ้น เริ่มพันดาบ)

(ในระหว่างพันดาบเห็นได้ชัดว่า เจ้าหญิงเด็กแสนหวีฝีมืออ่อนกว่าเจ้าหญิงเชมรัฐมาก เจ้าหญิงแสนหวีพี่สาวออกท่าสอนจนเผลอพระองค์ บางครั้งทรงร้องบอกออกมา ครั้นแล้วก็กระดากอาย ผลของการพันดาบ เจ้าหญิงเด็กแสนหวีเป็นฝ่ายแพ้ เจ้าหญิงใหญ่เด็ดจลงมาจากบันไดด้วยพระอาการกริ้ว บีพาทย์หยุด)

เจ้าหญิงแสนหวี – ข้าแต่เจ้าชายเชมรัฐ, การที่หญิงเด็กเขาแพ้ ไม่ได้หมายความว่าแสนหวีพ่ายแพ้ เมื่อน้องสาวเขาแพ้ พี่สาวของเขาคือหม่อมฉันขอประทานประลองฝีมือแก้ตัว

เจ้าฟ้าแสนหวี – อะไรกันล่ะ พบกันครั้งแรกก็หาเรื่องทะเลาะกันทีเดียวหรือ

เจ้าหญิงแสนหวี – หามิได้พระเจ้าค่ะ การประลองฝีมือเพียงคู่เดียว ไม่สามารถจะให้เห็นแพ้ชะนะได้ อย่างน้อยต้องสักอีกคู่หนึ่ง (พูดกับเจ้าชายเชมรัฐ) จะทรงอนุญาตให้หม่อมฉันแก้ตัวไหมล่ะคะ

เจ้าชายเชมรัฐ – หม่อมฉันไม่ขัดข้อง (หันไปพูดกับน้องสาว) เอ้าน้องออกไปพันดาบกับเจ้าพี่หญิงหน่อยซิ

(เจ้าหญิงเชมรัฐ ถือดาบออกมา)

เจ้าหญิงแสนหวี – อ๊ะ ไม่ได้ซิคะ น้องกับน้องเขาประลองกันแล้ว คราวนี้ก็กับพี่ต้องประลองกันบ้างจึงจะถูก หม่อมฉันต้องการประลองฝีมือกับพระองค์เอง ไม่ใช่กับคนอื่น

เจ้าชายเชมรัฐ ถ้าเช่นนั้นหม่อมฉันต้องขอทูลลาไปวันหลัง วันนี้หม่อมฉันไม่สู้ (หันไปทูลเจ้าพ้าแสนหวี) ข้าเจ้ารู้สึกพระคุณล้นพ้นที่ได้ทรงต้อนรับอย่างมโหฬาร แต่บัดนี้ได้เวลาอันสมควร ข้าเจ้าขอทูลลาไปก่อน

เจ้าพ้าแสนหวี — ฉันก็ต้องลาเหมือนกัน พรุ่งนี้ฉันจะออกเดินทางไปพุกามแต่เช้า ขอให้เธอประทับอยู่ในนครแสนหวีเหมือนญาติอันสนิท อย่าได้ทรงเกรงพระทัย ถึงฉันไม่อยู่ เจ้าหญิงใหญ่เขารักษาการบ้านเมืองแทน คงจัดการรับรองได้เรียบร้อย

(เครื่องสายทำเพลงลาวกะแซ เจ้าชายเชมรัฐ น้องสาวและพี่เลี้ยงลาไป เจ้าหญิงเล็กสองยงค์แสดงอาการรักใคร่สนิทสนมกันมาก แต่เจ้าหญิงใหญ่ยังไม่หายกริ้ว เวลาเจ้าชายลาเจ้าหญิงก็ทรงแสดงอาการอย่างเลี่ยไม่ได้ พอพวกเจ้าชายเชมรัฐไปหมดเครื่องสายหยุด)

เจ้าพ้าแสนหวี — (รับสั่งกับเจ้าหญิงใหญ่) ทำอะไรอย่างนั้นก็ไม่รู้ ทำฉุนเฉียวให้แขกเมืองเขาเดเห็น น่าขายหน้า

เจ้าหญิงแสนหวี — ก็น่าโมโหนี่เพคะ พ้นดาบเท่านี้ก็แพ้เชมรัฐเขาได้

เจ้าพ้าแสนหวี — แพ้ก็แพ้ซิ เขาเป็นแขกบ้านแขกเมือง การประลองฝีมือแพ้เขาเป็นการให้เกียรติยศแก่เขา จะทำโกรธเกรี้ยวฉุนเฉียวอย่างนั้นไม่ได้ ระวังนะ พรุ่งนี้พ่อจะไม่อยู่ ดูกต้องรับรองแขกเมืองเขาให้ดี ถ้าทำอะไรให้เกิดหมองหมางกันขึ้น พ่อจะโกรธมากทีเดียว

(บี๋พาทย์ทำเพลงพะม่ากลาง เจ้าฟ้าแสนหวี่กับพวกขุนนางออกไปเหลือแต่เจ้าหญิงกับน้องสาว บี๋พาทย์เบา)

เจ้าหญิงแสนหวี่ – น่าดีจริง ๆ ที่เดียว พันตาบเท่านี้ก็ให้แพ้เขาได้ คราวนี้ต้องมาหัดทุกวัน ชินชี้เก็ยจหัดละเบ็นได้ดีกันบ้าง

– บี๋พาทย์ทำเพลงดังขึ้น –

– ปิดม่าน –

ฉาก ๓

ในอุทยานเมื่อนฉาก ๒

– บี๋พาทย์ทำเพลงดาวกระจาย –

เจ้าหญิงแสนหวี่กำลังทรงสอนพระน้องนางพันตาบ เจ้าชายเขมรัฐ น้องชาย กับน้องหญิง เสด็จออกมาถึงโดยเจ้าหญิงไม่รู้ตัว

เจ้าหญิงเล็กแสนหวี่มาแสดงความรักใคร่สนิทสนมกับเจ้าหญิงเขมรัฐและชวนกันขึ้นไปบนปราสาททั้ง ๓ คน ปล่อยเจ้าหญิงแสนหวี่ไว้กับเจ้าชายเขมรัฐโดยลำพัง บี๋พาทย์หยุด

เจ้าชายเขมรัฐ – หม่อมฉันมาขอประทานโทษ ในเหตุการณ์ที่ทำให้กริ้วเมื่อวันมีงาน

เจ้าหญิงแสนหวี่ – หม่อมฉันก็ต้องขอประทานโทษ ที่แสดงกิริยาไม่ดีในวันนั้น เจ้าพ่อไม่พอพระทัยอย่างยิ่งในนิสัยโกรธง่ายของหม่อมฉัน

เจ้าชายเขมรรัฐ — หม่อมฉันหวังว่าเวลานี้ คงหายกริ้วแล้ว

เจ้าหญิงแสนหวี — หม่อมฉันหายโกรธแล้วค่ะ แต่ยังไม่วายที่จะคิดแก้ตัว

เจ้าชายเขมรรัฐ — หมายความว่ายังทรงประสงค์จะพันดาบ กับหม่อมฉันอยู่เสมอหรือ

เจ้าหญิงแสนหวี — อยากลองฝีมือดูบ้างค่ะ

เจ้าชายเขมรรัฐ — หม่อมฉันถวายโอกาส จะโปรดประลองในเวลานี้ก็ได้

เจ้าหญิงแสนหวี — ต้องให้มีคนดูซิคะ วันหลังมีงานใหญ่อีกสักที แล้วเรามาลองพันกัน

เจ้าชายเขมรรัฐ — ลองเล่น ๆ เดี๋ยวนี้สักหน่อยก็ได้นี่

เจ้าหญิงแสนหวี — ตามพระทัยซิคะ

(บีพาทย์ทำเพลงพะม่ารำมวย เริ่มการลองพันดาบ เจ้าชายเขมรรัฐปล่อยให้เจ้าหญิงเข้าพัน แต่ทุกครั้งที่เจ้าหญิงเข้าพัน เจ้าชายเขมรรัฐวิ่งเข้าไปชิดองค์เจ้าหญิง ฉะนั้นแทนที่จะถูกพัน กลายเป็นถูกกอดทุกครั้ง พอครบ ๓ ครั้ง บีพาทย์หยุด)

เจ้าหญิงแสนหวี — พันกันดี ๆ ซิคะ เล่นยังงี้หม่อมฉันไม่อยากเล่นแล้วค่ะ

เจ้าชายเขมรรัฐ — นี่เป็นวิธีพันดาบของเขมรรัฐ ที่เขมรรัฐเขาพันกันอย่างนี้เสมอ

เจ้าหญิงแสนหวี — อ้อ, เห็นจะทรงเชี่ยวชาญการพันดาบชะนิดนี้มาจากเขมรรัฐมากแล้วซิคะ เชิญเสด็จกลับไปพันที่เขมรรัฐเถอะค่ะ ที่แสนหวีนี่จะเขาไม่พันกันอย่างนี้หรอก

เจ้าชายเขมรรัฐ — หม่อมฉันไม่อยากกลับเขมรรัฐ และยังไม่มีกำหนดว่าจะกลับเมื่อไร

เจ้าหญิงแสนหวี — หม่อมฉันทราบแล้วละค่ะ ออกจากแสนหวีก็จะเสด็จเลยไปเชียงรุ้ง คงไม่เสด็จกลับเขมรรัฐหรอก

เจ้าชายเขมรรัฐ — ทรงเข้าพระทัยผิด หม่อมฉันไม่ได้คิดจะไปเชียงรุ้ง หม่อมฉันกำลังคิดว่าออกจากแสนหวีก็จะไปตีพุกาม ฆ่าชาวพุกามไม่ให้เหลือจน

คนเดียว แล้วก็กลับมาแสนหวี ฝากชีวิตของหม่อมฉันไว้ในแสนหวีนี่แหละ

– ดนตรสากลเริ่มทำเพลง "เห็นกันแต่ไกล" อย่างเบาๆ –

(เจ้าหญิงเดินหนีไปนั่ง เจ้าชายตามเข้าไปนั่งใกล้ ๆ)

เจ้าหญิงแสนหวี – ประทับห่าง ๆ ค่ะ เดี๋ยวใครเขาจะเห็นเข้า

เจ้าชายเขมรัฐ – หม่อมฉันอยู่ห่างมานานแล้ว ตั้งแต่วันแรกที่เข้ามาอยู่ในแสนหวี จนกระทั่งถึงวันนี้ หม่อมฉันได้มีโอกาสเฝ้าแต่ไกล ๆ แต่หม่อมฉันก็พยายามจะเห็นพระนาง เวลาเช้า, เวลาสาย, เวลาบ่าย, เวลาเย็น, หม่อมฉันได้เห็นพระนางแต่ในระยะที่ไกล ขอประทานโอกาสให้ได้เฝ้าใกล้ ๆ สักหน่อยเถอะ

"เห็นกันแต่ไกล"

เช้าบ่ายสายเย็น เห็นกันแต่ไกล
อยากเข้ามาใกล้ กลัวไม่สมหมาย
แม้เพียงได้เห็น ใจเย็นสบาย
แต่เมื่อลับหาย ใจพี่ระทม

เช้าบ่ายสายเย็น เห็นกันแต่ไกล
อยากเข้ามาใกล้ กลัวศักดิ์ไม่สม
เหมือนนกตัวน้อย บินลอยล่องลม
ต้องซ่อนความขม ขื่นไว้ในใจ

เช้าบ่ายสายเย็น เห็นกันแต่ห่าง
จิตต์ใจอ้างว้าง วิเวกหวั่นไหว
ชมแต่รูปเงา ยิ่งเร้าหัวใจ
เมื่อไรจะได้ เห็นใกล้จริง ๆ

เจ้าหญิงแสนหวี – ที่พักที่เขาจัดถวายเป็นยังไงบ้าง เพคะ

เจ้าชายเขมรัฐ – เป็นที่อยู่สบายมาก เจ้าหน้าที่เขาจัดเรียบร้อยหมดทุกอย่างแล้ว สบาย เรือนพักอยู่บนเนิน แลไปทางด้านตะวันตกเป็นภูเขาสูงใหญ่ เวลากลางคืนพระจันทร์ส่องสว่าง อยากเชิญเสด็จพระนางไปชมที่พักหม่อมฉันในเวลากลางคืนบ้าง

เจ้าหญิงแสนหวี – หม่อมฉันเป็นห่วง ว่าเจ้าหน้าที่เขาจะจัดรับรองไม่เรียบร้อย ชั้นแรกคิดว่าจะไปตรวจตราดูด้วยตนเองสักครั้งหนึ่ง แต่นี่รับสั่งว่าเขาจัดเรียบร้อยหมดทุกอย่างแล้ว หม่อมฉันก็ไม่ต้องไปดู

เจ้าชายเขมรัฐ – ขอเชิญเสด็จไปดูหน่อยเถอะ แหม, เจ้าหน้าที่เขาจัดอะไรไม่เรียบร้อยเสียเลย

เจ้าหญิงแสนหวี – อ้าว, ก็รับสั่งอยู่เดี๋ยวนี้เองว่าเจ้าหน้าที่เขาจัดเรียบร้อยแล้วทุกอย่าง

เจ้าชายเขมรัฐ – ไม่เรียบร้อยเลย บ้านรกรุงรัง เครื่องใช้ไม้สอยมีไม่ครบถ้วน มุ้งก็ไม่มีให้ นอนยุงกัดทุกคืน

เจ้าหญิงแสนหวี – อย่ากล่าวโทษแสนหวีให้มากนักเลยค่ะ เอาเถอะมีอะไรบกพร่องบ้าง หม่อมฉันจะกำชับสั่งให้เขาจัดถวายให้เรียบร้อย

เจ้าชายเขมรัฐ – ต้องเสด็จไปตรวจด้วยพระองค์เอง จึงจะทรงเห็นว่าความบกพร่องมีอยู่อย่างไรบ้าง

เจ้าหญิงแสนหวี – เอาเถอะค่ะ หม่อมฉันจะสั่งเขาก่อน เมื่อได้ทราบว่าเขาจัดเรียบร้อยแล้ว หม่อมฉันจึงจะไปตรวจดูอีกครั้งหนึ่ง

เจ้าชายเขมรัฐ – ที่จริงเจ้าหน้าที่เขาก็จัดเรียบร้อยแล้ว รีบเด็ดไปตรวจเสียเร็ว ๆ เถอะ

เจ้าหญิงแสนหวี – เอ๊ะ นี่อย่างไรกันคะ, เจ้าหน้าที่เขาจัดเรียบร้อยหรือไม่เรียบร้อยกันแน่

เจ้าชายเขมรัฐ – จะว่าเรียบร้อยก็ได้ ไม่เรียบร้อยก็ได้ ต้องเด็ดไปตรวจเองจึงจะทรงเห็น

– เครื่องสายทำเพลงกะแตเล็ก –

(เจ้าหญิงทั้งสองเด็ดจากลับลงมา เครื่องสายเบา)

เจ้าชายเขมรัฐ – หม่อมฉันทูลลากลับไปที่พัก หวังว่าจะเด็ดไปตรวจที่พักของหม่อมฉันบ้าง

(เจ้าชายกับน้องสาวลาไปจากเจ้าหญิง)

เจ้าหญิงเล็ก – เจ้าพี่คะ ทรงประลองฝีมือพันตาบกับเจ้าชายเขมรัฐแล้วไม่ใช่หรือคะ

เจ้าหญิงแสนหวี – ลองพันกันแล้วละ

เจ้าหญิงเล็ก – แล้วเป็นยังไงบ้างคะ

เจ้าหญิงแสนหวี – ก็ยังงั้นแหละ

เจ้าหญิงเล็ก – ยังงั้นยังไงคะ

เจ้าหญิงแสนหวี – ก็บอกว่ายังงั้นแล้วจะยังไงอีกล่ะ

เจ้าหญิงเล็ก – ก็ยังงั้นมันน่ะยังไงคะ

เจ้าหญิงแสนหวี – น้องจะต้องการรู้อะไรนะ

เจ้าหญิงเล็ก – หม่อมฉันต้องการทราบ ว่าเวลาที่เจ้าพี่ทรงพันตาบกับเจ้าชายเขมรัฐน่ะ เจ้าพี่ทรงมีความรู้สึกอย่างไรบ้าง

เจ้าหญิงแสนหวี – พี่บอกไม่ถูกหรอก

เจ้าหญิงเล็ก — ทำไมถึงบอกไม่ถูกละคะ

เจ้าหญิงแสนหวี — ก็บอกไม่ถูกมันก็แปลว่าบอกไม่ได้ ไม่รู้ว่าจะชักเอาเรื่องอะไรกัน

เจ้าหญิงเล็ก — แปลกนะคะ เรื่องพ้นดาบกับผู้ชายนี่นะ มันรู้สึกอย่างไรบอกไม่ถูก

เจ้าหญิงแสนหวี — นี่น้องแอบไปพ้นกับใครมา

เจ้าหญิงเล็ก — เมื่อตะกี้หม่อมฉันลองท้าเจ้าชายเล็กของเขมรรัฐดองพ้นกันดู

เจ้าหญิงแสนหวี — ตายจริง, น้องนะหรือ, น้องไปท้าพ้นดาบกับเจ้าชายองค์เล็กของเขมรรัฐมาเล่าหรือ

เจ้าหญิงเล็ก — ลองพ้นกันดูเล่าค่ะ

เจ้าหญิงแสนหวี — ไปพ้นกันที่ไหน

เจ้าหญิงเล็ก — พ้นกันบนปราสาทโน่นค่ะ

เจ้าหญิงแสนหวี — แล้วยังไง

เจ้าหญิงเล็ก — ก็ยังงั้นแหละค่ะ

เจ้าหญิงแสนหวี — ยังงั้นยังไง

เจ้าหญิงเล็ก — ก็อพอเราเงื้อพ้น เขาเข้ามาถึงตัวเลย แทนที่เราจะพ้นเขาได้ กลายเบี้นกอดเขาไป

เจ้าหญิงแสนหวี — แล้วยังไงอีกล่ะ

เจ้าหญิงเล็ก — แล้วหม่อมฉันก็บอกไม่ถูกเหมือนกันแหละค่ะ

— เครื่องสายดังขึ้น —

(เจ้าหญิงแสนหวีเอาน้องสาวมากอด)

(เครื่องสายเบา)

เจ้าหญิงแสนหวี — พี่วิตกว่าพี่อาจจะทำผิดอะไรบ้าง ในระหว่างที่เจ้าพ่อไม่อยู่ และเจ้าชายเขมรรัฐประทับอยู่ที่นี่ นี่เขาก็อยู่มาหลายวันแล้ว ถ้าเขาอยู่นานไป พี่คงจะทำอะไรผิดบ้างเบี้นแน่

เจ้าหญิงเล็ก — ก็บอกให้เขากลับเขมรรัฐเสียซิคะ

เจ้าหญิงแสนหวี – ก็ไม่อยากให้เขากลับ ไม่รู้ว่าใจคอมันเป็นอย่างไร รวมความว่า เป็นเรื่องที่บอกไม่ถูก

(เครื่องสายดังขึ้น)

(เจ้าหญิงทั้งสองกอดกัน)

– ปิดม่าน –

(เครื่องสายทำเพลงเรื่อยไปจนกว่าจะมีเสียงกระดิ่งสัญญาณ)
เมื่อได้ยินเสียงกระดิ่งสัญญาณครั้งแรกให้เครื่องสายไทยหยุด
คนตรีลากลทำเพลง "ราตรี"

ฉาก ๔
ที่ประทับเจ้าชายเขมรฐี

เวลาเปิดม่าน เห็นพี่เลี้ยงเจ้าชายเขมรฐีนั่งอยู่บนก้อนหิน พวกทหารเขมรฐีล้อมวง

เพลงราตรี (ร้องพร้อมกัน)

เมื่อยามราตรี เปลี่ยวใจแสนหวี เยือกเย็นจิตตั้โหย
หนาวลมพัดต้อง หอมกลิ่นนวลน้อง มาประสมลมโชย
พี่เศร้าวิญญา เฝ้าอาดูรโดย
เปลี่ยวใจให้โหย ถึงน้องทุกวัน
เมื่อราตรีกาล หมดความชื่นบาน ผูกใจใฝ่ฝัน
แหงนดูท้องฟ้า เห็นหมู่ดารา พรั่งพร้อมล้อมจันทร์
แต่พี่อยู่เดียว เปลี่ยวใจผูกพัน
วิโยคโศกศัลย์ ถึงน้องทุกคืน

(ขุนนางคนหนึ่งเข้ามาทางขวา)

ขุนนาง — พระพี่เลี้ยงขอรับ พี่เลี้ยงเจ้าหญิงแสนหวงมาที่นี่ ต้องการพูดกับท่าน

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — เชิญเขาเข้ามาซิ แล้วพวกท่านออกไปเสีย บางทีเขาอาจจะมีเรื่องสำคัญมาพูดกับฉัน

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง — เจ้าหญิงเสด็จมาค่ะ ทูลเจ้าชายซิคะ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — ยังงั้นหรือ ไปเชิญเสด็จมาซิ ฉันจะไปทูลเจ้าชาย

(พี่เลี้ยงเจ้าหญิงเดินออก)

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — อ้อ, ประเดี๋ยว, ขอโทษ

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง — อะไรคะ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — มีวันไหนที่เธอจะมีเวลาว่างสักนิดหน่อยไหม

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง — ทำไมคะ ท่านมีธุระอะไรคะ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — คือว่า, ฉันอยากจะชวนเธอพันดาบประลองมือกับฉันสักหน่อย

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง — อย่าเลยค่ะ ฉันไม่ใช่นักพันดาบหรอก เชิญท่านกลับไปพันที่เซมรัฐเถอะ (ไวโอลินเดี่ยวเพลงราตรีอย่างเบา เจ้าหญิงและเจ้าชายออกมาคนละทาง)

เจ้าชาย — หม่อมฉันขอบพระคุณที่อุตส่าห์เสด็จมาถึงนี่ ตามคำเชิญของหม่อมฉัน

เจ้าหญิง — อันที่จริงหม่อมฉันไม่ควรจะมา ในชั้นแรกก็คิดว่าจะไม่มา แต่ไม่ทราบว่าอะไรจูงใจให้หม่อมฉันมาที่นี่

เจ้าชาย — ต้องนับว่าเป็นบุญของหม่อมฉัน

เจ้าหญิง — แต่บางทีจะเป็นกรรมของหม่อมฉัน หม่อมฉันไม่ควรจะสนิทสนมกับพระองค์เกินไป เราทั้งสองไม่มีสิทธิจะสนิทสนมกันมากนัก

เจ้าชาย — หม่อมฉันคิดว่าบุญกรรมเป็นสำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่น บางทีเราจะได้เคยทำบุญร่วมกันมา ตั้งแต่หม่อมฉันได้เห็นเจ้าหญิงครั้งแรก

หม่อมฉันก็ตกลงใจที่จะขอตายอยู่แทบพระบาทของเจ้าหญิง

(เจ้าชายขยับพระองค์เข้าใกล้ จับพระกรเจ้าหญิง)

(เจ้าหญิงปลดพระกรและถอยออกห่าง)

เจ้าหญิง – ที่ประทับเรียบร้อยดีหรือคะ

เจ้าชาย – เรียบร้อยดีทุกอย่าง บ้านพักสะบาย ภูมิภาพงดงามในยามราตรี ลมพัดโชยประสมกลิ่นดอกไม้ แต่ความเปลี่ยวใจนึกถึงเจ้าหญิง เป็นสิ่งที่หม่อมฉันไม่สามารถหักห้ามได้ เวลากลางคืนหม่อมฉันเศร้า และอยากเห็นเจ้าหญิงเป็นที่สุด

เจ้าหญิง – เมื่อตะกี้หม่อมฉันแว่วเสียงเพลงอะไรเพลงหนึ่ง รู้สึกว่าเพราะจับใจ

เจ้าชาย – อ่อ, เพลงนี้ชื่อว่าเพลงราตรี ชาวเขมรรัฐชอบร้องเล่นในเวลากลางคืนเสมอ

เจ้าหญิง – เพราะมากนะคะ

เจ้าชาย – ถ้าโปรดเพลงนั้น หม่อมฉันจะร้องถวาย

ดนตรีบรรเลงทำเพลง "ราตรี" ทั้งเครื่อง เจ้าชายร้องเที่ยวหนึ่ง ผู้ชายร้องข้างในอีกครั้งหนึ่ง แล้วดนตรีทำต่อไปอย่างเบา ๆ

เจ้าหญิง – หม่อมฉันจะต้องทูลลา หม่อมฉันไม่ควรจะอยู่นานกว่านี้

เจ้าชาย – (ยึดพระหัตถ์เจ้าหญิงไว้) วันหลังขอเชิญเสด็จใหม่

(เจ้าหญิงไป เจ้าชายกลับมานั่งที่เดิม)

(ดนตรีดังแล้วลงทำเพลง "ราตรี" เรื่อยไปจนกว่าจะเปิดม่าน)

ฉาก ๕
ท้องพระโรงแสนหวี

เวลาเปิดม่าน เห็นราชบัลลังก์ว่าง ข้างล่างมีเสนาบดีกับพวกข้าราชการ ๔ นาย พี่เลี้ยงเจ้าชาย พี่เลี้ยงเจ้าหญิง

เสนาบดี — (ถามพี่เลี้ยงเจ้าหญิง) เอ, นี่จวนค่ำแล้วทำไมยังไม่เสด็จออก

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง — ดิฉันไม่ทราบเจ้าคะ

เสนาบดี — เอาเถอะ เมื่อยังไม่เสด็จออกเราก็ปรึกษากันไปพลาง ๆ (หันไปพูดกับพี่เลี้ยงเจ้าชาย) ที่เชิญท่านมาในวันนี้ด้วย ก็โดยประสงค์จะให้ช่วยกันคิดแก้ปัญหายากลำบากที่อยู่ฉะเพาะหน้าพวกเรา

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — ผมก็เห็นจะทายล่วงหน้าถูกว่าเบื้นเรื่องอะไร

เสนาบดี — คือเราก็ทราบกันดีแล้ว ว่าเจ้าหญิงแสนหวีทรงหมั้นกับเจ้าชายพุกามแล้ว เจ้าชายเชมรัฐทรงหมั้นกับเจ้าหญิงเชี่ยงรุ้งแล้ว บัดนี้ทั้งสององค์มาเกิดรักใคร่กันขึ้น เรื่องมันจะเสียทางผู้ใหญ่ ลองช่วยกันคิดดูบ้างซิท่าน

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง — แต่เบื้นเรื่องที่น่าจะเห็นใจ เจ้าหญิงของเราทรงหมั้นกับเจ้าชายพุกามโดยไม่เคยเห็นหน้าตากันเลย ใครจะโทษว่าเจ้าหญิงไม่ซื่อตรงต่อคู่หมั้นของพระองค์ก็ไม่ได้ เพราะไม่เคยรู้จักกัน ไม่เคยรักกัน ส่วนทางนี้พอพบกันเข้า ไปหากันได้ ก็เกิดรักกันขึ้น ใครจะไปห้ามได้

เสนาบดี — เพียงแต่รักกันนะไม่เบื้นไรดอก แต่นี่มากเกินไปถึงกับไปมาหากันในเวลาค่ำคืน เรื่องเหล่านี้เจ้าพ้าของเราทรงทราบหมดทุกประการ ฉันก็ไม่รู้ว่าใครส่งข่าวไปทูลให้ทรงทราบ

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง — ฉันเชื่อว่าพวกขุนนางพุกามที่มีอยู่ในแสนหวีนี่แหละ จะเบื้นคนส่งข่าวไป

เสนาบดี – ก็อาจเป็นได้ เพราะรู้เรื่องกันทั่วเมือง พระพี่เลี้ยงก็ไม่ช่วยทูลตักเตือนบ้าง

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง – เชิญท่านเสนาบดีทูลเตือนเองเถอะค่ะ คิฉันทูลเตือนมาแล้ว และถูกเกรี้ยวกราดมาแล้ว รับสั่งว่าทรงพระเจริญพอที่จะรู้จักผิดชอบด้วยพระองค์เองแล้ว ใครไปทูลเตือนเข้าจะต้องโดนดีทุกคน

เสนาบดี – (พูดกับพี่เลี้ยงเจ้าชาย) ทางท่านละ ไม่มีทางจะช่วยกันอย่างไรบ้างหรือ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – ผมมีเรื่องจะเรียนเหมือนกัน ก็อทางผมน่ะไม่ต้องวิตกหรอก เวลานี้ก็มีรับสั่งเจ้าพ้าเขมรฐมาแล้ว ว่าให้เจ้าชายเด็ดจกลับ เพราะการที่เจ้าชายประทับอยู่นี่ถึงสองเดือนน่ะ นานเกินไป ผมกะว่าเราจะต้องออกจากแสนหวีในวันพรุ่งนี้หรืออย่างช้าก็มะรืนนี้

เสนาบดี – ถ้าเช่นนั้นเราก็แก้ปัญหาไปได้ทางหนึ่ง ผมเองรักเจ้าชายมาก ถ้าไม่ติดเรื่องหมั้นกันทางอื่นเสียแล้วละก็ ผมจะเป็นคนแรกที่สนับสนุนให้แสนหวีเป็นทองแผ่นเดียวกับเขมรฐอย่างแน่นอน

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – ขอบคุณท่านเสนาบดีมากขอรับ

เสนาบดี – แต่เดี๋ยวนี้เรื่องมันช้าเกินไปเสียแล้ว และเราจะต้องช่วยกันดับต้นไฟก่อนที่มันจะลุกลามไหม้บ้านเมืองขึ้น เอ, นี่เย็นมากแล้วทำไมยังไม่เสด็จออก (พูดกับพี่เลี้ยงเจ้าหญิง) ขึ้นไปดูที่หรือ ทำไมยังไม่เสด็จลง จะได้ทูลข่าวข้อราชการบางเรื่องให้ทรงทราบ

(พี่เลี้ยงเจ้าหญิงไป)

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – ท่านเสนาบดีทราบไหมขอรับ ว่าเมื่อไรเจ้าพ้าแสนหวีจะเสด็จกลับจากพุกาม

เสนาบดี – เวลานี้กำลังเสด็จเดินทางมาเกือบถึงแสนหวีแล้ว ผมเชื่อว่าอาจจะเสด็จถึงในวันสองวันนี้แหละ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — ท่านเสนาบดีคิดว่าจะมีเรื่องอะไรบ้างขอรับ

เสนาบดี — พวกเรายอมทราบดี เจ้าพ้าแสนหวีท่านรักพระธิดาดั่งดวงใจ เกิดเรื่องอะไรขึ้นท่านไม่โทษถูกของท่าน คราวนี้ก็เหมือนกัน ผมเชื่อแน่ทีเดียว ผมกล้าทายด่วงหน้าไว้ ว่าเจ้าพ้าแสนหวีจะต้องทรงกล่าวโทษเขมรรัฐว่าดูหมิ่นพระองค์ ทางไมตรีที่เราหวัง มันก็จะละลายไป เรื่องวิวาทบาดหมางที่เคยมีมาแล้ว มันก็จะกลับมีขึ้นมาใหม่

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — ผมก็มองไม่เห็นว่าจะกล่าวโทษเขมรรัฐได้ประการใด

เสนาบดี — เจ้าพ้าแสนหวีคงจะทรงโทษว่าการที่เขมรรัฐส่งทูตมาครั้งนี้ ไม่ใช่เพื่อทางไมตรีโดยบริสุทธิ์ แต่เพื่อมาทำดูหมิ่นหยาบหยามพระองค์เล่นเท่านั้นเอง คราวนี้เราก็ต้องกลับวิวาทกันใหม่

(พี่เลี้ยงเจ้าหญิงออก)

เสนาบดี — ว่ายังไง

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง — รับสั่งว่าไม่ทรงสบาย วันนี้ไม่เสด็จออกขุนนางค่ะ

เสนาบดี — ถ้าเช่นนั้นเราก็กลับบ้าน เจ้าชายจะเสด็จจากแสนหวีวันใดแน่ ขอให้ท่านบอกให้ฉันทราบ จะได้จัดการส่งเสด็จให้สมพระเกียรติยศ

บีพาทย์ทำเพลงท้ายน้ำ (๒)

(เสนาบดีกับข้าราชการอื่น ๆ เดินออก — บีดม่าน)

บีพาทย์ทำเพลงเรื่อยไปจนได้ยินเสียงกระดิ่งสัญญาณจึงหยุด

แล้วดนตรีก็กลับทำเพลงรัวชาติ

ฉาก ๖
ที่ประทับเจ้าชาย

เปิดม่าน เจ้าชายประทับอยู่กับพี่เลี้ยงของพระองค์ มิทหารอยู่ด้วย

พี่เลี้ยงร้องเพลงรักชาติ

ความรักอันใด แม้รักเท่าไหน ยังไม่ยั่งยืน
เช่นรักคู่รัก แม้รักดั่งกลืน
ยังอาจขมขื่น ขื่นได้ภายหลัง
แต่ความรักชาติ รักแสนพิศวาท รักสุดกำลัง
ก่อเกิดมานะ ยอมสละชีวัง
รักจนกระทั่ง หมดเลือดเนื้อเรา
ชีวิตร่างกาย เราไม่เสียดาย ตายแล้วก็เผา
ทุกสิ่งยอมคลาด เว้นแต่ชาติของเรา
ไม่ให้ใครเข้า เหยียบย่ำทำลาย

(ทหารร้องพร้อมกันอีกเที่ยวหนึ่ง)

เจ้าชาย — เรื่องรักชาตินะ พี่ไม่ต้องบอกฉันหรอก ฉันรักชาติไม่น้อยกว่าใคร ๆ แต่ชาติจะอนุญาตให้ฉันรักใครอีกสักคนหนึ่งไม่ได้หรือ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — ถ้าคน ๆ นั้นอยู่ในฐานะที่จะรักพระองค์ได้ ชาติก็ไม่หวงห้าม แต่นี่เรื่องมันล่วงเกินไปเสียแล้ว เชิญเสด็จกลับเขมรรัฐขึ้นประทับอยู่ต่อไป เรื่องร้ายจะบังเกิดขึ้น

เจ้าชาย — พี่กลัวเรื่องร้ายด้วยหรือ ฉันไม่กลัวอะไรเลย

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — ถ้าเรื่องนั้นเกิดแก่ตัวหม่อมฉันคนเดียว หม่อมฉันก็ไม่กลัว หม่อม

ฉันถวายชีวิตได้ แต่นี่มันจะเกิดขึ้นแก่ประเทศบ้านเมือง เราต้องนึกถึงประเทศบ้านเมืองก่อนอย่างอื่น

– ปีพาทย์ทำเพลงท้ายน้ำ (๑) –

(พี่เลี้ยงเจ้าหญิงย่องเข้ามา พี่เลี้ยงเจ้าชายเห็นไปพูดกันแล้วพี่เลี้ยงเจ้าชายเข้ามาพูดเบื่นความลับกับเจ้าชาย พี่เลี้ยงทั้งสองก็พากันออกไป เจ้าหญิงเข้ามา ทั้งสองคนมีอาการสนิทสนมกันมาก)

เจ้าหญิง – เจ้าพี่จะเสด็จกลับเขมรรัฐ วันพรุ่งนี้ไม่ใช่หรือเพคะ

เจ้าชาย – ทำไมทรงทราบเร็วนักล่ะ

เจ้าหญิง – มีอะไรบ้างหรือ ที่เกี่ยวแก่เจ้าพี่แล้วหม่อมฉันไม่ทราบ หม่อมฉันทราบเรื่องของเจ้าพี่ก่อนเจ้าพี่เองเสมอ หม่อมฉันทราบแล้วว่าเจ้าพี่จะกลับไปทรงพระตำราญในเขมรรัฐ ส่วนหม่อมฉันจะระทมทุกข์อยู่ในเสนหาเพียงไร เจ้าพี่คงไม่ทรงทราบ

– ดนตรีสากลทำเพลง "ไทยน้อย – ไทยใหญ่" –

(มีเสียงร้องเพลงไทยน้อยไทยใหญ่จากในฉาก)

เจ้าชาย – เอ๊ะ นั่นใครมีงานอะไรกัน

เจ้าหญิง – หญิงเด็กเขาพาพวกเด็ก ๆ มาส่งเจ้าพี่

เจ้าชาย – ต้องส่งกันให้ดำบากทำไมก็ไม่รู้

เจ้าหญิง – ไม่ดำบากอะไรหรอกค่ะ เป็นเรื่องสนุกของเด็ก ๆ เขา

(เจ้าหญิงเด็กและพวกพ้องเข้ามา ดนตรีหยุด)

เจ้าหญิงเล็ก – หม่อมฉันมาส่งเสด็จค่ะ ทราบว่าเจ้าพี่จะเสด็จจากเสนหา

เจ้าชาย — ขอบพระทัยมาก เมื่อคะกี้เสียงร้องเพลงอะไรเพราะดี

เจ้าหญิง — เพลงไทยน้อยไทยใหญ่ หญิงเด็กเขาคิดขึ้นเองค่ะ

เจ้าชาย — ความคิดดีมาก เรื่องไทยน้อยไทยใหญ่ หม่อมฉันสนใจที่สุด เพราะว่าไทยน้อยกับไทยใหญ่ ก็เป็นเลือดเนื้อเชื้อสายอันเดียวกัน

เจ้าหญิง — เพลงของเหญิงเด็ก เขาก็มุ่งที่จะเตือนให้ระลึกและจดจำไว้เสมอว่าไทยน้อยกับไทยใหญ่เป็นพี่น้องร่วมสายโลหิตกันโดยแท้

เจ้าชาย — ขอหม่อมฉันฟังบ้างซิ

ไทยน้อยไทยใหญ่

ไทยน้อยไทยใหญ่ แม้อยู่ห่างไกล คงเป็นไทยด้วยกัน
ต้องมุ่งความดี ต้องสมานไมตรี ไม่มีเดียดฉันท์
รักยิ่งกว่าสหาย เพราะว่าเราเป็นสาย โลหิตเดียวกัน
พี่น้องเก่าแก่ มาแต่ปางบรรพ์
ร่วมทุกข์สุขสันติ์ อยู่เป็นชาติไทย
ตั้งภูมิลำเนา แต่ชาติอื่นเขา มาแย่งเอาไป
ไทยจึงต้องจร ย้ายถิ่นร้อนถอน ลงมาทางใต้
จึงพบแดนทอง ไทยเราเข้าจอง ยึดถือมั่นไว้
เข้าอยู่ครอบครอง ดินทองของไทย
ไทยน้อยไทยใหญ่ ชาติไทยด้วยกัน

หญิงเล็ก — หม่อมฉันทุกฉานะคะ มีโอกาสเมื่อไรขอให้เสด็จกลับมาเที่ยวแสนหวีใหม่

— ดนตรีสากลทำเพลงความฝัน เจ้าหญิงเล็กลาไป —

เจ้าชาย – หม่อมฉันจะกลับไปเฝ้าเจ้าพ่อ พอเป็นพิธีว่าได้ทำงานในหน้าที่เสร็จแล้ว แล้วหม่อมฉันจะกลับมาเล่นหวีใหม่

เจ้าหญิง – บางทีจะช้าเกินไป หม่อมฉันไม่ทราบว่าเจ้าพี่จะได้กลับมาพบหม่อมฉันอีกหรือไม่ เรื่องที่ผ่านมาแล้วก็คงเป็นเพียงแต่ความฝัน

เจ้าชาย – หม่อมฉันเป็นคนฝัน

เจ้าหญิง – หม่อมฉันก็พลอยฝันไปด้วย

"ความฝัน"

เจ้าชาย – ยามดึกพี่ฝัน ว่าได้เห็นพระจันทร์ ลอยมาใกล้มือ
ควรได้ดังหวัง แต่ไม่มีกำลัง จะยึดจะถือ
บุญของพี่น้อย ต้องปล่อยจันทร์ลอย ลับไปจากมือ
ดวงจันทร์นั้นหรือ ก็คือน้องนี่เอง

เจ้าหญิง – ยามดึกน้องฝัน ว่าน้องเป็นพระจันทร์ ลอยไปใกล้มือ
ให้พี่มีหวัง หากจะมีกำลัง ก็ไม่ยึดไม่ถือ
บุญของข้าน้อย พี่จึงปล่อยจันทร์ลอย พ้นไปจากมือ
ดวงจันทร์นั้นหรือ ก็คือน้องนี่เอง

พร้อมกัน

ชมแต่ความฝัน ไม่ได้ชมพระจันทร์ วันเพ็ญเด่นดวง
รู้สึกสิ้นหวัง ด้วยว่าฟ้าเขาบัง เมฆลมก็หวง
ความฝันเลื่อนลอย ตั้งตาแลคอย หาจันทร์อีกดวง
ธรรมชาติคอยหวง ปล่อยเราลวงตัวเอง

เจ้าหญิง – หม่อมฉันเป็นสุขในขณะที่อยู่กับเจ้าพี่

เจ้าชาย — ทำไมฉันนี้ถึงไม่เด็ดออกชุนนางล่ะ

เจ้าหญิง — หม่อมฉันไม่อยากพบเห็นาบดี เพราะทราบอยู่แล้วว่าเขาจะพูดเรื่องอะไรกับหม่อมฉัน หม่อมฉันไม่อยากฟังโอวาทของใคร ไม่อยากให้ใครพูดอะไรรำคาญหู จึงได้บอกบ่าย แล้วอันที่จริงหม่อมฉันก็ไม่สะบายจริง ๆ

เจ้าชาย — ยังงั้นหรือ ไม่ทรงสะบายเป็นอะไร

(ปี่พาทย์ทำเพลงโศกพะม่า อย่างเบา เจ้าหญิงทรงกรรแสง และกระซิบที่พระโสตเจ้าชาย ทั้งสองคนกอดกันด้วยความเศร้าสลด)

เจ้าชาย — ถ้าเช่นนั้นหม่อมฉันไม่กลับเชมรัฐ หม่อมฉันจะอยู่ที่นี่เป็นอะไรก็เป็นกัน

เจ้าหญิง — ไม่ได้หรอกค่ะ เสด็จกลับไปเสียก่อน เจ้าพี่จะอยู่ที่นี่ต่อไปไม่ได้

เจ้าชาย — ถ้าเช่นนั้นก็เสด็จไปเสียด้วยกัน

เจ้าหญิง — หม่อมฉันทิ้งบ้านเมืองไปไม่ได้ แต่เจ้าพี่ต้องเสด็จไปก่อนที่เจ้าพ่อจะเสด็จมา

(หยุดนิ่งประเดี๋ยวหนึ่ง)

เจ้าชาย — ขออย่าให้มีภัยอันตรายอะไรเกิดขึ้นทางนี้ จนกว่าหม่อมฉันจะกลับมาอีก

(ปี่พาทย์ดังขึ้น ซบเข้าหากัน)

เจ้าหญิง — ขอให้การเดินทางของเจ้าพี่เรียบร้อยและปลอดภัยทุกอย่าง

เจ้าชาย — ทางนี้ก็ขอให้อยู่เย็นสุขสะบาย

เจ้าหญิง — ทรงระลึกถึงหม่อมฉันบ้างนะคะ

เจ้าชาย — หม่อมฉันไปแต่ตัว ส่วนหัวใจหม่อมฉันฝากไว้ที่นี่

เจ้าหญิง — หม่อมฉันทูลลา

เจ้าชาย — สวรรค์คงโปรดให้เราพบกันอีก

เจ้าหญิง — หม่อมฉันไม่แน่ใจ

(ไปจากกัน เจ้าชายตามไปส่ง แล้วกลับมาประทับนั่งด้วยอาการเศร้าสลด)

(พี่เลี้ยงมากอดและปลอบ)

พี่เลี้ยง — เสด็จกลับเขมรรัฐเสียก่อน แล้วหม่อมฉันจะหาทางช่วยให้เสด็จกลับมาแสนหวีอีก

– ปิดม่าน –

– ดนตรีสากลทำเพลง "ความฝัน" เรื่อยไปจนกว่าจะเปิดม่าน –

ฉาก ๗
ท้องพระโรงแสนหวี

เปิดม่าน เจ้าฟ้าแสนหวีประทับอยู่
กับพระชิดาองค์เล็ก เสนาบดีเฝ้าอยู่ด้วย

เจ้าฟ้าแสนหวี — แล้วนี่จะทำอย่างไร

เสนาบดี — ข้าเจ้าก็จนด้วยเกล้า ไม่ทราบเกล้าว่าจะทำประการใด

เจ้าฟ้าแสนหวี — มันเป็นกรรมของข้า มีลูกที่ชอบทำอะไรตามใจตนเอง ไม่นึกถึงพ่อ ไม่นึกถึงบ้านเมือง ข้าไปนัดวันวิวาห์กับทางพุกามเขาแล้ว อีก ๗ วัน เขาจะมาถึงนี่ แล้วข้าจะเอาหน้าไปไว้ที่ไหนข้าเพิ่งรู้เรื่องเมื่อเดินทางกลับมาได้ครึ่งทาง จะกลับไปบอกคืนหมั้นเขาก็ไม่ได้ เมื่อคืนนี้ก็ลอง

พยายามพูดจาอ้อนวอนหญิงใหญ่ อยากจะให้เขากลับใจล้างหน้าพ่อเสียที เขาไม่ยอม พูดกันเท่าไรหญิงใหญ่เขาก็ไม่ยอมกลับใจ

เสนาบดี – สายเกินไปเสียแล้ว พระเจ้าข้า สายเกินกว่าเจ้าหญิงใหญ่จะทรงยอมเปลี่ยนพระทัยได้

เจ้าฟ้าแสนหวี – ข้ารู้แล้ว ข้าเป็นคนมีกรรม มีกรรมอย่างเหลือเกิน ข้าไม่รู้ว่าข้าได้ทำกรรมอะไรไว้แต่ชาติปางก่อน

(บีพาทย์ทำเพลงโศกพะม่า เจ้าฟ้าแสนหวีทรงมีอาการเศร้าสลดนิ่งอยู่ประเดี๋ยวหนึ่งก็กวักพระหัตถ์เรียกพระขิดาองค์เล็กเข้าไปหา บีพาทย์เบา)

เจ้าฟ้าแสนหวี – ลูกรัก พ่อเห็นแต่เจ้าคนเดียว ที่จะช่วยกู้หน้าพ่อ กู้เกียรติศักดิ์แสนหวี อย่าว่าพ่อโหดร้ายเลยนะลูกนะ พ่อมีกรรมมาก ขอให้ลูกช่วยแบ่งกรรมของพ่อไปบ้างเถอะ ขอให้ลูกยอมแต่งงานกับเจ้าชายพุกามซึ่งเขาจะมาถึงในอีก ๗ วันข้างหน้า ถ้าลูกยินยอมได้ก็จะเป็นการปลดเปลื้องทุกข์ของพ่อ จะเป็นการแทนคุณพ่ออย่างดีที่สุด

(บีพาทย์ดังขึ้น แล้วนิ่งกันอยู่ประเดี๋ยวหนึ่งบีพาทย์เบา)

เจ้าฟ้าแสนหวี – พ่อรู้ ว่าลูกก็มีเรื่องอยู่บ้างเหมือนกัน แต่เป็นเรื่องเล็กน้อยขอให้กลับใจช่วยพ่อ ช่วยบ้านเมือง (นิ่งประเดี๋ยวหนึ่ง) ตกลงนะลูกนะ

(บีพาทย์ดัง เจ้าหญิงเล็กตกกราบ เจ้าฟ้าแสนหวีดึงเอามากอด แล้วทรงกรรแสง)

(เจ้าหญิงใหญ่เดินออก บีพาทย์เบา)

เจ้าหญิงแสนหวี – หม่อมฉันมาขอรับพระอาญา จะลงพระอาญาสถานใดก็ตามพระทัย หม่อมฉันรู้ตัวว่าทำผิดมาก แต่ไม่รู้จะทำอย่าไร

เจ้าฟ้าแสนหวี – ออกไปให้พ้น ไม่ต้องมาพูดกันอีก

เจ้าหญิงแสนหวี – ขอให้ทรงประหารชีวิตหม่อมฉันเสีย หม่อมฉันยินดีจะตายเสียดีกว่าที่จะมีชีวิตอยู่เป็นลูกที่เลวทรามของเจ้าพ่อ

เจ้าฟ้าแสนหวี – บอกให้ออกไปให้พ้น ออกไป ออกไป

–ปี่พาทย์ดัง–

(เจ้าหญิงเด็กไปกอดพี่สาวและพาออก ปี่พาทย์หยุด)

เจ้าฟ้าแสนหวี – เสนาบดี, ฉันกลุ้ม ฉันตรอม ฉันเคล้น ฉันแน่ใจว่าที่เขมรรัฐส่งทูตมาครั้งนี้ ไม่ใช่มาเจริญทางไมตรีโดยบริสุทธิใจ เขามาดูหมิ่นหยาบหยามฉันเล่น ฉันนึกแล้วว่าศัตรูเก่าแก่มันจะกลับเป็นมิตรกันได้ยาก เสนาบดี ทำอะไรให้ฉันหายเคล้นหน่อยเถอะ

เสนาบดี – ข้าเจ้าจะปฏิบัติตามรับสั่งทุกประการพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าแสนหวี – เราตั้งต้นทำสงครามกันใหม่ ส่งทหารของเราบุกเข้าไปในแดนเขมรรัฐ พบคนที่ไหนฆ่ามันที่นั่น พบบ้านช่องที่ไหน เผามันที่นั่น เป็นอะไรก็เป็นกัน เสนาบดีรีบไปจัดการตามคำสั่งของฉัน

(ปี่พาทย์ทำเพลงปฐม เสนาบดีกราบ)

–ปิดม่าน–

ฉาก ๙

ชายแดนเขมรรัฐ

เปิดม่านเป็นบ้านเรือนชายแดน พลเมืองหญิงชาย ๒ คนกำลังนั่งปรับทุกข์กัน

ชายคนที่ ๑ – นี่พวกเราจะลำบากเดือดร้อนกันอีกละกระมัง มีคนเขาข้ามมาจากแดนแสนหวีเขาบอกว่าเจ้าฟ้าแสนหวีกรีฑาทัพเขมรรัฐของเรามาก

หญิง — กร๊วเรื่องอะไรกัน ก็ส่งทูตไปทำทางไมตรีกันเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ไม่ใช่หรือ

หญิงคนที่ ๒ — เจ้าชายเชมรัฐเพิ่งเสด็จกลับผ่านบ้านพวกเราไปเมื่อเร็ว ๆ นี้เองนี่

ชายคนที่ ๑ — นั่นนะซิ การที่เจ้าชายเชมรัฐของเราเสด็จไปแสนหวีครั้งนี้มันกลายเป็นเรื่องร้ายขึ้น

หญิงคนที่ ๒ — ร้ายยังไง

ชายคนที่ ๑ — คือเจ้าชายเชมรัฐของเราไปเกิดรักกับเจ้าหญิงแสนหวี เจ้าหญิงแสนหวีก็ทรงหมั้นกับเจ้าชายพุกามแล้ว เจ้าฟ้าแสนหวีถึงกับเสด็จไปพุกาม เพื่อกำหนดวันวิวาห์

หญิง — แล้วยังไงอีกล่ะ

ชายคนที่ ๑ — ฉันก็ไม่รู้เรื่องละเอียดหรอกนะ เป็นแต่พวกที่เขาข้ามมาจากแสนหวีเขามาเล่าให้ฟัง

ชายคนที่ ๒ — เอาเถอะ รู้อะไรมาก็เล่าสู่กันฟังไปเถอะ

ชายคนที่ ๑ — พอเจ้าฟ้าแสนหวีกลับมา เจ้าหญิงแสนหวีไม่ยอมแต่งงานกับเจ้าชายพุกาม

หญิง — นั่นยังไงละ ฉันนึกแล้วทีเดียว

ชายคนที่ ๑ — เรื่องมันก็เลยทางผู้ใหญ่ พอเจ้าฟ้าแสนหวีทรงทราบว่าเจ้าหญิงแสนหวีไม่ยอมแต่งงานเพราะมีเรื่องรักใคร่กับเจ้าชายเชมรัฐ เจ้าฟ้าแสนหวีก็โกรธเชมรัฐมาก

ชายคนที่ ๒ — โกรธทำไม มันความผิดของเชมรัฐเมื่อไหร่

ชายคนที่ ๑ — เขาหาว่าการที่เชมรัฐเราส่งทูตไปคราวนี้ ตั้งใจไปทำหยาบหยามเขาเล่น ไปเกลี้ยงให้เขาเลี่ยทางไมตรีกับพุกาม

หญิง — แล้วมันจะเป็นยังไงกันละนี่น่ะ

ชายคนที่ ๑ — ระวังตัวไว้เถอะ เราอยู่ชายแดน เขาคงมาเล่นงานเราก่อนที่อื่น

หญิง – พวกเราอยู่ทางชายแดนนี่มันแสนลำบาก เจ้านายท่านโกรธเคืองกันเข้าเมื่อไรพวกเราก็เดือดร้อน

หญิงคนที่ ๒ – อยู่ไม่เป็นสุข พอจะทำมาหากินกันได้สักหน่อย ถูกปล้นถูกเผา (บีพาทย์ทำเพลงเชิด – มีเสียงเกรียวกราวข้างใน)

หญิง – มาแล้วซิ พูดกันยังไม่ทันจะขาดคำ ทำยังไงกันเล่า (เสียงคนเกรียวกราวแตกตื่นออกมาข้างนอก ร้องว่าพวกแสนหวี่มาปล้น ทหารแสนหวี่ ๖ คนเข้ามา)

หญิง – ขอชีวิตไว้เถอะพ่อคุณ

ทหารแสนหวี่ – ขอทำไม ปล่อยให้เจ้านายของแกไปดูหมิ่นเจ้าฟ้าแสนหวี่ทำไมล่ะ เอา, พวกเรา, ฆ่ามันให้หมด เผามันให้เกลี้ยง (ทหารแสนหวี่ ฆ่าพลเมืองตาย เผาบ้านหมด)

–ปิดม่าน–

ฉาก ๙

ท้องพระโรงเชมรัฐ

บีพาทย์ทำเพลง "เสมอ" เจ้าฟ้าเชมรัฐประทับที่ท้องพระโรง ขุนนางผู้ใหญ่ ๗ คนเข้าตามหน้าที่ (มีเสียงทองวางหน้าแท่น)

หรุ่ม

เมื่อนั้น เจ้าฟ้าเชมรัฐเรืองศรี
ออกขุนนางตามราชประเพณี พร้อมเสนาชิบดีเป็นคู่บุญ

เสนาบดี — ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเจ้าแห่งนครเขมรรัฐ เจ้าชายเขมรรัฐซึ่งเสด็จไปแสนหวีตามรับสั่งให้ไปเจริญทางไมตรีกับแสนหวีนั้น บัดนี้เสด็จมาถึงแล้วพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าเขมรรัฐ — ยังงั้นหรือ ตามประเพณีเมื่อราชทูตไปเจริญทางไมตรีกลับมาเรียบร้อย เขาต้องมีงานฉลองต้อนรับไม่ใช่หรือ

เสนาบดี — ข้าเจ้าได้จัดงานไว้แล้วพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าเขมรรัฐ — เรียกลูกฉันเข้ามาซิ

(บีพาทย์ทำเพลงล่องน่าน ขุนนางคนหนึ่งไปเชิญเสด็จเจ้าชายเขมรรัฐเจ้าชายเล็ก, เจ้าหญิงเขมรรัฐ กับพี่เลี้ยงเข้ามา)

เจ้าฟ้าเขมรรัฐ — เรียบร้อยดีหรือลูก

เจ้าชายเขมรรัฐ — เรียบร้อยดีพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าเขมรรัฐ — ทางแสนหวีเขาต้อนรับดีหรือ

เจ้าชายเขมรรัฐ — ดีเกินคาดหมายพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าเขมรรัฐ — เจ้าฟ้าแสนหวีเป็นยังไงบ้าง

เจ้าชายเขมรรัฐ — พระทัยดีพระเจ้าค่ะ ทรงแสดงอัธยาศัยโอบอ้อมอารีต่อพวกเรามาก ทรงเชื่อว่าต่อไปนี้แสนหวีกับเขมรรัฐ จะเป็นมิตรสนิทกันไปชั่วกัลปาวสาน

เจ้าฟ้าเขมรรัฐ — ดีมาก แคว้นทั้งสองจะได้เป็นมิตรไมตรีเรียบร้อยกันเสียที เห็นไหมล่ะ เสนาบดี มันต้องใช้ลูกข้าไปมันจึงจะเป็นผล ถ้าใช้คนอื่นก็คงเหลว ลูกข้าไปทำงานมาเรียบร้อย เสนาบดีต้องมีอะไรฉลองหน่อยซิ

เสนาบดี — ข้าเจ้าเตรียมพ้อนไว้ถวายแล้วพระเจ้าค่ะ

เจ้าฟ้าเขมรรัฐ — เออ, เรียกออกมาพ้อนฉลองลูกข้าหน่อยเถอะ

(ดนตรีทำเพลงลาวแพน พวกพ้อนออก พอพ้อนจบชุ้ม มี

คนวิ่งเข้ามาหาเสนาบดีบ้นหนังสือให้ เสนาบดีเรียกพี่เลี้ยงออกมาพูดกัน)

เสนาบดี – นี่ยังไงกันนี่ ทำไมเกิดเรื่องยังงี้เล่า แสนหวีเขาส่งคนมาเผาผลาญบ้านช่องฆ่าคนทางชายแดนของเรา ตามความในใบบอกว่าเป็นเพราะเจ้าชายของเราไปก่อเรื่องรักใคร่กับเจ้าหญิงแสนหวี ทางแสนหวีเขาหาว่าเราไปดูหมิ่นเขา ท่านพี่เลี้ยงจะว่ายังไง

พี่เลี้ยง – เรื่องมันมาก อย่าเพิ่งกราบทูลในเวลานี้เลย กำลังมีงานสนุกสนานเอาไว้กราบทูลเวลาหลังเถอะ

เจ้าฟ้าเชมรัฐ – อะไรกัน ใบบอกราชการสำคัญหรือ

เสนาบดี – ใบบอกพระเจ้าค่ะ แต่ไม่ใช่ราชการสำคัญ

เจ้าฟ้าเชมรัฐ – ไม่ใช่ราชการสำคัญทำไมจะต้องวิ่งเอามาให้กันเดี๋ยวนี้ล่ะ เรื่องอะไรเอามาดูซิ

เสนาบดี – พระอาญาไม่พ้นเกล้า

เจ้าฟ้าเชมรัฐ – บอกให้เอามาดู

(บีพาทย์ทำเพลงต่องน่าน เสนาบดีถวายใบบอก เจ้าฟ้าเชมรัฐทรงอ่าน)

เจ้าฟ้าเชมรัฐ – เลิก หยุดฉลองกันที่ พวกพ้องพวกรำออกไปให้หมด

(ทุกคนออกไป)

ต่องน่าน

ทอดพระเนตรดูองค์พระโอรส ทรงรันทดเคืองในพระทัยขุ่น
ข้าแต่งตั้งหวังไปให้ทำคุณ กลับก่อโทษเกิดวุ่นจนเดือดร้อน
ไปทำความแค้นใจให้แสนหวี เรื่องจึงมีหมองหมางเหมือนปางก่อน
เขายกทัพมาประชิดติดนคร พลเมืองเดือดร้อนเพราะเจ้าเอง

เจ้าฟ้าเขมรรัฐ – นี่แน่พ่อรูปงาม นึกว่าไปทำงานเรียบร้อยดีวิเศษอะไรมา ที่แท้ก็ไปก่อความยุ่งยากขึ้น รู้ตัวไหมล่ะ

เจ้าชายเขมรรัฐ – ทราบแล้ว พระเจ้าค่ะ พระอาญาไม่พ้นเกล้า

เจ้าฟ้าเขมรรัฐ – แล้วยังมีหน้ามาบอกว่าเรียบร้อยได้ มันยิ่งร้ายหนักไปเลยอีก แสนหวีเขาหาว่าเจ้าไปดูถูกดูหมิ่นเขา เขาส่งกองทัพมาเผาผลาญบ้านช่องฆ่าผู้คนของเรามากมาย เมื่อเจ้าเป็นคนก่อให้เกิดเรื่องร้าย เจ้าก็ต้องทำการแก้ตัว เจ้าต้องยกกองทัพกลับไปแสนหวี ตีแสนหวีให้แหลก เผาแสนหวีให้เป็นผุยผง อย่าให้มันมีโอกาสมาทำร้ายเขมรรัฐอีกได้สายหน้า ถ้าเจ้าตีแสนหวีไม่แตก ทำลายแสนหวีไม่แหลกอย่างที่ข้าว่า ก็อย่ากลับมาเห็นหน้าพ่ออีกต่อไป

(บีพาทย์ทำเพลงลาวครวญ)

(เจ้าฟ้าเขมรรัฐเดินเข้า บีพาทย์เบา)

เจ้าชาย – พี่นึกหรือว่าฉันจะสามารถยกกองทัพไปตีเมืองของเจ้าหญิงที่ฉันรัก

พี่เลี้ยง – แต่รับสั่งของเจ้าพ่อ เป็นสิ่งที่ขัดไม่ได้

เจ้าชาย – แล้วทำไมฉันจะต้องเป็นคนผิด มันเป็นความผิดของฉันคนเดียวหรือ พวกเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่เหล่านี้ก็ผิดเหมือนกัน รู้แล้วว่าเรื่องทางชายแดนมีบ่อยๆ แล้วก็ไม่จัดการรักษากันให้ดี พอมีเรื่องขึ้นละก็ ฉันเป็นคนผิดละ คราวนี้ฉันจะต้องไปตีเมืองของคนที่ฉันรัก ฉันจะต้องฆ่าคนที่ฉันรัก ไม่เอาละ ฉันไม่ไปละ เป็นอะไรก็เป็นไปเถอะ

(บีพาทย์ทำเพลงดังขึ้น เจ้าชายเดินไปที่พระแท่น)

(พี่เลี้ยงและพระน้องทั้งสององค์เข้าไปประคอง)

(น้องสาวเรียก เจ้าชายได้สติ บีพาทย์หยุด)

เจ้าชาย – ฉันพูดผิดไป ฉันคิดผิดไป ถูกของพี่ รับสั่งของเจ้าพ่อ เป็นสิ่ง

ที่ฉันขัดไม่ได้ ขอโทษเถอะท่านเสนาบดีและข้าราชการผู้ใหญ่ ขอโทษที่ฉันล่วงเกินท่าน ฉันตกลงไป ฉันจะไปรบเมืองแต่นหวีตามรับสั่งของเจ้าพ่อ ไปสั่งเตรียมกองทัพให้ฉัน

เสนาบดี — จะเสด็จเมื่อไรพระเจ้าค่ะ

เจ้าชาย — ไปทันที ไปวันนี้ ไปเดี๋ยวนี้

เสนาบดี — แต่วันนี้เป็นวันอุบาทว์ จะยาตราทัพไม่ได้พระเจ้าค่ะ

เจ้าชาย — ฉันไม่ต้องการฤกษ์ ฉันไม่ต้องการโหร เตรียมทัพให้ฉันให้เสร็จในวันนี้ ฉันจะไปในวันนี้

เจ้าชายเล็ก — หม่อมฉันขอตามเสด็จด้วย

เจ้าหญิงเขมรัฐ — หม่อมฉันก็ขอไปด้วย

เจ้าชาย — ไปไม่ได้ ตราวนี้ไม่ได้ไปสนุก ไปรบทัพจับศึก พี่จะเอาน้องไปด้วยไม่ได้ อย่าไปเลย อยู่กับเจ้าพ่อ

(บีพาทย์ทำเพลงโศกพะม่า เจ้าชายกอดน้องทั้งสอง)

–ปิดม่าน–

ฉาก ๑๐

ในบ้าที่พักกองทัพเขมรัฐ

–เปิดม่าน มีเจ้าชายเขมรัฐ พี่เลี้ยง กับทหาร ๘ คน–

เจ้าชาย — บ้านี้ทึบเหลือเกิน ทำไมเรามาพักกองทัพที่นี่

พี่เลี้ยง — ข้าแรกคิดด้วยเกลว่าจะบุกให้พ้นบ้านี้ก่อนค่ำ แต่เราเดินช้าเกินคาดหมาย ไปไม่พ้น ต้องพักที่นี่

เจ้าชาย — ตรวจตราระวังกันให้ดีนะ สัตว์ร้ายอาจจะมีมาก ฉันอยากจะไปดูทหารของเราทางโน้นสักประเดี๋ยว

(เครื่องสายทำเพลงส่งพี่เลี้ยงเดินลง เจ้าชายเสด็จออกไปทหาร ๔ คนตามไปด้วย เสียงเอะอะข้างนอก ทหารนำตัวพี่เลี้ยงเจ้าหญิงเข้ามา)

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – เอ๊ะ นี่ยังไงกัน

ทหาร – สตรีผู้นี้เล็ดรอดเข้ามาถึงที่พักกองทหาร น่าสงสัยว่าจะลอบมาทำร้ายเจ้าชายของเรา

(พี่เลี้ยงเจ้าชายโบกมือให้ทหารทุกคนออกไป)

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – นี่มายังไงกัน

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง – ดิฉันถือรับสั่งของเจ้าหญิงมาทูลเจ้าชายค่ะ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – ว่ายังไง

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง – เรื่องมันมาก ชั่วเวลาเดือนเดียวที่ท่านไปจากแสนหวี เหตุการณ์ได้เปลี่ยนแปลงมากหลาย เจ้าฟ้าแสนหวีสิ้นพระชนม์แล้ว เวลานี้เจ้าหญิงใหญ่ทรงครองแสนหวีเอง

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – เอ๊ะ ทำไมถึงสิ้นพระชนม์รวดเร็วนักเล่า

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง – ก็เนื่องจากความตรอมพระทัย ซึ่งใคร ๆ ก็ต้องเสียใจมาก เพราะเรื่องที่เกิดขึ้นไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – ก็ทำกันให้มันใหญ่โตไปเองนี่นา เมื่อเจ้าชายเสด็จไปพ้นแสนหวีแล้วมันก็แล้วกันไป

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง – มันจะแล้วกันไปยังไงได้ มาทำยุ่งขึ้นแล้ว ก็จะให้มันแล้วกันไปเฉย ๆ พวกเชมรัฐนี่พูดง่ายเหลือเกิน

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – แล้วทางพุกามล่ะ ทำยังไงกัน

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง – ทางพุกามจัดกันเรียบร้อยไปได้ โดยแต่งเจ้าหญิงองค์เล็กไปแทน แต่เรื่องมันก็ไม่วายขายหน้า

(เจ้าชายเสด็จเข้ามา)

เจ้าชาย – เอ๊ะ นี่บุกบั่นมายังไงถึงนี่

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – มาบอกข่าวว่าเจ้าพ้ำแส่นหวีสิ้นพระชนม์แล้ว เวลานี้เจ้าหญิงใหญ่ทรงครองแส่นหวีแทน

เจ้าชาย – เจ้าหญิงสั่งอะไรมาถึงฉันบ้างหรือเปล่า

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง – เจ้าหญิงสั่งให้หม่อมฉันมาทูล ว่าขอให้ทรงส่งกองทัพกลับไปเลี้ยแส่นหวีกับเขมรรัฐจะได้เป็นทองแผ่นเดียวกันในภายหน้า แต่ถ้าทรงยกกองทัพล่วงล้ำเข้าไปในแส่นหวีเมื่อไร เจ้าหญิงก็จะต้องต่อสู้ตามหน้าที่ของผู้ครองนคร

เจ้าชาย – ก็ยังงั้นไม่ได้หรือ ให้กองทัพของฉันเข้าถึงแส่นหวี โดยไม่ต้องมีการรบราฆ่าฟันอะไรกัน แล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็จะเรียบร้อยหมด

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง – ถ้าทำเช่นนั้นก็แปลว่าแส่นหวียอมแพ้ เป็นการเสียเกียรติศักดิ์ของแส่นหวีมาก เจ้าหญิงได้ทรงออกคำสั่งเด็ดขาดแล้ว ว่าถ้ากองทัพเขมรรัฐย่างเข้าเหยียบแดนแส่นหวีแม้แต่ก้าวเดียว แส่นหวีจะต้องต่อสู้จนถึงที่สุด ทรงแนะมาอีกอย่างหนึ่ง ว่าถ้าไม่ทรงส่งกองทัพกลับไป ก็ขอให้กองทัพอยู่ที่นี่ พระองค์เสด็จเข้าไปกับหม่อมฉัน เจ้าหญิงจะรับเสด็จด้วยความดีพระทัยอย่างยิ่ง

เจ้าชาย – เอ, ทำยังไงดี นี่ เธอออกไปอยู่ทางโน้นเสียก่อน ขอให้ฉันปรึกษากันหน่อย

(พี่เลี้ยงเจ้าหญิงไป)

เจ้าชาย – ยังไง พี่ว่ายังไง

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – เราจะเชื่อใจอะไรไม่ได้ เจ้าพ้ำแส่นหวีสิ้นพระชนม์จริงหรือเปล่าก็ไม่รู้ พี่เลี้ยงเจ้าหญิงจะซื่อตรงต่อเราสักเพียงไร เราไม่ทราบ การที่จะเสด็จเข้าไปกับพี่เลี้ยงเจ้าหญิง โดยที่กองทัพไม่ได้ตามไปด้วยนั้น หม่อมฉันไม่ยอมอย่างเด็ดขาด

เจ้าชาย — แล้วเราจะยอมยกกองทัพกลับหรือ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — ไม่ได้พระเจ้าค่ะ กลับไปเราก็ถูกตัดหัวทางโน้น แล้วอีกประการหนึ่ง ถ้าเรื่องนี้ทรงเรื่องเป็นอุบายของเจ้าฟ้าแสนหวี โดยที่เจ้าฟ้าแสนหวียังทรงพระชนม์อยู่ และหลอกให้เรายกกองทัพกลับไปได้แล้ว ก็จะขายหน้าฆ่าชื่อเชมรัฐไปชั่วกัลปาวสาน

เจ้าชาย — เราตกลงต้องเดินทัพต่อไป, ยังงั้นหรือ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — เราได้รับพระบัญชาของเจ้าฟ้าของเราให้ตีแสนหวีให้แตก ให้ทำลายแสนหวีให้เหลือ เราต้องทำตามพระบัญชา เราจะทำอย่างอื่นไม่ได้

เจ้าชาย — ก็ถ้าหากเป็นความจริงว่าเจ้าฟ้าแสนหวีสิ้นพระชนม์แล้ว เจ้าหญิงทรงขออย่าทัพส่งบคิกจริง ๆ แล้วเรายังไปทำเช่นนั้น มันมิเป็นการร้ายกาจเกินไปหรือ

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — หามิได้พระเจ้าค่ะ ตามประเพณีแต่ก่อนมา เมืองที่เป็นศัตรูกันอยู่เสมอ ๆ นั้น เขาต้องทำลายเสียทั้งเมือง แล้วกวาดต้อนผู้คนไป พระประสงค์ของเจ้าฟ้าเชมรัฐก็คงต้องการให้เราทำกับแสนหวีอย่างนั้น ถึงอย่างไรเราต้องทำลายแสนหวีให้เหลือตามพระบัญชา แล้วกวาดต้อนผู้คนพลเมืองชาวแสนหวีทั้งหมดเข้าไปไว้ในเชมรัฐ

เจ้าชาย — แล้วเจ้าหญิง เราจะทำอย่างไร พี่ยังไม่ทราบว่า เรารักกันมากเพียงไร

(บีพาทย์ทำเพลงลาวสองบอน เจ้าชายเดินห่างไปด้วยความเศร้าสลด พี่เลี้ยงเข้าไปปลอบ บีพาทย์เบา)

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — หม่อมฉันทราบแล้วทุกอย่าง แต่เรามาทำหน้าที่ เราต้องทำหน้าที่ของเราให้สมบูรณ์ ส่วนเจ้าหญิงนั้น ไม่ต้องทรงวิตก หม่อมฉัน

จะสั่งทหารทุกคน ว่าไม่ให้ใครทำร้ายเจ้าหญิงเลยเป็นอันขาด แต่เราต้องตีแสนหวีให้ได้

เจ้าชาย — เอ้าตกลง, เรียกพี่เลี้ยงเขาเข้ามา

(พี่เลี้ยงเจ้าชายไปตามพี่เลี้ยงเจ้าหญิงเข้ามา เจ้าชายลุกขึ้น)

เจ้าชาย — เราได้ปรึกษากันดูตลอดแล้ว เป็นอันว่าเราไม่สามารถทำอย่างอื่นได้ นอกจากต้องยกกองทัพเข้าแสนหวี ขอให้เธอกลับไปทูลเจ้าหญิงว่าอย่าทรงต่อสู้

พี่เลี้ยงเจ้าหญิง — หม่อมฉันทูลได้ แต่หม่อมฉันก็รับรองได้ ว่าเจ้าหญิงจะไม่ทรงยินยอมให้เป็นเช่นนั้นเลยเป็นอันขาด แล้วในที่สุดพระองค์ก็จะต้องฆ่าเจ้าหญิงที่พระองค์รัก ชาวแสนหวีจะไม่ยอมตกเป็นชะเลยของใคร แสนหวีจะยอมตายหมดทั้งเมือง หม่อมฉันทูลได้เท่านี้ หม่อมฉันต้องลา เพราะจะต้องรีบเดินทางไปในคืนนี้

(บีพาทย์ทำเพลงลาวสองคอน เจ้าชายหันพระพักตร์กลับด้วยอาการเศร้าสลด เวลาพี่เลี้ยงพูดให้บีพาทย์เบา)

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — เธอรีบไปเถอะรีบไปเฝ้าเจ้าหญิง (เรียกทหาร) นำท่านผู้นี้ไปส่งให้พ้นเขตต์อันตราย

(บีพาทย์ดังขึ้น พี่เลี้ยงเจ้าหญิงลาเจ้าชาย ทหารพาออกไป)

–ปิดม่าน–

ฉาก ๑๑

ป่า, เจ้าหญิงประทับยืนอยู่กับทหาร ๘ คน พี่เลี้ยงคุกเข่ากอดเจ้าหญิง บีพาทย์หยุด

เจ้าหญิง — ข้อความที่เจ้าชายส่งมาถึงฉันมีเพียงเท่านั้นเองหรือ

พี่เลี้ยง — มีเพียงเท่านั้นเองพระเจ้าค่ะ

(ทหารคนหนึ่งเข้ามา)

เจ้าหญิง — เป็นยังไงบ้าง

ทหาร — มีการรบอย่างดุเดือดตั้งแต่เมื่อคืนนั้นพระเจ้าค่ะ ทหารของเราสู้เขาไม่ได้ กองทัพเชมรัฐยกเข้ามาใกล้เมืองเต็มทีแล้ว

เจ้าหญิง — วิชาการรบมันผิดกัน พวกเรามันชำนาญแต่ปล้น ถึงเวลารบอย่างนักรบจริง ๆ เราสู้เขาไม่ได้ ส่วนทางเชมรัฐเขาฝึกหัดทหารของเขาให้เป็นนักรบจริง ๆ

(ทหารอีกคนหนึ่งเข้ามา)

เจ้าหญิง — ว่ายังไง

ทหาร — เสนาบดีตายในที่รบ กองทัพเชมรัฐเข้ามาใกล้เมืองมากพระเจ้าค่ะ

เจ้าหญิง — (พูดกับพี่เลี้ยง) เมื่อเราไม่มีทางสู้ เราก็ต้องหาทางช่วยชีวิตพลเมืองของเราไว้ (พูดกับทหาร) กวาดต้อนผู้คนของเราออกจากเมืองให้หมด อย่าให้ตกเป็นชะเลยของเชมรัฐเขา รีบไปต้อนออกให้หมด ไป, ลงมือกันเดี๋ยวนี้, ต้อนออกไปทางทิศตะวันตก

–ปี่พาทย์ทำเพลงเชิดอย่างเบา–

(ทหาร ๖ คนออกไป)

พี่เลี้ยง — สำหรับพระองค์เอง จะทำอย่างไรพระเจ้าค่ะ

เจ้าหญิง — ตัวฉันเองน่ะ ไม่ต้องเป็นห่วงดอก ฉันเป็นเจ้าหญิงครองนครแสนหวี ฉันต้องตายอยู่กับแสนหวีของฉัน

พี่เลี้ยง — หม่อมฉันเป็นพี่เลี้ยงพระนาง หม่อมฉันจำต้องขอตายอยู่กับพระนาง

(บี๊พาทย์ดังขึ้น ทหารต้อนพลเมืองหญิงชาย และเด็กเล็กหอบห้อข้าวของ เดินร้องให้ผ่านเจ้าหญิง พวกผู้หญิงเข้าไปกอดพระบาทเจ้าหญิง บี๊พาทย์เบา)

เจ้าหญิง — รีบออกเดินทางไป พลเมืองที่รักของฉัน เราอยู่แผ่นหล้าไม่ได้แล้ว รีบไป หญิงเด็กเขาอยู่พุกาม รีบไปอาศัยหญิงเด็กเขาอยู่ทางโน้นก่อน

(บี๊พาทย์ดัง พลเมืองไม่ค่อยไป เจ้าหญิงขับไล่ให้ไป)

(ทหาร ๔ คนเข้ามา บี๊พาทย์เบา)

เจ้าหญิง — กวาดต้อนออกไปเรียบร้อยแล้วหรือ

ทหาร — นอกจากที่ผ่านมาทุกตาบทางนี้ ได้กวาดต้อนตรงออกไปทางทิศตะวันตกแล้วมาก

เจ้าหญิง — หมดแล้วหรือ

ทหาร — ไม่หมดพระเจ้าค่ะ ที่ไม่ยอมไปก็มีมาก

เจ้าหญิง — ต้อนออกไปให้หมด ใครไม่ยอมไปฆ่าเสีย ฉันไม่ต้องการให้ชาวแผ่นหล้าตกเป็นชะเลยของเขมรัฐ

(ทหารออกไป)

เจ้าหญิง — พี่ต้องนำพลเมืองออกจากแผ่นหล้า ส่วนตัวฉันจะอยู่พบหน้าเจ้าชายสักหน่อย

พี่เลี้ยง — หม่อมฉันจะทิ้งพระนางไปไม่ได้

เจ้าหญิง — ต้องไปขัดคำสั่งฉันไม่ได้

(ทหารคนหนึ่งเข้ามา)

เจ้าหญิง — มีเรื่องร้ายอะไรมาบอกอีกละ

ทหาร — กองทัพเขมรรัฐกำลังพังประตูด้านตะวันออก

เจ้าหญิง — เฮอ, ให้เขาพังเข้ามาเถอะ ส่วนน้ำหน้าที่พวกเราไม่มีผีมือสู้เขา

(บี๋พาทย์ดัง ทหารผู้คนพลเมืองออกมาอีกหมู่หนึ่งแล้วทำเหมือนหมู่แรก)

เจ้าหญิง — รีบไปกันให้หมด ไป ทหารนำไป

(ทหารและพลเมืองไปกันหมด คงเหลือเจ้าหญิง พี่เลี้ยงกับทหารอีก ๔ คน บี๋พาทย์เบา)

เจ้าหญิง — บอกให้พาพลเมืองออกไป จะมัวอยู่ทำไมที่นี่

พี่เลี้ยง — หม่อมฉันไม่ไป ฆ่าหม่อมฉันเสียซิ

เจ้าหญิง — ใครขัดคำสั่งฉัน ฉันจะฆ่าให้หมด.

–บี๋พาทย์ดัง–

(เจ้าหญิงเงื้อดาบจะฟันพี่เลี้ยง ทหาร ๔ คนเข้ามากันแล้วพาพี่เลี้ยงออก)

–บี๋พาทย์เปลี่ยนเป็นเพลงช้าโหย–

เจ้าหญิงมองดูพี่เลี้ยงไปแล้วก็ล้มฟุบลง บี๋พาทย์เบามีเสียงเกรียวกราวเป็นระยะ ๆ

เจ้าหญิง — ข้าแต่เจ้าพ่อ ลูกรู้สึกตัวแล้วว่าลูกได้ทำผิดอย่างร้ายแรงขอให้ดวงวิญญาณของเจ้าพ่อโปรดให้อภัยแก่ลูก, ถึงแม้แสนหวีจะพ่ายแพ้ ชาวแสนหวีก็ไม่ตกเป็นชะเลยของเขมรรัฐเลยแม้แต่คนเดียว ถึงแม้ตัวลูก ๆ ก็ไม่ยอมตกเป็นชะเลยของเขา แต่ในฐานะ

ที่ถูกเป็นเจ้าครองนครแสนหวี ถูกต้องตายอยู่ในแสนหวี
(บี้พาทย์ดัง เจ้าหญิงเอาดาบแทงพระองค์เอง ไฟหรี่)
บี้พาทย์ทำเพลงเชิด เสียงเกรียวกราวข้างใน
เจ้าชายพี่เลี้ยง และทหารเขมรรัฐมาถึง
เจ้าชายเข้ามากอดศพ ทหารเข้าล้อม
ประเดี๋ยวหนึ่งเจ้าชายโบกมือ ให้ทหารแยกออก

— บี้พาทย์หยุด —

เจ้าชาย — ไหนว่าจะไม่ให้ใครทำร้ายเจ้าหญิงไงล่ะ
พี่เลี้ยงเจ้าชาย — ไม่มีใครทำร้าย แต่เจ้าหญิงทรงใช้พระแส้งดาบแทงพระองค์เอง

—บี้พาทย์ทำเพลงญวนเคล้า ๓ ชั้นอย่างช้า—

(เจ้าชายประคองเจ้าหญิง ทหาร ๔ คนเข้ามา)
พี่เลี้ยงเจ้าชาย — ข้างในเมืองเป็นยังไงบ้าง
ทหาร — หมด, ชายฉกรรจ์ต่อสู้จนตายหมด ผู้หญิงฆ่าตัวตายเหมือนอย่างจะนัดหมายกันเข้าไว้ พลเมืองถูกเด็กเล็กแดงพากันอพยพออกจากเมืองไปก่อนที่พวกเราจะมาถึงนี่ ภายในกำแพงวังมีแต่ศพไม่มีมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่เลย
(เจ้าชายทรงลุกขึ้น บี้พาทย์หยุด)
เจ้าชาย — พี่พากองทัพไปเขมรรัฐ ส่วนตัวฉันจะอยู่ที่นี่
พี่เลี้ยงเจ้าชาย — จะประทับอยู่องค์เดียวยังไง เมืองแสนหวีในเวลานี้ไม่ใช่เมืองมนุษย์แล้ว

เจ้าชาย — เพราะเหตุที่แสนหวีไม่ใช่เมืองมนุษย์น่ะซี ฉันจึงต้องการอยู่แสนหวี ฉันเบื่อเมืองมนุษย์ ฉันไม่อยากอยู่เมืองมนุษย์

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — แต่พระบิดา, ชาติ, บ้านเมือง

เจ้าชาย — ฉันไม่ได้ทำอะไรผิดหน้าที่ของฉัน ฉันคือแสนหวีได้ตามรับสั่งของพระบิดา ฉันได้ทำงานให้ชาติบ้านเมืองของฉันครบถ้วนแล้ว เวลานี้ฉันต้องการเบื่นอิสระแก่ตัวฉัน

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — ทรงทำอย่างนั้นไม่ได้พระเจ้าค่ะ ต้องเสด็จกลับเชมรัฐก่อน

เจ้าชาย — ใครจะมาห้ามฉัน ใครจะมาบังคับฉัน เวลานี้ใครบังคับฉันไม่ได้อีกต่อไป

–ปี่พาทย์ทำเพลงเนโศก พี่เลี้ยงเข้ามากอด ปี่พาทย์เบา–

เจ้าชาย — ถ้าพี่รักฉันจริง ขอให้ทำตามคำสั่งครั้งสุดท้ายของฉัน พี่กลับเชมรัฐ ไปทูลเจ้าพ่อว่าพระโอรสของพระองค์สิ้นพระชนม์เสียแล้ว ตำแหน่งรัชทายาทเชมรัฐให้ตกเป็นของน้องชายฉัน

พี่เลี้ยงเจ้าชาย — ขอให้ทรงยั้งตรอง ขอให้นึกถึงกาลในอนาคต

เจ้าชาย — ฉันตรองแล้วฉันนึกถึงแล้ว อนาคตของฉันคือตามไปอยู่กับดวงวิญญาณที่ฉันรัก ใครจะตำหนิฉันไม่ได้ ฉันได้ทำหน้าที่ของฉันครบถ้วนแล้ว ไปเถอะพี่ พี่ไม่เคยขัดใจอะไรฉันเลย คราวนี้ก็ขออย่าขัด ทหารทุกคน ขอให้ได้รับความชอบใจจากฉัน ที่ท่านได้ทำหน้าที่ของท่าน ด้วยความกล้าหาญสมเกียรติเชมรัฐ ขอให้ท่านพากันกลับไป ทหารต้องฟังคำสั่งของแม่ทัพ เมื่อแม่ทัพสั่งให้กลับก็ต้องกลับ ไปเถอะไป

พี่เลี้ยงเจ้าชาย – จะให้ทหารไปหมดก็ได้ แต่ส่วนหม่อมฉันขออยู่ด้วย

เจ้าชาย – กองทัพต้องมีผู้นำ, พี่ต้องเป็นคนนำกองทัพกลับ พี่อย่าพยายามทำอะไรขัดใจฉัน ไปเถอะพี่

(บีพาทย์ทำเพลงดังขึ้น เจ้าชายทรงผลักพี่เลี้ยงออก พี่เลี้ยงโผกลับเข้ามากอดแล้วก็ไปจากกัน เจ้าชายกลับเข้ามากอดศพ)

(ไฟหรี่ลง จนดับหมด บีดม่าน)

เมื่อได้ยินเสียงกระดิ่งสัญญาณ ให้ดนตรีบรรเลงทำเพลงแสนระทม

ฉาก ๑๒

ที่ประทับเจ้าชายในแสนหวี

เจ้าชายเดินออกมาคนเดียว มองดูที่ต่าง ๆ ที่เคยเห็น ลงกอดก้อนหินที่เคยนั่งด้วยกัน แล้วเดินมานั่งข้างขวา

แสนระทม

เจ้าชายร้อง

แสนระทม อกพี่ตรมสิ้นหวัง
ฝืนแรงรวมกำลัง เข้ามาแสนหวี
เพื่อพบหน้าน้อง หวังครองคู่ชีวี
แต่น้องกลับหนี ไปสู่เมืองมรณ์

(ดนตรีทำเพลงเปล่า ๑ เที่ยว)

(รูปวิญญาณเจ้าหญิงปรากฏบนเก้าอี้หิน)

เสี่ยงวิญญาณร้อง

แสนระทม อกน้องตรมสิ้นหวัง
ฝืนแรงรวมกำลัง บ้องกันแสนหวี
สู้รบพ่ายแพ้ เหลือแต่ชีวี
จึงจำต้องหนี ไปสู่เมืองมรณ์

(เจ้าชายเดินเข้ามา ตวงวิญญาณหายไป
(เจ้าชายเดินเข้ามาซบที่ก้อนหิน)
(ไฟดับมืด – บีพาท์ทำเพลงแสนหวี)

–เปลี่ยนฉาก–
(อุทยานแสนหวี)
พอไฟสว่างเห็นเจ้าหญิงร้องเพลงแสนหวี

(เจ้าชายเห็นเดินขึ้นบันไดไป พอจวนถึงตัวภาพเจ้าหญิงหาย)
(จบเพลงแสนหวีแล้ว ดนตรีสากลทำเพลงวิญญาณแสนหวี)

วิญญาณแสนหวี

สุดแรงสิ้นหวัง จะดำรงชีวัง อยู่ไปได้ไฉน
มัจจุราชผู้หาญ เชิญท่านมาผลาญ ชีวิตข้าไป
วิญญาณแสนหวี อยู่ที่แห่งใด
ข้าขอตามไป อยู่เสียด้วยกัน

–เจ้าชายล้ม–

(ดนตรีทำเพลงตอนต้น—วิญญาณเจ้าหญิงโผล่ขึ้นข้างบน)

เสี่ยงวิญญาณร้อง

วิญญาณแสนหวี อยู่นี่อย่างไร
ขอเชิญพี่ไป อยู่เสียด้วยกัน

(บีพาทย์ทำเพลงรับวิญญาณ เสี่ยงระฆังดี วิญญาณเจ้าหญิงเดินลงมารับวิญญาณเจ้าชาย ขึ้นบันไดไปบนเนินหิน)

—ปิดม่าน—

— จบ —

นาฏศิลป

ตัวละคร

ของ

"เฉลิมบุญ"

(ต่อจากปีที่ ๒ เล่ม ๑ มิถุนายน ๒๔๘๑)

การพูด

องค์สำคัญของการแสดงละคร ส่วนหนึ่งอยู่ที่การพูด เพราะจะทำให้ผู้ดูดดื่มไปในอรรถรสได้ดีจริง ๆ ซึ่งเป็นทางที่สนับสนุนเนื้อเรื่องให้เด่นขึ้นได้ง่ายมาก ถ้าผู้แสดงพูดไม่ถูกต้องตามลักษณะ หรือจะเรียกง่าย ๆ ว่าพูดไม่เป็น เช่นพูดดาด ๆ ไม่ชัด ไม่มีลำเนียงสูงต่ำหนักเบา ไม่มีวรรคตอน พูดเป็นอ่านหนังสือ เช่นนี้จะทำให้การแสดงจืดชืดไปหมด ฉะนั้นตัวละครจะต้องฝึกการพูดให้เป็นศิลปะจริง ๆ เป็นต้นว่า ถูกต้องตามอักขรวิธี มีสุระเสียงชัดเจนแจ่มใส กลมกล่อม ไพเราะน่าฟัง และคำพูดทุก ๆ คำควรให้มีน้ำหนักตามควรเสมอ ก่อนจะพูดต้องวินิจฉัยคำนั้น ๆ ให้ซึมซาบถ่องแท้เสียก่อนว่า มีความหมายเพียงไร เช่นในบทมีว่า "อะ!" คำเดียวเช่นนี้ ตัวละครจะต้องตีความหมายของคำว่า "อะ!" นั้น ให้กระจ่างว่ากินความหมายเพียงไหน กล่าวคือ หมายถึง สงสัย, คัดค้าน, ตกใจ, สำทับ, ยอมรับ

หรือสัพยอก. เหล่านี้ จะได้ใช้คำเน้นเสียงให้ตรงกับความหมายของเรื่อง การดูเรื่องไม่เข้าใจ หรือสันนิษฐานความหมายของคำในบทผิด ทำให้การแสดงเสียหายได้มากมายทีเดียว อีกประการหนึ่ง ตัวละครยังต้องสนใจในคำเน้นเสียงพูดเป็นพิเศษอีก เช่น คำเน้นเสียงของชนต่างชาติ คำเน้นเสียงของบุคคลชนิดต่าง ๆ คำเน้นเสียงของผู้ที่มีวัย, เพศ, ชั้น, ฐานะ, ภูมิลำเนาต่าง ๆ จะมีความต่างกันอย่างไร. เสียงเป็นเครื่องคำแดงอาการต่าง ๆ เช่น ดีใจ, โศก, โกรธ, เจ็บ, ตกใจ ฯ ล ฯ เหล่านี้ ตัวละครจะต้องพยายามพูดให้ต้องตามลักษณะอย่างสนิทสนมที่สุด ข้อสำคัญก็คือ ต้องพูดให้เป็นจริงเป็นจัง และต้องทะมัดทะแมงเกินธรรมชาติไว้หน่อยหนึ่ง จึงจะเป็นการแสดงละคร เพราะต้องการให้ผู้ดูได้ยินทั่วถึง ฉะนั้นการที่จะพูดกระซิบจึงต้องกระซิบแต่ในที่ แต่ต้องให้ผู้ดูได้ยินด้วย ข้อที่ควรสังวรอย่างยิ่ง ก็คือการพูดนอกบท ไม่เป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติสำหรับตัวละครเลย ข้อนี้ถ้าหากจะใช้วิจารณญาณสักเล็กน้อย ก็อาจหยั่งทราบได้ว่า การพูดถ้อยคำนอกเหนือไปจากบทประพันธ์นั้นแล้ว ไม่มีทางดีเลย นอกจากจะเกิดผลร้ายฝ่ายเดียว ยังให้นึกดูว่า บทละครแต่ละบท กว่าที่ผู้เขียนจะได้รอยกรอง จนสำเร็จเป็นรูปขึ้น จะต้องใช้กำลังความคิด เพื่อค้นหาคำพูดมาใช้มากมายเพียงไร และต้องทำด้วยความระมัดระวังเป็นอย่างยิ่งอยู่แล้ว ก็เหตุไฉนเล่า ที่ตัวละครจะนำคำพูดที่นึกคิดขึ้นชั่วในขณะนั้นพูดแทรกออกไป และจะให้ได้ผลดีกว่าคำพูดที่ได้กลั่นกรองไว้แล้ว เป็นไปไม่ได้อย่างแน่นอน การพูดนอกบท ทั้งเติมและตัดเป็นทางทำให้ละครทั้งเรื่องอาจเสียคุณภาพได้อย่างง่าย และอาจเป็นการผิดความมุ่งหมายของเรื่องอย่างตรงข้ามก็ได้ ฉะนั้นตัวละครที่ดีจึงควรพูดในบทไว้เสมอ เป็นรอดตัว.

การแสดงบทบาทท่าทาง

บทบาทท่าทาง เป็นองค์การที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจำเป็นต้องศึกษา เพราะตัวละครที่ดีต้องแสดงบทบาทท่าทางให้สมเรื่อง อย่าให้ด้อยหรือเกินได้ และต้องให้ตรงตามลักษณะนิสัยของตัวละครทุก ๆ ชนิด. บทบาทท่าทางได้แก่การแสดงอาการ

กายกิริยาทุกอย่าง ทั่วสรรพางค์กาย ตั้งแต่ศีรษะจรดเท้า ตั้งแต่การวางหน้า ยกมือ ทรงตัว ยกขา หรือจะกล่าวสรุปว่า อาการยืน เดิน นั่ง นอน ทุกอิริยาบถ เป็นบทบาททั้งทางกายและทางใจ ยิ่งกว่านั้น การแสดงทุกอย่างบนเวทีละคร นอกจากการพูด การขับร้อง เป็นการแสดงบทบาทท่าทาง ซึ่งตัวละครจะต้องพยายามกระทำให้แนบเนียนทั้งนั้น ฉะนั้นตัวละครจะต้องศึกษาให้ทราบชัดว่าตอนใดควรจะทำอย่างไร? อย่างไหน? สิ่งพิเศษก็คือ ต้องศึกษาถึงขนบธรรมเนียมประเพณี และอาการกายกิริยา ซึ่งชนชาติชั้นต่าง ๆ มักทำกัน เช่นชนชาวชนบทมักนั่งไม่เรียบร้อย ชันเข่าในเวลานั่งกับพื้น, คนเมาต้องมีอาการเดินเซ, คนแก่ต้องงก ๆ เงิ่น ๆ ดังนี้เป็นต้น หรือเวลาไหนควรนั่ง ควรยืน ควรเดิน หรือจะนั่งตรงไหน ยืนตรงไหน เดินไปที่ไหนจึงจะเหมาะสม เวลาเสียใจ ดีใจ ตกใจ โกรธ ควรจะวางหน้า ทำมืออย่างไรเหล่านี้ ต้องวางบทติดต่อให้ได้สนิทแนบเนียน จึงจะทำให้ผู้ดูเห็นจริงเห็นจัง. เคยมีตัวอย่างมาครั้งหนึ่ง มีผู้แสดงเป็นตัวอวดดี และหยิ่งที่สุดในละครเรื่องหนึ่ง เมื่อจบการแสดงแล้ว จะเดินกลับบ้าน ผู้ดูยังลืมตัวว่าดูละคร พอตัวละครคนนั้นเดินผ่านมาได้ยินเสียงมาจากผู้ดูคนนั้นว่า "อ้ายหมอนี่ท่าทางน่า..... เหลือเกิน" ซึ่งความจริงตัวละครผู้นั้นสุภาพเรียบร้อยที่สุดในเมื่อเวลาปกติ. นี่เป็นการแสดงให้เห็นผลของการแสดงบทบาทท่าทางว่าจูงใจให้ผู้ดูจนลืมตัวเพียงไร ควรจำไว้ว่า การแสดงละคร คือการเลียนท่าทาง ธรรมชาติ แต่ต้องให้เหนือไว้เล็กน้อย แต่อย่าให้มาก จะกลายเป็นเกินไป และก็ไม่ควรให้น้อยเกินไป จนเกือบไม่ใช่แสดงละคร ความพอดีเป็นยอดแห่งความปรารถนา

การแต่งกาย

การแสดงละครจะชูรสชาติก็อยู่ที่เครื่องแต่งกายและฉาก (สำหรับฉากท่านเอกทัคคะได้บรรยายไว้แล้วในหนังสือนี้) ฉะนั้นตัวละครจะต้องแต่งกายให้เหมาะสม คือถือลักษณะ ภูมิประเทศ เหตุการณ์ และสมัยตามท้องเรื่อง ตลอดจนการตกแต่งใบหน้าด้วยสีสำหรับแต่งหน้า ก็ไม่ควรรังเกียจหรือกระดากอายในเมื่อจะต้องแต่งหน้า หรือ

แต่งกายให้วิปริตผิดไปจากสภาพเดิม ในทางน่ารังเกียจ เช่น แต่งให้แก่ลง ให้สกปรก ให้น่าสังเวช ให้น่ากลัว ฯลฯ ข้อสำคัญ ต้องแต่งให้สมสภาพและเหตุผล ขออย่านึกว่าการแต่งกายเป็นของไม่จำเป็น จะแต่งอย่างไรก็แต่งได้ เช่นนี้เป็นอันขาด จะทำให้เสียคุณภาพของเรื่องได้อย่างง่าย แต่อย่าลืมว่าละครเป็นภาพเขียน ไม่ใช่ภาพถ่าย. ฉะนั้นการแต่งกายก็ต้องมีวิจิตรพิศดารเกินกว่าความจริงไปได้บ้าง แต่ไม่ใช่เกินไปในความผิด. สมมติว่าเราเอาเรื่องจริงเรื่องหนึ่งมาแสดง. ตัวผู้ร้ายในเรื่องจริงนั้นไม่มีหนวดเลย เมื่อเราแสดงละคร เราอาจแต่งตัวผู้ร้ายนั้นให้มีหนวดและสักเต็มตัวหรืออื่น ๆ เพื่อให้น่ากลัวขึ้นอีกเท่าใดก็ได้. ข้อสำคัญอยู่ที่สมแก่สภาพของเรื่องเท่านั้น ผู้เขียนเคยเห็นการแสดงละครบางครั้ง สาวใช้บางคน แต่งกายราวกับเป็นนางเอก ตัวยายแก่สวยและสาวกว่าตัวนางสาว คนขอทานใส่นาฬิกาเรือนทอง และสร้อยคอทองคำแถมแหวนเพชร เสียด้วย เช่นนี้จะทำให้ผู้ดูนึกอย่างไร.

การขับร้อง

ในที่นี้จะยังไม่ขอพูดให้มากหรือหนักไปทางหลักวิชาการดนตรีนัก เพราะถ้าจะทำเช่นนั้น จะต้องเริ่มต้นกันยืดยาวมาก ซึ่งตั้งใจไว้ว่า ถ้ามีโอกาสจะนำมากล่าวเป็นเอกเทศ อีกส่วนหนึ่งต่างหาก การขับร้องฉะเพาะการแสดงละคร ต้องคำนึงถึงบทบาทและท้องเรื่องเป็นใหญ่ คือต้องวินิจฉัยว่า การขับร้องนั้นอยู่ในลักษณะอาการอย่างไร ก็ต้องอนุโลมทำนองให้เป็นไปดังนั้น ข้อนี้ต้องก้าวไปถึงการบรรจุทำนองเพลงให้ต้องตามความในเรื่องด้วย ตัวละครต้องระวังให้มากในการขับร้อง ให้สมบท เช่น จะยืน หรือนั่ง หรือเดิน วางท่าทางให้กลมกลืนกับทำนองและคำประพันธ์ การร้องเพลงในการแสดงละครนี้เป็นของสำคัญและลำบากมาก เพราะไหนจะต้องระวังหน้าตาที่ยิ่งการให้ถูกกับบทร้อง ไหนจะต้องระวังทำนองเพลงให้ถูกต้อง และไหนจะต้องระวังจังหวะ ไม่ใช่ของทำได้ง่าย ๆ ในครั้งสองครั้ง ว่าโดยฉะเพาะในการขับร้องมีหัวข้อย่อ ๆ ซึ่งควรถือเป็นหลักไว้ให้มั่นดังนี้

๑. ใช้เสียงให้เหมาะ
๒. จังหวะให้ถูกต้อง
๓. ท่านองให้ถูกต้อง
๔. ออกเสียงคำให้ชัดตามอักขรวิธี

การฝึกซ้อม

การแสดงละครที่จะดีหรือจะเลวอย่างไรนั้น อยู่ที่การซ้อมนี่แหละเป็นส่วนสำคัญฉะนั้น ในเวลาซ้อม ตัวละครจะต้องกระทำทุกอย่าง ทั้งการพูด, บทบาท ท่าทาง, และการร้องเพลงให้ได้ที่ อย่างเต็มบทบาทเสมอ ทั้งนี้เพื่อเป็นทางให้ผู้กำกับการฝึกซ้อมได้มีโอกาสแก้ไขติชม เพราะการแสดงละครมิใช่เป็นของง่ายเท่าที่คิด บางเรื่องอาจต้องซ้อมกันเป็นสิบ ๆ ครั้ง และเกือบทุกครั้ง ผู้กำกับการมักมีความคิดที่จะดัดโน่นแปลงนี่ให้ดีขึ้นได้อีกเสมอ แต่กระนั้นบางทีก็ยังดีไม่ได้ถึงขนาดที่ประสงค์ เช่น ละครของกรมศิลปากรนี้เป็นตัวอย่าง การแสดงที่โฆษณาว่าครั้งที่ ๑ นั้น ถ้ารวมทั้งการซ้อมด้วยจะเป็นครั้งที่ ๑๖ หรือ ๑๗ แล้ว และเมื่อท่านได้ดูครั้งแรก ๆ แล้ว หากท่านเป็นคนช่างสังเกตสักหน่อย ขอเชิญไปดูครั้งหลัง ๆ อีก ท่านจะพบความคิดของผู้กำกับการแสดงเปลี่ยนแปลงไปอีกไม่ต่ำกว่า ๒—๓ แห่ง และทั้งท่านชมว่าดีแล้วนั้น แหละ บางทียังไม่ถึงขีดแห่งความประสงค์ของผู้กำกับการแสดงเลย นี่แหละ เป็นสิ่งจำเป็นเพียงไรที่ตัวละครจะต้องกระทำให้เต็มที่เสมอในวันซ้อม. การที่ตัวละครจะมัวคิดว่า วันซ้อมไม่จำเป็นอะไรแสดงบทบาทแค่เพลา ๆ ก็ได้ เก็บไว้แสดงอย่างจริงจังต่อในวันแสดงจริงก็ได้ เช่นนี้ ไม่น่าจะเป็นผลดีได้เลย การซ้อมก็เพื่อให้ได้ความรู้ความชำนาญแตกฉานในบทบาททำท่าทางตลอดจนการแสดงทุกอย่าง แม้อย่างนั้นยังไม่ใคร่ได้ดังประสงค์ ก็ด้วยเหตุใดเล่า ตัวละครจึงจะไม่พยายามหาความชำนาญไว้ก่อนข้อสำคัญ เมื่อไม่ชำนาญแล้วจะทำให้ดีถึงขนาดได้อย่างไร อีกประการหนึ่ง การแสดงควรทำให้ชำชองเสมอ เพื่อสดวกแก่ผู้ที่แสดงร่วม การอุตริแสดงนอกบทต่างออกไปจากวันซ้อมนั้นไม่เป็นของควรกระทำอย่างยิ่ง นอกจากจะทำให้ถึงล่มทลายกันโดยผู้แสดงร่วมรับบทไม่ทันแล้ว อาจผิดความประสงค์ของเรื่องที่ซ้อมไว้ก็ได้ อย่างเดียว

กับการพูดนอกบท, ความอวดดีของตัวละครเพียงเล็กน้อยนี่แหละ อาจทำให้ละครทั้งเรื่องเสียหมด ฉะนั้นการที่แสดงโลดโผนพลิกแพลงต่างออกไปจากวันซ้อม เพื่อสำหรับชื่อเสียงละกลายเป็นตรงข้าม ควรระวังจงหนัก

ระเบียบ

ระเบียบเป็นของจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับการทำการร่วมหมู่ เมื่อมีการปฏิบัติงานร่วมกันหลาย ๆ คน ถ้าหากไม่รักษาระเบียบหรือวินัยของหมู่คณะให้เคร่งครัดแล้วไม่อาจทำอะไรให้ลุล่วงไปด้วยดีได้ ฉะนั้นการแสดงละครก็เช่นกัน ตัวละครทุกตัวต้องอยู่ในระเบียบเสมอ อย่าพยายามฝ่าฝืนเป็นอันขาด การฟังบังคับบัญชาของผู้อำนวยการแสดงไม่ใช่เป็นการเสียเกียรติยศ ตรงข้ามจะทำให้ตัวละครเด่นและมีชื่อเสียงได้อย่างยิ่ง การถือดีของตัวละครด้วยมีทิฐิมานะโดยชอบทำการใด ๆ ตามลำพังตนเองเป็นทางให้ละครทั้งคณะเดือดเทือดศีรษาดาได้ง่ายที่สุด. ผู้เล่นทุกคนมุ่งแต่จะดำเนินการแสดงส่วนของตนโดยเฉพาะให้ดีที่สุด ก็มักจะเพ่งอยู่ในส่วนเดียว ไม่อาจทราบความบกพร่องได้ละเอียดถี่ถ้วน ฉะนั้นจึงจำต้องมีผู้คอยควบคุมดูแลทั้งส่วนดีและส่วนไม่ดีอีกต่างหาก และเพื่ออำนวยการแสดงให้เป็นไปอย่างเรียบร้อยด้วยดี ฉะนั้นเมื่อได้มอบให้ใครเป็นผู้อำนวยการแสดงแล้ว ก็ต้องนึกว่าผู้นั้นเป็นผู้บังคับบัญชาเราในการแสดงละครคราวนั้นอย่างเด็ดขาด จริงจัง พยายามเชื่อฟังคำแนะนำหรือตักเตือนเสมอ นั่นแหละ คือผลสำเร็จอย่างงดงามของละคร

สรุป

โดยเราก็เป็นละครโรงใหญ่ เราแต่ละคนก็เป็นตัวละครของโลก ต่างก็ต้องพยายามแสดงบทบาทท่าทางไปตามกาละเทศะเมื่อถึงคราวที่จะต้องแสดงละครซ้อนละครเช่นนี้ ก็ควรทำตัวของตัวให้สมเป็นตัวละครด้วยประการฉะนี้. ขอท่านผู้ที่สนใจในการที่จะเป็นตัวละครจงบรรดุความปรารถนาพร้อมด้วยเกียรติยศและชื่อเสียงทุกประการเทอญ

สันนิษฐาน

เทียบการเขียนอักษรไทยกับอักษรขอม

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง

—ของ—

ฉ่ำ ทองคำวรรณ

(ต่อจากปีที่ ๒ ฉะบับที่ ๒)

อักษรพุราหมณ์ครั้งพระเจ้าอโศก
อักษรสันสกฤตครั้งราชวงศ์ปัลลวะ
อักษรขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๑๐๐
อักษรขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐
อักษรขอมสมัยปัตยุบัน
อักษรเขมรสมัยปัตยุบัน
อักษรพุราหมณ์ครั้งพระเจ้าอโศก
อักษรสันสกฤตครั้งราชวงศ์ปัลลวะ
อักษรขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๑๐๐
อักษรขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐
อักษรขอมสมัยปัตยุบัน
อักษรเขมรสมัยปัตยุบัน

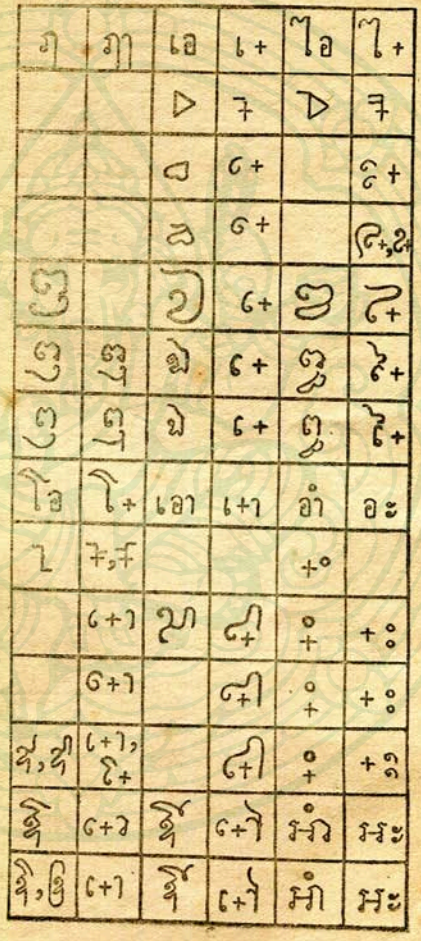

อักษรพุราหฺมีครั้งพระเจ้าอโศก

อักษรสันสกฤตครั้งราชวงศ์ปัลลวะ

อักษรขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐

อักษรขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐

อักษรขอมสมัยปัจจุบัน

อักษรเขมรสมัยปัจจุบัน

อักษรพุราหฺมีครั้งพระเจ้าอโศก

อักษรสันสกฤตครั้งราชวงศ์ปัลลวะ

อักษรขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐

อักษรขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐

อักษรขอมสมัยปัจจุบัน

อักษรเขมรสมัยปัจจุบัน

	อ	อา	อิ	อี	อึ
อักษรไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหง					
อักษรไทยครั้งพญาฦๅไทย					
อักษรไทยรั้งสมเด็จพระนารายณ์					
	อึ	อุ	อู	ฤ	ฤๅ
อักษรไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหง					
อักษรไทยครั้งพญาฦๅไทย					
อักษรไทยรั้งสมเด็จพระนารายณ์					

	ฦ	ฦๅ	เอ	แอ	ไอ
อักษรไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหง			◌ +	◌ +	◌ +
อักษรไทยครั้งพญาฦๅไทย			◌ +	◌◌ +	◌ +
อักษรไทยครั้งสมเด็จพระนารายณ์			◌ +	◌ +	◌ +
	ใอ	โอ	เอา	อำ	อะ
อักษรไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหง	◌ +	◌ +	◌ + ◌	+ ◌	+ ◌
อักษรไทยครั้งพญาฦๅไทย	◌ +	◌ +	◌ + ◌	+ ◌	+ ◌
อักษรไทยครั้งสมเด็จพระนารายณ์	◌ +	◌ +	◌ + ◌	+ ◌	+ ◌

	๑	๒	๓	๔	๕
เลขขอมเมืองราว พ.ศ.๑๑๐๐	๑	๒	๓	๔	๕
เลขขอมเมืองราว พ.ศ.๑๕๖๗		๓		๕, ๔	๖
เลขขอมเมืองราว พ.ศ.๑๕๙๕	๑	๓	๔	๘	๕
เลขขอมเมืองราว พ.ศ.๑๖๖๐—๑๗๐๐	๑	๓,๒	๔,๓	๘,๕	๕
เลขไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหง	๑	๒, ๓		๔	๕
เลขไทยครั้งพญาฦๅไทย	๑	๒, ๓	๓		
เลขไทย พ.ศ.๑๙๔๙ - ๒๐๖๑	๑	๗	๓	๘	๕
เลขไทยครั้งสมเด็จพระนารายณ์	๑	๗	๓	๘	๕, ๕

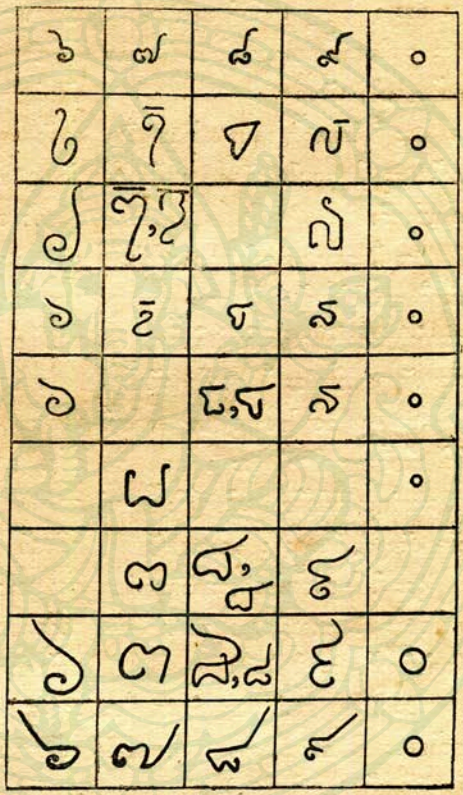
เลขขอมเมืองราว พ.ศ.๑๓๐๐
เลขขอมเมืองราว พ.ศ.๑๕๖๗
เลขขอมเมืองราว พ.ศ.๑๕๘๕
เลขขอมเมืองราว พ.ศ.๑๖๖๐ — ๑๘๐๐
เลขไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหง
เลขไทยครั้งพญาฦๅไทย
เลขไทย พ.ศ.๑๘๕๔ - ๒๐๖๓
เลขไทยครั้งสมเด็จพระนารายณ์

สระ า ิ ุ เ ไ ใ หรือ ำ และ ไม่ปรากฏ

สระ ะ ไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหง เขียนคล้ายขอมในสมัยนั้น

สระ ั ไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหงเขียนคล้ายสระ ิ ขอมในสมัยนั้น แต่ขีดเส้นตั้งแบ่งครึ่ง

สระ ็ ขอมโบราณโดยฉะเพาะไม่มีใช้ เมื่อถึงคราวใช้ก็ใช้สระ ิ แทน พ่อขุนรามคำแหงจึงได้ทรงประดิษฐ์เติมขึ้น แต่มีรูปสัณฐานเป็นสระ ั ขอมในสมัยนั้น

สระ แ ขอมโบราณโดยฉะเพาะไม่มีใช้ เมื่อถึงคราวใช้ก็ใช้สระ เ แทน พ่อขุนรามคำแหงจึงได้ทรงประดิษฐ์เติมขึ้น แต่มีรูปสัณฐานเป็นสระ เ ขอมสองตัว

สระ ไ ไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหงเขียนคล้ายสระ ไ ขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐ (ดูตัวที่คล้ายสระ ไ ไทย)

สระ โ ไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหงเขียนคล้ายสระ โ ขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ (ดูตัวที่คล้ายสระ โ ไทย)

สระ เ—า ไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหงเขียน เ กับ า ไม่ติดกัน แต่ขอมโบราณเขียนติดกัน

ฤ ฤๅ ไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหงยังไม่ปรากฏ

ตัว ฤๅ ขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ยังไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ตัว ฤ เข้าใจว่าตัว ฤๅ คงจะมีรูปสัณฐานเหมือนกับตัว ฤ แต่ขีดเส้นต่างสองเส้น

ตัว ฤ ไทยครั้งพญาฦๅไทยยังไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ตัว ฤๅ เข้าใจว่าตัว ฤ คงจะมีรูปสัณฐานเหมือนกับตัว ฤๅ แต่ขีดเส้นต่างเส้นเดียว

ฦ ฦๅ ไทยครั้งพญาฦๅไทย มีลักษณะเป็นสองตอน คือตอนบนกับตอนต่างเหมือนอย่าง ฤ ฤๅ ขอม แต่ตอนบนของ ฦ ฦๅ ขอมมีรูปสัณฐานคล้ายตัว “บ” หรือตัว “ร” ขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐ ส่วนตอนบนของ ฦ ฦๅ ไทยมีรูปสัณฐานคล้ายตอนบนของ ฦ ฦๅ ขอมคล้ำ หรือคล้ายตัว “บ” และตัว “ร” ขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐ คล้ำ แต่ตอนต่างเขียนคล้ายขอม

ฦ ฦๅ ไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหงยังไม่ปรากฏ

ตัว ฦๅ ขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ยังไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ตัว ฦ เข้าใจว่าตัว ฦๅ คงจะมีรูปสัณฐานเหมือนกับ

ตัว ฦ แต่ขีดเส้นล่างสองเส้น

ตัว ฦ ไทยครั้งพญาฦๅไทยยังไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ตัว ฦๅ เข้าใจว่าตัว ฦ คงจะมีรูปลักษณะเหมือนกับตัว ฦๅ แต่ขีดเส้นล่างเส้นเดียว

ถ้าเราตัดเอาเส้นหน้าหรือเส้นหัวของ ฦ ฦๅ ขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ออก ก็จะแลเห็นคล้าย ฦ ฦๅ ไทยครั้งพญาฦๅไทย

เลข ๓, ๖, ๘, ๙, ไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหงยังไม่ปรากฏ

เลข ๓, ๒, ๔, ๕, และ ๐ ไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหงเขียนคล้ายขอมในสมัยนั้น

เลข ๗ ขอมโบราณเขียนเอาหางลง แต่เลข ๗ ไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหงเอาหางขึ้น

เลข ๓ ขอมในประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ ๑ หลักที่ ๔ จารึกวัดบำมะม่วง ภาษาเขมร พ.ศ. ๑๙๐๔ เขียนเอาหางขึ้น มีรูปลักษณะคล้ายตัว "ม" ไทยสมัยปัตยุบัน หรือคล้ายเลข ๓ ไทยครั้งพระเมืองแก้ว เจ้าเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๐๔๓

เลขไทยและเลขขอมสมัยปัตยุบันเขียนเหมือนกัน

ในที่สุดนี้ข้าพเจ้าขอเรียนให้ท่านผู้อ่านทราบไว้ว่า ตัวอักษรหรือตัวเลขของชาติใดภาษาใด ที่สืบเนื่องมาจากต้นสกุลเดียวกัน ก็มักจะมีรูปลักษณะคล้ายคลึงกันบ้างเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ตัวอักษรหรือตัวเลขของพ่อขุนรามคำแหงบางตัว จึงมีรูปลักษณะคล้ายคลึงกันกับชาติอื่น ๆ นอกจากขอมก็มี อันเป็นเหตุทำให้ท่านผู้อ่านค้านได้ว่า "พ่อขุนรามคำแหงคงจะเอามาจากชาติอื่น ๆ บ้าง ไม่ฉะเพาะจะเอามาจากขอมแห่งเดียว" แต่ข้อสำคัญขอให้ท่านนึกถึงเหตุผลอันเกี่ยวด้วยศาสนา, ขนบธรรมเนียม, จารีตประเพณี ศิลปกรรม, นิรุกติศาสตร์, และอักษรศาสตร์เป็นต้น ว่าไทยกับขอมมีความสัมพันธ์กันมาอย่างไร ?

— จบ —

อักษร นครรัฐ ภูมิศาสตร์

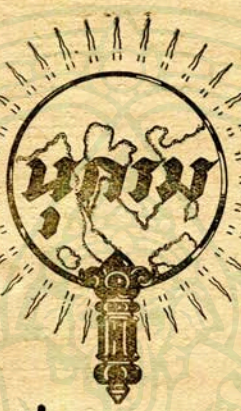

จังหวัดสุราษฎรธานี

ของ

ราชบัณฑิตยสถาน

สุราษฎรธานี จังหวัดภาคใต้ (แผนที่ จ.๓) ร.พ. ๖๕๑ ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำตาปี ห่างจากปากน้ำราว ๖ ก.ม. จากสถานีแล้วลงเรือยนต์ไปตามลำน้ำตาปี ระยะราว ๑๕ ก.ม. ถึงศาลากลาง ทางน้ำเรือกลไฟจากกรุงเทพ ฯ — บ้านดอน น. ประมาณ ๓๓๕๕๙ เหนือจด จ. ชุมพร ออกจดอ่าวสยาม และ จ. นครศรีธรรมราช ใต้จด จ. พังงา และ จ. กระบี่ ตกจด จ. พังงา และ จ. ระนอง ภูมิประเทศตอนกลางที่ราบ ตอนใต้ที่ดอน ตอนเหนือที่ลุ่ม ปริมาณน้ำฝน ๑,๐๕๓ ม.ม. (๒๔๗๙) พ. ๑๗๖ (๒๔๘๐) ทำนา สวน เหมืองแร่ ป่าไม้ และการประมง สินค้าสำคัญ แร่ดีบุก มะพร้าว ไม้ รังนก และปลาเค็ม

ประเพณี มีการชักพระในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ทรงพระกรุณาโปรดให้รวมเมืองไชยา กับเมืองกาญจนดิฐเข้าเป็นเมืองเดียว ให้เรียกว่าเมืองไชยา ตั้งศาลากลางจังหวัดที่ อ. บ้านดอน ภายหลังเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ เปลี่ยนเป็น จ. สุราษฎร ฯ

จ. สุราษฎร ฯ มีอำเภอ ๘ คือ ๑. บ้านดอน ๒. กาญจนดิฐ ๓. เกาะสมุย ๔. ท่าชนอน ๕. ท่าข้าม ๖. บ้านนา ๗. เมืองไชยา ๘. พระแสง จังหวัดนี้มีแม่น้ำตาปียาวราว ๓๐๐ ก.ม. มีน้ำตกที่ ก. สมุย และ ก. พะงัน บ่อน้ำร้อนที่ อ. ไชยา อ. บ้านนา อ. ท่าข้าม และ อ. ท่าชนอน มีเกาะในทะเล คือ ก. สมุย ก. พะงัน ก. แรด และ ก. ปราบ เป็นต้น มีที่ซึ่งคลอง ๒ คลอง มาจดกันกว้างตั้งทะเลสาบน้อย ๆ เรียกว่า ชุนทะเล ที่ อ. บ้านดอน มีสะพานข้ามรถไฟยาว ๒๐๐ ม. ที่ อ. ท่าข้าม มีขาคุไชยา ที่ อ. ไชยา (ดูข้อความอื่นในชื่อเหล่านั้นในที่อื่น).

กงเกลี้ยง เกาะ ในอ. เกาะสมุย จ. สุราษฎรฯ.

กรูด ตำบลในอ. บ้านนา และตำบลในอ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร ฯ.

กะแดะหรือกระแดะ ตำบลในอ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร ฯ เป็นที่ตั้งอำเภอ มีคลองกระแดะเป็นเขตด้านตะวันออก.

กะเต็น เกาะ (สุราษฎร ฯ) ดูแตน.

กะเปา ตำบลในอ. ท่าชนอน จ. สุราษฎรฯ.

กาญจนดิฐ อำเภอในจ. สุราษฎร ฯ มีทางหลวงและทางทะเลติดต่อกับจังหวัด ระยะทางราว ๑๔ กม. เหนือจดทะเลออกจด อ. ฉวาง จ. นครศรีธรรมราช ใต้จด อ. ท่าศาลา จ. นครศรีธรรมราช ตกจด อ. บ้านตอน ภูมิประเทศค่อนข้างสูง ตอนใกล้ทะเลเป็นที่ลุ่ม ตอนใต้เป็นที่ดอนมีป่าเขา มีเขากั้นเป็นกำแพงเรียงกันอยู่ ๕ เขา คือ ข. หัวช้าง ข. ชี้มวน ข. ใหญ่ ข. ไฟไหม้ ข. รอยคน มีถ้า ๔ ถ้า คือ ถ้าพระนิ่ม ถ้าคูหา ถ้าพระ ถ้าเหนียก มีพระพุทธรูปโบราณทุกๆถ้า; พ.ศ. ๒๔ (๒๔๘๐) ทำนา และการประมง ตั้งอยู่ที่ตำบลในอ. ท่าอุแท เคยเป็นเมืองมาแต่โบราณ เรียกว่าเมืองท่าทอง ตั้งอยู่ที่บ้านท้อน ต. ท่าทอง บัดนี้ตั้งอยู่ที่ ต. กะแดะ ชาวบ้านจึงมักเรียกว่า อ. กะแดะ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ยุบเอามารวมกับ อ. ไชยา ตั้งเป็นเมืองไชยา ภายหลังเปลี่ยนเป็น จ. สุราษฎร ฯ อำเภอนี้มีตำบล ๑๓ คือ ๑. กะแดะ ๒. กรูด ๓. ฉะเชิงเชิง ๔. ชลคราม ๕. ช้างขวา ๖. ช้างซ้าย ๗. ไชยคราม ๘. ดอนสัก ๙. ท่าทอง ๑๐. ทุ่งกง ๑๑. บ้าร่อน ๑๒. พลายวาด ๑๓. อุแท มีวัด ๒๔ วัด มีเกาะในทะเล ๕ เกาะ คือ ก. น้อย ก. แรด ก. ลิกัน ก. หลัก และ ก. หวาด มีเขา ๒ เขา คือ ข. ชะโงกเมือง และ ข. หลวง มีอ่าว ๓ อ่าว คือ อ่าวดอนสัก, บางอุ่น และท่านา มีแหลม ๒ แหลม คือ แหลมคุ้งหม้อ และคุดา.

ไกรสร ตำบลในอ. ท่าชนอน จ. สุราษฎรฯ.

ขรม เขา ใน อ. บ้านตอน จ. สุราษฎร ฯ มีถ้า มีพระพิมพ์โบราณในถ้า.

ขวาง เขา ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ สูง ๔๐๓ ม.

ขี้มวน เขา ใน อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎรฯ.

ขุนทะเล ทะเลสาบน้ำจืด; ตำบลใน

อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร์ ฯ.

เขาเขน ตำบลขัน อ. พระแสง จ. สุราษฎร์ฯ.

เขาถ่าน ตำบลขนิ่งท่าฉาง อ. เมืองไชยา จ สุราษฎร์ ฯ สถานีรถไฟสายใต้ ๖๒๗ กม. จากกรุงเทพ ฯ เขาถ่านสูง ๓๒๐ ม.

เขาพัง ตำบลขัน อ. ท่าชนอน จ. สุราษฎร์ฯ.

เขาวงก์ ตำบลขนิ่งพนม อ. ท่าชนอน จ. สุราษฎร์ ฯ.

คร่อมยอด เกาะ ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร์ ฯ.

คลองฉนาก หรือ **ชะนัก** ลำน้ำ; ตำบลขัน อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร์ ฯ.

คลองไทร ตำบลขนิ่งท่าฉาง อ. เมืองไชยา จ. สุราษฎร์ ฯ.

คลองศก ตำบลขนิ่งพนม อ. ท่าชนอน จ. สุราษฎร์ ฯ.

คันธุลี เขา ใน อ. เมืองไชยา จ. สุราษฎร์ฯ สูง ๒๕๙ ม.; ตำบลขัน อ. เมืองไชยา จ. สุราษฎร์ ฯ อยู่เหนืออำเภอราว ๘๐ กม.; สถานีรถไฟสายใต้ ๕๘๒ กม. จากกรุงเทพ ฯ ที่บางแห่งเป็นป่าทึบ ชาวบ้านทำนา ทำสวน.

คีรีรัฐนิคม ชื่อเมืองโบราณและชื่อแม่น้ำ ต่อจากแม่น้ำตาปีไปทางทิศตะวันตก บางทีเรียกว่า แม่น้ำพุมดวง ยาว ๔๒ กม. ต้นน้ำเกิดจากทิว ข. ภูเก็ต ซึ่งเป็นพรมแดนระหว่างตะกั่วป่า กับ สุราษฎร์ ฯ.

คุ้งหม้อ แหลม ใน อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร์ ฯ.

คุลา แหลม ใน อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร์ ฯ.

เคียนซา ตำบลขัน อ บ้านนา จ สุราษฎร์ ฯ เคยมีการขุดถ่านหินมาครั้งหนึ่ง.

ง่าม อ่าวเล็ก ๆ ในอ่าวบ้านดอน อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร์ ฯ.

ฉะเงอะ ตำบลขัน อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร์ ฯ.

เฉวง ตำบลขัน อ. เกาะสมุย จ สุราษฎร์ฯ.

ชลคราม ตำบลขัน อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร์ ฯ.

ชะโงกเมือง เขา ใน อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร์ ฯ.

ชะโด บึงคิดต่อกับแม่น้ำตาปี อ. บ้านนา จ. สุราษฎร์ ฯ มีปลาชุม.

ช้างขวา ตำบลขัน อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร์ ฯ.

ช้างซ้าย ตำบลหนึ่ง อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร ฯ.

เชือก เกาะ ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ.

ไชยคราม ตำบลหนึ่ง อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร ฯ.

ไชยา อำเภอ (คือเมืองบ้านดอน). อำเภอเรียกว่า อ.เมืองไชยา ขึ้น จ.สุราษฎร ฯ. ร.ฟ. ๒๑๔ จากกรุงเทพ ฯ การติดต่อกับจังหวัดใช้รถไฟสะดวก ทางทะเลใช้เรือใบ แต่ไม่สะดวกเวลาคลื่นลมจัด เหนือจด อ. ชัมเงิน จ. ชุมพร ออก ตกเมืองบ้านดอน ใต้จด อ. ท่าข้าม ตกจด อ. กะเปอร์ จ. ระนอง. อ. เมืองไชยาเคยเป็นเมืองโบราณ ศิลาจารึกภาษา สันสกฤต ศักราช กลียุค ๔๓๓๒ (พ.ศ. ๑๗๗๓) มีชื่อเมืองคฤหิ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเมืองไชยานั่นเอง เดิมเขตต์เมืองนี้ตกทะเลทั้ง ๒ ด้าน คือ ด้าน ตะวันออก และด้าน ตะวันตก ทางตะกั่วป่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๗ กองทัพมังมหานรธายกตามหุยตองจาเจ้าเมืองทวายเข้ามาในพระราชอาณาจักร เลยตีได้เมืองกระ, ระนอง, ชุมพรและไชยา แต่พะม่ามีกำลังมาไม่พอไม่สามารถยึดไว้ได้ ในรัชกาลที่ ๑ โปรดให้ยกเมืองนี้ไปขึ้นกลาโหม เมืองนี้เคยถูกพะม่าเผาเสียครั้งหนึ่ง คือในสมัยที่พะม่ายกไปตีหัวเมืองปักษ์ใต้ครั้งรัชกาลที่ ๑ นั่นเอง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ โปรดให้รวมเมืองไชยากับเมืองกาญจนดิฐเข้าเป็นเมืองเดียวกันเรียกว่าเมืองไชยา ตั้งศาลากลางที่บ้านดอน ส่วนเมืองไชยาเปลี่ยนเป็นอำเภอพุมเรียง ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๗ โปรดให้เปลี่ยนชื่อเมืองไชยาเป็นสุราษฎร ฯ และให้เรียก อ. พุมเรียงเป็น อ. เมืองไชยาตามเดิม. อ. ไชยานี้ มีพระธาตุไชยา เป็นเจดีย์โบราณสถานแบบศรีวิชัย ตั้งอยู่ในวัดพระธาตุเมืองไชยา มีงานนมัสการปีละครั้งในวันขึ้น ๑๔, ๑๕ และแรมค่ำ ๑ เดือน ๖. ภูมิประเทศเป็นที่ราบในตอนกลาง นอกนั้นบางแห่งเป็นป่าสูง มีเขาดูกเด็ก ๆ พ. ๑๗ (๒๕๘๐) ทำนา, การประมง ตั้งคอกจับช้างที่ ต. ปากฉลุย และ ต. สมอทอง และทอผ้า อำเภอนี้มีกิ่ง ๑ คือกิ่งท่าฉาง และมีตำบล ๑๙ คือ ๑. พุมเรียง ๒. คันธุลี ๓. ตะกรบ ๔. ท่าชะนะ ๕. ทุ่ง ๖. ประสงค์

๗. ปากหมาก ๘. บ้าเว ๙. โม่ถ่าย ๑๐. เต็มด ๑๑. วัง ๑๒. เวียง ๑๓. สมอทอง ๑๔. เขาถ่าน ๑๕. คลองไทร ๑๖. ท่าเคย ๑๗. ท่าฉาง ๑๘. ปากฉลุย ๑๙. เสวียด (๒ ตำบลข้างหลังขึ้นกิ่งท่าฉาง).

ญวนสาว ตำบลขึ้น อ. พระแสง จ. สุราษฎร ฯ.

คอนสัก อ่าวและตำบลขึ้น อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร ฯ.

ค้นยวน ตำบลขึ้น กิ่งพนม อ. ท่าชนอน จ. สุราษฎร ฯ.

ตลาด ตำบลขึ้น อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร ฯ.

ตลิ่งพัง ตำบลขึ้น อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ.

ตะกรบ ตำบลขึ้น อ. ไชยา จ. สุราษฎร ฯ มีทางน้ำและบกมาอำเภอระยะทางเดิน ๑๒ กม.

ตะกุกขวา ตำบลขึ้น อ. ท่าชนอน จ. สุราษฎร ฯ.

ตะกุกซ้าย ตำบลขึ้น อ. ท่าชนอน จ. สุราษฎร ฯ.

ตาปี ลำน้ำขนาดใหญ่ที่สุดในบักษ์ใต้ บางที่เรียกว่าแม่น้ำบ้านดอน เพราะเป็นที่ตั้งของ จ. สุราษฎร ฯ (บ้านดอน) เดิมเรียกว่า แม่น้ำหลวง แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นแม่น้ำตาปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ตามชื่อแม่น้ำตาปีในอินเดียซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองสุหรัต ต้นน้ำ เกิดจากสัน ข. หลวง และ ข. แดน จ. นครศรีธรรมราช ผ่าน จ. สุราษฎร ฯ ออกอ่าวบ้านดอน ปากน้ำมีสันดอน แม่น้ำกว้างตั้งแต่ ๖๐ ถึง ๘๐ ม. ยาวประมาณ ๓๐๐ กม. ตอนปากอ่าวมีทางแยกไป อ. กาญจนดิฐ เรียกว่าคลองท่าทอง ครั้งโบราณพวกอินเดียเดินทางตัดข้ามแหลมมะลายูที่ตะกั่วป่า ข้ามเขามาลงแม่น้ำตาปี.

เต่า เกาะ ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ.

แตน เกาะ ฝั่งตะวันตก ของ อ่าวสยามขึ้น อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ บางที่เรียกว่า ก. กะเต็น.

โต๊ะ เกาะ ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ

ถ้ำสิงขร ตำบลขึ้น อ. ท่าชนอน จ. สุราษฎร ฯ ในถ้ำมีพระพุทธรูปมากหน้าถ้ำมีเจดีย์หรือปรางค์สูง ๑๒ ม. เบื้น

ที่ประดิษฐานรอยพุทธบาทจำลองเป็นของโบราณ.

ท่ากระดาน ตำบลขันธ์ อ. ท่าขนอน จ. สุราษฎร์ฯ.

ท่ากูบ ลำน้ำ ใน อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร์ฯ.

ท่าขนอน ตำบลและอำเภอขันธ์ จ. สุราษฎร์ฯ อยู่ทางตะวันตกของจังหวัด จากอำเภอถึงจังหวัดราว ๕๐ ก. ม. ผ่าน อ. ท่าข้ามเหนือจดกิ่งท่าฉาง อ. ไชยา ออกจด อ. ท่าข้าม ใต้จด อ. พระแสง ตะวันตกจด อ. ทับบุด จ. กระบี่ ภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงมี ร. หน้าพระราหู รูปเป็นหน้ายักษ์ ชาวบ้านถือเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น ร. หน้าพระจันทร์ จึงได้เสื่อมความศักดิ์สิทธิ์ ถ้ำสิงขร เป็นถ้ำมีพระพุทธรูปมาก และมีพระพุทธบาทจำลอง พ. ศ. ๒๑ (๒๔๘๐) ทำนา, ทำสวน ตั้งคอกจับช้างที่ ต. ถ้ำสิงขรและ ต. เขาวงก์ อำเภอนี้เดิมเป็นเมืองคีรีรัฐนิคม ขึ้นเมืองตะกั่วป่าซึ่งบัดนี้ยุบรวมอยู่ใน จ. พังงา พ. ศ. ๒๔๓๙ ยุบลงเป็น อ. คีรีรัฐนิคม และโอนมาขึ้นเมืองไชยา ครั้น พ. ศ. ๒๔๕๗ จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น อ. ท่าขนอน อำเภอนี้มีกิ่ง ๓ คือ กิ่งพนมและมีตำบล ๑๗ คือ ๑. ท่าขนอน ๒. กะเปา ๓. ไกรสร ๔. เขาพัง ๕. ตะกุกขวา ๖. ตะกุกซ้าย ๗. ท่ากระดาน ๘. ถ้ำสิงขร ๙. น้ำหัก ๑๐. บ้านยาง ๑๑. พรุสยาม ๑๒. พะแสง ๑๓. ย่านยาว กิ่ง อ. พนมอีก ๕ ต. คือ ๑๔. เขาวงก์ ๑๕. คลองศก ๑๖ ต้นยวน ๑๗. พนม ๑๘. พลูเถื่อน. (๕ ตำบลข้างหลังนี้ขึ้นกิ่งพนม).

ท่าข้าม ตำบลและอำเภอขันธ์ จ. สุราษฎร์ฯ ใกล้สถานีสุราษฎร์ฯ ๖๕๑ ก.ม. จากกรุงเทพฯ เป็นอำเภอชุมนุมคมนาคมติดต่อทุกอำเภอใน จ. สุราษฎร์ฯ เพราะตั้งอยู่ริมแม่น้ำตาปี จึงเป็นท่าสำหรับรับส่งสินค้าขึ้นรถไฟจากอำเภอต่างๆ มีเรือยนต์รับคนโดยสารและสินค้าไปยัง ต. บ้านดอน ท่าขนอนและพระแสง มีนิคมโรคจิตต์ เหนือตกอ่าวบ้านดอนต่อกับ อ. ไชยา ออกจด อ. บ้านดอน ใต้จด อ. บ้านนา ตะวันตกจด อ. ท่าขนอน ภูมิประเทศโดยมากเป็นที่ราบ พ. ๒๐ (๒๔๘๐) ทำสวน ทำนา ในรัชกาลที่ ๓ พะม่ายกไปตีหัวเมืองปักษ์

ใต้ เจ้าพระยานคร (พัด) ให้กรมการคุมพล ๑๐๐๐ เศษ ยกไปตั้งขัดตาทัพที่ อ. ท่าข้ามนี้ อำเภอนี้มีตำบล ๑๑ คือ ๑. ท่าข้าม ๒. ท่าโรงช้าง ๓. น้ำรอบ ๔. บางงอน ๕. บางเตื่อ ๖. บางเตื่อน ๗. พุนพิน ๘. มะลวน ๙. ดิเด็ด ๑๐. หนองไทร ๑๑. หัวเตย.

ท่าเคย คลองและตำบลขึ้นกิ่งท่าฉาง อ. ไชยา จ. สุราษฎรฯ คลองท่าเคยเป็นลำน้ำขนาดเล็ก ไหลสู่อ่าวบ้านดอน สถานีรถไฟ ๒๓๕ ก.ม. จากกรุงเทพฯ

ท่าฉาง คลอง ตำบลและกิ่งอำเภอขึ้น อ. เมืองไชยา จ. สุราษฎรฯ มีตำบล ๖. คือ ๑. ท่าฉาง ๒. เขาถ่าน ๓. คลองไทร ๔. ท่าเคย ๕. ปากฉลุย ๖. เสวียด; คลองท่าฉาง ยาว ๒๕ ก.ม. ต้นน้ำเกิดจากเขาใน อ. ท่าชนอน ไหลสู่อ่าวบ้านดอน.

ท่าชะนะ ตำบลขึ้น อ. เมืองไชยา จ. สุราษฎรฯ มีทางน้ำไปอำเภอระยะทาง ๕๐ ก.ม. เคยเป็นที่ตั้งกิ่งประสงค์.

ท่าชี ตำบลขึ้น อ. บ้านนา จ. สุราษฎรฯ เดิมเคยเป็นอำเภอแล้วยุบเป็นตำบล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ มีการทำเหมืองแร่ดีบุก.

ท่าทอง คลองและตำบลขึ้น อ. กาญจนดิษฐ์ จ. สุราษฎรฯ (ดูกาญจนดิษฐ์) คลองท่าทอง ต้นน้ำเกิดจากเขาใน อ. กาญจนดิษฐ์ ไหลลงอ่าวบ้านดอน ตอนปากน้ำกว้างราว ๘๐ ม. ยาว ๒๕ ก.ม. น้ำเค็มตลอดปี เพราะใกล้ทะเล.

ท่านา อ่าว ใน อ. กาญจนดิษฐ์ จ. สุราษฎรฯ.

ท่าเพ็ชร เขา ใน อ. บ้านดอน จ. สุราษฎรฯ.

ท่าเรือ ตำบลขึ้น อ. บ้านนา จ. สุราษฎรฯ.

ท่าโรงช้าง ตำบลขึ้น อ. ท่าข้าม จ. สุราษฎรฯ.

ทุ่ง ตำบลขึ้น อ. เมืองไชยา จ. สุราษฎรฯ มีถนนหลวงติดต่อกับอำเภอระยะทาง ๔ ก.ม. ภูมิประเทศเป็นที่ราบ.

ทุ่งกง ตำบลขึ้น อ. กาญจนดิษฐ์ จ. สุราษฎรฯ.

ทุ่งหลวง ตำบลขึ้น อ บ้านนา จ. สุราษฎรฯ.

ไทรขึง ชื่อ อ. พระแสงตามที่ชาวบ้านเรียก.

ธารเสดีจ น้ำตก ใน ต. บ้านใต้ อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎรฯ.

นกตะเภา เกาะ ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎรฯ.

นมสาว เขา ระหว่าง อ. ท่าขนอน จ. สุราษฎร์ฯ กับ อ. เกาะคอเขา จ. พังงา. สูง ๘๖๙ ม.

น้อย เกาะใน อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร์ฯ.

นาสาร ตำบลอยู่ อ. บ้านนา จ. สุราษฎร์ฯ; สถานีรถไฟลำดับที่ ๒๘๐ กม. จากกรุงเทพฯ มีการทำเหมืองแร่ดีบุก.

น้ำรอบ ตำบลอยู่ อ. ท่าข้าม จ. สุราษฎร์ฯ.

น้ำหัก ตำบลอยู่ อ. ท่าขนอน จ. สุราษฎร์ฯ.

บ่อผุด อ่าวเหนือของ ก. สมุย จ. สุราษฎร์ฯ.

บางกุ้ง ตำบลอยู่ อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร์ฯ.

บางขยะ ตำบลอยู่ อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร์ฯ.

บางงอน ตำบลอยู่ อ. ท่าข้าม จ. สุราษฎร์ฯ.

บางเดือ ตำบลอยู่ อ. ท่าข้าม จ. สุราษฎร์ฯ.

บางเดือน ตำบลอยู่ อ. ท่าข้าม จ. สุราษฎร์ฯ.

บางไทร ตำบลอยู่ อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร์ฯ.

บางใบไม้ ตำบลอยู่ อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร์ฯ.

บางโพ ตำบลอยู่ อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร์ฯ.

บางอุ่น อ่าว ใน อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร์ฯ.

บ้านดอน อำเภออยู่ จ. สุราษฎร์ฯ ตั้งที่ว่าการอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำตาปี ห่างปากน้ำ ๖ กม. ห่างสถานีรถไฟสุราษฎร์ฯ ราว ๑๕ กม. น. ๕ แสนไร่ เหนือตกอ่าวบ้านดอน ออกจด อ. กาญจนดิฐ มีคลองท่าทองเป็นเขตต์ ใต้จด อ. ท่าข้าม และ อ. บ้านนา ตกจด อ ท่าข้าม มีคลองพุนพินเป็นเขตต์ เหนือและตะวันตกเป็นที่ลุ่มลาดลงทะเล ตอนกลางเป็นที่ราบ ใต้และตะวันออกเป็นเนินและเขา พ. ๒๕ (๒๔๘๐) ประเพณีมีการรับส่งตายายในเดือน ๑๐ เพื่ออุทิศกุศลให้แก่บรรพชน และมีพิธีชักพระทางบกทางน้ำ ในเดือน ๑๑ ทำนาทำสวนหมาก มะพร้าว มีโรงเลื่อยจักรขนาดใหญ่ มีท่าเรือติดต่อทางทะเล อำเภอมี ตำบล ๑๑ คือ ๑. มะขามเตี้ย

๒. ขุนทะเล ๓. คลองฉนาก ๔. คลาด ๕. บางกุ้ง ๖. บางชยะ ๗. บางไทร ๘. บางใบไม้ ๙. บางโพ ๑๐. บ้าเหล้า ๑๑. วัดประดู่. ชื่อแม่น้ำ (ดู แม่น้ำตาปี). ชื่ออ่าวใหญ่บางที่เรียกว่า อ่าวไชยา ตั้งอยู่ระหว่างแหลมทรายกับ แหลมกรุงมอ แม่น้ำตาปีไหลสู่อ่าวนี้.

บ้านใต้ ตำบลขึ้น ก. พะงัน ขึ้น อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร์ฯ.

บ้านนา ตำบล และ อำเภอใน จ. สุราษฎร์ฯ ร.ฟ. ๖๗๘ จากกรุงเทพฯ อยู่ทิศใต้ของจังหวัด ระยะทางจากจังหวัดถึงอำเภอราว ๕๐ ก.ม. มีสถานีรถไฟชื่อนี้ มีทางไปจังหวัดตามแม่น้ำตาปี เหนือจด อ. ท่าข้าม ออกจด อ. ฉวาง และ อ. ท่าศาลา จ. นครศรีธรรมราช ใต้จด อ. พระแสง ตกจด อ. ท่าข้าม และ อ. ท่าชนอน ภูมิประเทศเป็นที่ลุ่มและราบในบางแห่ง เป็นป่าสูงในบางแห่ง มีแร่ดีบุกอุดมมี ข. หนองกันเชตต์กับ อ. ท่าศาลา จ. นครศรีธรรมราช เป็นเขาสูงสุดในอำเภอนี้ แม่น้ำตาปีผ่านไปในอำเภอนี้ ด้วย พ. ๒๗ (๒๔๘๐) ทำนา, หาของป่า ตั้งคอกจับช้างที่ ค. เคี่ยนซา และทำเหมืองแร่ดีบุก อำเภอนี้เดิมเรียกว่า อ. ลำพูน ตั้งอยู่ที่บ้านนา และมีอำเภออื่นๆ รวมอยู่ด้วย ๔ อำเภอ ขึ้น จ. นครศรีธรรมราช ต่อมาได้มีการแยกและตัดแบ่งท้องที่เป็น อ. เกาะ ตำบลต่างๆ หลายคราว ในที่สุดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้โอน อ. ลำพูนมาขึ้น จ. สุราษฎร์ฯ และเปลี่ยนชื่อเป็น อ. บ้านนา อ. บ้านนามีตำบล ๑๐ คือ ๑. บ้านนา ๒. กรูด ๓. เคี่ยนซา ๔. ท่าชี ๕. ท่าเรือ ๖. ทุ่งหลวง ๗. นาสาร ๘. พ่วงพรมคร ๙. ลำพูน ๑๐. เวียงสระ อำเภอนี้มีซากเมืองเก่าสมัยศรีวิชัยเรียกว่า เมืองเวียงสระ มีเจดีย์ประสาท และคูเมือง และมีพระพุทธรูปหินอ่อนสมัยเดียวกัน.

บ้านยาง ตำบลขึ้น อ. ท่าชนอน จ. สุราษฎร์ฯ.

ประสงค์ เขาสูง ๔๑๔ ม; ตำบลขึ้น อ. เมืองไชยา จ. สุราษฎร์ฯ เคยเป็นที่ตั้งกิ่งประสงค์.

ปราบ เกาะขนาดเล็ก อยู่ปากน้ำตาปี อ.

บ้านดอน จ. สุราษฎร์ฯ มีประภาคารที่ยอดเกาะ มีหินดับมืดอย่างดี และมีหอยอีรมขนาดใหญ่ รสดี.

ปลายคลองกลาง เขา ระหว่าง อ. เมืองไชยา จ. สุราษฎร์ฯ กับ อ. พะโต๊ะ จ. ชุมพร. สูง ๗๐๒ ม.

ปลายคลองทุน (กระทุน) เขา ระหว่าง อ. บ้านนา จ. สุราษฎร์ฯ กับ อ. ฉวาง จ. นครศรีธรรมราช. สูง ๑๓๗๖ ม.

ปลายพระยา ตำบลขึ้น อ. พระแสง จ. สุราษฎร์ฯ (พยา ภาษามอญว่า ตลาด).

ปลายแหลม เขา ใน อ.เกาะสมุย จ. สุราษฎร์ฯ. สูง ๔๖ ม.

ปากฉลุย ตำบลขึ้นกิ่งท่าฉาง อ. ไชยา จ. สุราษฎร์ฯ.

ปากหมาก ตำบลขึ้น อ. ไชยา จ. สุราษฎร์ฯ อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอ มีทางไปอำเภอ แต่เป็นทางเดินเท้าระยะราว ๔๐ ก.ม. พื้นที่เป็นเนินสูงมีช้างแรดอาศัย.

ป่าร่อน ตำบลขึ้น อ. กาญจนดิษฐ์ จ. สุราษฎร์ฯ.

ป่าเว ตำบลขึ้น อ. ไชยา จ. สุราษฎร์ฯ.

ป่าเหล้า ตำบลขึ้น อ.บ้านดอน จ.สุราษฎร์ฯ.

พนม ตำบลและกิ่งอำเภอขึ้น อ. ท่าชนอน จ. สุราษฎร์ฯ กิ่งนี้มีตำบล ๕ คือ ๑. พนม ๒. เขาวงก์ ๓. คลองศก ๔. ต้นยวน ๕. พลูเถื่อน.

พนมเบญจา เขา ระหว่าง อ. พระแสง จ. สุราษฎร์ฯ กับ อ. ปากน้ำ จ. กระบี่. สูง ๑๓๙๓ ม.

พระแสง อำเภอขึ้น จ. สุราษฎร์ฯ ชาวบ้านเรียกว่า อ. ไทรขึง มีทางไปจังหวัดตามแม่น้ำตาปี และทางบกเดินไปขึ้นรถไฟที่สถานีบ้านส้อง ระยะทางเดิน ๑ วันเต็ม เหนือจด อ. บ้านนา ออกจด อ. แม่น้ำตาปี ใต้จด อ. อ่าวลึก จ. กระบี่ ตะวันตกจด อ. ทับปุด จ. กระบี่ ภูมิประเทศเป็นที่ดอนสูงๆ ต่ำๆ เป็นลักษณะอำเภอบ้านป่า มีบ้านเรือนตั้งอยู่ห่างๆ กัน พ. ศ. ๗ (๒๔๓๐) เป็นอำเภอขัดคัดไม่สู้บริบูรณ์ทำไร่ข้าว ตั้งคอกจับช้างที่ ต. เขาเขนและ ต. ต้องแพรก. อำเภอนี้เดิมขึ้นอยู่กับ จ. นครศรีธรรมราช ย้ายมาขึ้น จ. สุราษฎร์ฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ มีตำบล ๖ คือ ๑. อิ

บัน ๒. เขาเขน ๓. ปลายพระยา ๔. ญวนสาว ๕. ส่องแพรก ๖. ลินปุน.

พรุสยาม ตำบลขึ้น อ ท่าขนอน จ.สุราษฎร ฯ.

พลายวาด ตำบลขึ้น อ.กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร ฯ.

พลูเถื่อน ตำบลขึ้นกิ่งพนม อ ท่าขนอน จ. สุราษฎร ฯ.

พ่วงพรมคร ตำบลขึ้น อ. บ้านนา จ. สุราษฎร ฯ.

พะงัน เกาะขนาดใหญ่ ทางฝั่งตะวันตกของอ่าวสยาม ขึ้น อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร ฯ มีน้ำตกชารเด็ดจ.

พะลวย เกาะใน อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร ฯ.

พะแสง ตำบลขึ้น อ.ท่าขนอน จ.สุราษฎร ฯ.

พุนพิน คลองและตำบลขึ้น อ. ท่าข้าม จ. สุราษฎร ฯ เคยเป็นที่ตั้งอำเภอเรียก อ.พุนพิน.

พุมดวง ชื่อหนึ่งของแม่น้ำคีรีรัฐ.

พุมเรียง ตำบลขึ้น อ.เมืองไชยา จ. สุราษฎร ฯ เป็นที่ตั้ง อ.เมืองไชยา (ดูที่ไชยา).

มะขามเตี้ย คลองและตำบลขึ้น อ.บ้านดอน จ. สุราษฎร ฯ เป็นที่ตั้ง อ.บ้านดอน.

มะเดื่อหวาน ตำบลขึ้น ก.พะงัน อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร ฯ.

มะเร็ต ตำบลขึ้น อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร ฯ (มะเร็ต ภาษามอญว่า นกยูง).

มะลวน ตำบลขึ้น อ.ท่าข้าม จ.สุราษฎร ฯ.

แม่น้ำ ตำบลขึ้น อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร ฯ.

โมถ่าย ตำบลขึ้น อ.ไชยา จ.สุราษฎร ฯ.

ย่านยาว ตำบลขึ้น อ. ท่าขนอน จ. สุราษฎร ฯ.

ราบ เกาะ ใน อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร ฯ.

แรต เกาะ ใน อ.กาญจนดิฐ จ.สุราษฎร ฯ.

ละเม็ด ตำบลขึ้น อ.ไชยา จ.สุราษฎร ฯ.

ล้าน (แลน) เกาะ ใน อ.เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ.

ลำพูน ตำบลขึ้น อ.บ้านนา จ.สุราษฎร ฯ เคยเป็นที่ตั้งของ อ.ลำพูน ซึ่งภายหลังเปลี่ยนมาเป็น อ.บ้านนา มีการทำเหมืองแร่ดีบุก.

สีกัน เกาะ ใน อ.กาญจนดิฐ จ.สุราษฎร ฯ.

สิปะน้อย ตำบลขึ้น อ.เกาะสมุย จ.

สุราษฎร ฯ.

สิม เกาะ ใน อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร ฯ.

ลิเลีด ตำบลขึ้น อ.ท่าข้าม จ.สุราษฎร ฯ.

เล่ เขา ใน ก.สมุย มีพระพุทธบาทจำลอง (เล่ คือ ทะเล).

วัง ตำบลขึ้น อ.เมืองไชยา จ.สุราษฎร ฯ.

วังนอก เกาะ ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ.

วังใน เกาะ ใน อ เกาะสมุย จ.สุราษฎร มีประภาคารบนยอดเกาะ.

วัดประดู ตำบลขึ้น อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร ฯ.

ว่าว เกาะ ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ.

เวียง ตำบลขึ้น อ. ไชยา จ. สุราษฎร ฯ มีพระธาตุเป็นที่เคารพของพลเมือง.

เวียงสระ ตำบลขึ้น อ. บ้านนา จ. สุราษฎร ฯ เดิมเป็นอำเภอขึ้น จ. นครศรีธรรมราช เรียกว่า อ. เวียงสระ-ล้องห้วยมะนาว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐ แยกเป็น อ. เวียงสระ และ อ. ล้องห้วยมะนาว แล้ว พ.ศ. ๒๔๓๙ รวมกันใหม่ เรียกว่า อ. เวียงสระ แล้วยุบเป็นตำบล มีการทำเหมืองแร่ ตำบลนี้เป็นเมืองโบราณสมัยศรีวิชัยยังมีซากเมืองเก่าปรากฏอยู่ มีปราสาท คูเมือง และเจดีย์ และมีพระพุทธรูปหินอ่อนสมัยเดียวกัน.

สก เขา ระหว่าง อ. ท่าขนอน จ. สุราษฎร ฯ กับ อ. ตะกั่วป่า จ. พังงา สูง ๙๐ ม.

ส้ม เกาะ ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ.

สมอทอง ตำบลขึ้น อ. ไชยา จ.สุราษฎร ฯ.

สมุย เกาะใหญ่ที่สุดทางฝั่งตะวันตกของอ่าวสยาม เป็นที่ตั้งที่ว่าการ อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ น. ๒๗๐ ตาราง กม. อ. เกาะสมุยมีเกาะรวมอยู่ด้วยกัน ราว ๒๐ เกาะ คือ ๑ สมุย ๒ แตน ๓ ราบ ๔ วังนอก ๕ วังบน ๖ ห้า ๗ พะงัน ๘ กงเกียง ๙ เต่า ๑๐ นกกะเภาะ ๑๑ ส้ม ๑๒ เชือก ๑๓ พะลวย ๑๔ โต๊ะ (ตอ) ๑๕ อ่างทอง (หัวตลับ) ๑๖ กรอมยอด ๑๗ ตามยอด ๑๘ ส้ม ๑๙ ว่าว ๒๐ ด้าน (แตน) เกาะเหล่านี้บางเกาะมีรังนกอีแอ่น ก. สมุยเป็นท่าเรือติดต่อกับจังหวัดต่าง ๆ มีมะพร้าวมากเป็นชะนิดที่ดีกว่าที่อื่น นอกนี้มีแร่ดีบุก และแร่วุลแฟรม พ.

๑๖ (๒๔๘๐) ภูมิประเทศ ตอนกลางเป็นป่าเขา ใกล้ทะเลเป็นที่ลุ่ม ทำสวนมะพร้าวและทำนาทั่วไป มีน้ำตก ๓ แห่ง อ. เกาะสมุยเดิมชื่อ จ. นครศรีธรรมราช แล้วย้ายมาขึ้น จ. สุราษฎร ฯ มีตำบล ๘ คือ ๑ หน้าทอน ๒ ในวง ๓ ตลิ่งพัง ๔ มะเร็ต ๕ แม่น้ำ ๖ ตลิปะน้อย ๗ หน้าเมือง ๘ บ้านใต้ ๙ มะเดื่อหวาน (๒ ตำบลข้างหลังอยู่ใน ก. พะงัน).

สองแพรก ตำบลขึ้น อ. พระแสง จ. สุราษฎร ฯ.

สามยอด เกาะ ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ.

สินปุน ตำบลขึ้น อ. พระแสง จ. สุราษฎร ฯ.

สูง เขา ใน อ. ไชยา จ. สุราษฎร ฯ สูง ๒๐๒ ม.

เสวียด ลำน้ำไหลมารวมกับคลองท่าฉาง และตำบลขึ้นกิ่งท่าฉาง อ. เมืองไชยา จ. สุราษฎร ฯ.

เสียน ดงใหญ่ อ. บ้านนา จ. สุราษฎร ฯ ต่อกับ อ. พระแสง (เสียน คือ ต้นไม้ชนิดหนึ่งมีน้ำมันยาง).

หนอง เขา ใน อ. บ้านนา จ. สุราษฎร ฯ เป็นเขาสูงสุดในอำเภอนั้น กันเขตต์กับ อ. ท่าศาลา จ. นครศรีธรรมราช.

หนองไทร ตำบล อ. ท่าข้าม จ. สุราษฎร ฯ.

หน้าทอน อ่าว และตำบลที่ตั้ง อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ อยู่ทางทิศตะวันตกของเกาะสมุย มีน้ำตก.

หน้าพระจันทร์ เขารูปหน้ายักษ์ใน อ. ท่าชนอน จ. สุราษฎร ฯ เดิมถือว่าเป็นเขาศักดิ์สิทธิ์ เรียกว่า เขาหน้าราหู.

หน้าเมือง ตำบลขึ้น อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ มีน้ำตก.

หน้าราหู เขา ใน อ. ชนอน จ. สุราษฎร ฯ บัดนี้เปลี่ยนเป็นเขาหน้าพระจันทร์ รูปเขาเป็นหน้ายักษ์.

หลวง เขา ใน อ. กาญจนดิษฐ์ จ. สุราษฎร ฯ สูง ๒๐๐ ม.

หลัก เกาะ ใน อ. กาญจนดิษฐ์ จ. สุราษฎร ฯ.

หลังคาตึก เขาระหว่าง อ. ไชยา จ. สุราษฎร ฯ กับ อ. กะเปอร์ จ. ระนอง สูง ๑๒๒๑ ม.

หวัง ดู ก. — วังใน (สุราษฎร ฯ)

หวาด เกาะ ใน อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร ฯ

หัวควาย เขา ระหว่าง อ. ท่าข้าม และ อ. บ้านดอน จ. สุราษฎร ฯ สูง ๓๑๖ ม.

หัวเตย ตำบลฉัน อ. ท่าข้าม จ. สุราษฎร ฯ.

ห้า เกาะ ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ.

ใหญ่ เขา ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ สูง ๖๓๖ ม.

อ่างทอง (หัวตลับ) เกาะ ใน อ. เกาะสมุย จ. สุราษฎร ฯ.

อิปั๋น คลองและตำบลฉัน อ. พระแสง จ. สุราษฎร ฯ คลองอิปั๋นไหลมาบรรจบกับแม่น้ำตาปี.

อุแท ตำบลฉัน อ. กาญจนดิฐ จ. สุราษฎร ฯ.

ตอบคำถามเกี่ยวกับประวัติศาสตร์

ของ ชม ภาคบงกช

คำถามของสมาชิกที่ ๒๐๔๖
ต่อจากเล่ม ๒ ปีที่ ๒

โยนก (เชียงแสน) นามนี้ได้ก่อนหรือหลังสมัยไทยปกครอง ? และมีมูลศัพท์เป็นอันเดียวกับโยนกตะวันตกคือ Creek. ด้วยหรือเปล่า ?

คำตอบ

ปัญหาข้อนี้ทั้งสองประเด็น เป็นการยากที่จะให้ความเห็นลงไปโดยเด็ดขาด เพราะในตำนานโบราณ และพงศาวดารต่าง ๆ ไม่กล่าวไว้ชัดเจนลักแห่งเดียว, ในการตอบปัญหาข้อนี้ เราจึงเพียงแต่นำหลักฐานตามที่ค้นได้เสนอมาให้ท่านวินิจฉัยเอาเอง.

เพื่อที่จะต่อมเนื้อความให้สั้นเข้ามา เราจึงขอตอบในประเด็นที่ว่า "โยนก(เชียงแสน) มีมูลศัพท์เป็นอันเดียวกับโยนกตะวันตก คือ กรีกด้วยหรือไม่" เสียก่อน.

โยนก (เชียงแสน) ของเรานั้นเป็นอาณาจักรเดียวกับ "ยาง" หรือ "นครเงินยาง" ซึ่งจีนเรียกว่า "ยุนชาง—ยวนเฉียง" หรือ "ฮวนเชี่ยง" มีคำที่มีรูปที่จะกลายเป็น

"โยน" หรือ "โยนก" อีกคำหนึ่งคือคำว่า "ยุน" เป็นคำที่พะม่าเรียกเพี้ยนไปจากคำว่า "จุง" ของจีน [จีนเขาจัดเอาพวก "จุง" อยู่ในพวกไทยอ้ายลาว และปาอี้ (ปายี่) ซึ่งเป็นนามของไทยนั่นเอง]

นายตอเดี่ยนโก๊ะ นักโบราณคดีพะม่าคนหนึ่ง ได้ให้ประวัติของคำว่า "ยุน" ว่ารูปบาลีที่เป็น "โยนะ" หรือ "โยนกะ" เกิดมาจากคำว่า "ยุน" (โยน) เป็นชื่อของอาณาจักรกรีกโบราณ ในบ้าคเตรีย ในเอเชียกลาง คำบาลีว่า "โยนะ" ก็คือมาจากคำของกรีกว่า 'Ionia' นั่นเองดังนี้

ถ้าคำว่า "โยน" มาจากคำกรีกว่า Ionia จริง โยนกของเราก็น่าจะมีมูลศัพท์เป็นอันเดียวกับของกรีก แต่ "โยนะ" ที่เพี้ยนลำเนียงไปเป็น "โยนก" นั้นไม่ใช่เป็นของแปลกสำหรับภาษาบาลี

พิเคราะห์ดูตามพงศาวดารโยนก เห็นข้อคล้ายคลึงกันอีกอันหนึ่ง คือในตำนานบางเรื่องเรียกพลเมือง เชียงแสนโบราณว่า "ยวน" เพราะเป็นชาวโยนก ก็มีคล้ายกันกับกรีกที่เขาเรียกตัวเขาเองว่า "ยอนิค" (Ionians) เพราะถือว่าเป็นพวกที่สืบมาจากบรรพบุรุษผู้ชื่อว่า "Ionia" แต่คำว่า "Ionia" นั้นไม่เพียงแต่เป็นชื่อของประชาชนเป็นชื่อที่เรียกภูมิประเทศของกรีกก็มี เช่น ทะเล "Ionian"

ข้อความเหล่านี้ได้พยายามค้นหามาเพื่อจะให้โยนกของเรามีมูลศัพท์เป็นอันเดียวกันกับของกรีก แต่จะเป็นอันเดียวกันได้หรือยัง ขอฝากไว้ในความวินิจฉัยของผู้อ่าน

ในพงศาวดารโยนก เรียกชาวโยนกว่า "ยวน" เป็นข้อที่ชวนพิเคราะห์ต่อไปว่า คำว่า "โยนก" จะเกิดขึ้นก่อน "ยวน" หรือ "ยวน" จะเกิดขึ้นก่อน "โยนก"

คำว่า "โยนก" ไม่ใช่ภาษาของละว้า หรือถิ่น และไม่ใช่ภาษาของม หรือลาว ซึ่งอยู่ในอาณาจักร "ยาง" หรือ "โยนก" มาก่อนเป็นภาษาของพวกอินเดีย คำว่าโยนกจะมีขึ้นก่อนคำว่า "ยวน" น่าจะไม่ได้ พงศาวดารโยนกของพระยาประชากิจกรจักร์ อ้างว่าที่เรียกชาวเมืองเชียงแสนว่า ยวนนั้น อาศัยหลัก ๒ ประการ ประการแรกคงมาจากคำภาษาจีนที่เรียกเชียงแสนโบราณว่า "ยูนชาง–ยวนเฉี่ยง" หรือ "ฮ่วนชาง" ดังนี้. "ฮ่วน" จะกลายเป็นยวนได้เพราะลำเนียง แต่ยวน ถ้าจะกลายมาจาก "ยุน" ก็กลายมาจากนักแต่งตำนาน

ที่ถนัดบาด์ เพราะ "ยุน" ถ้าพฤติ อุ เป็น "โอ" ก็จะเป็น "โยน" [ไทยใหญ่ก็เรียก โยน] ถ้าแปลง "โอ" เป็น อุวะ ก็เป็น "ยวนะ" ไป นี่! เป็นนามที่หากปรากฏขึ้นได้ด้วยพฤติการณ์. ประการที่สองอาจปรากฏขึ้นด้วยหลักการ คือ เมื่อ "ยุน" หรือ "โยน" ถ้าเป็นชื่ออาณาจักร หรือประชาชนชาวเชียงแสน ตามคำของนายตอเยี่ยนโก๊ะ "ยุน" หรือ "โยน" อาจถูกแต่งตั้งเป็นโยนก และเรียกชาวเมืองเป็น ยวนะ หรือ ยวน ตามอย่างตำนานทางอินเดีย, โยนะในอินเดียเป็นนามตระกูลของยวนะผู้เป็นต้นวงศ์โยนก ถ้านามนั้นปรากฏขึ้นด้วยหลักอันนี้ ผู้แต่งตั้งหรือดัดแปลงก็คือ พวกขอมซึ่งเป็นผู้มีอำนาจรุ่งเรืองอยู่ในสุวรรณภูมิ ก่อนสมัยที่ไทยเข้าปกครอง เพราะอารยธรรมและศิลปกรรมของอินเดียที่แผ่เข้ามาสุวรรณภูมินั้น ขอมเป็นพวกที่รับไว้เป็นอย่างดีกว่าพวกอื่น ๆ ตั้งแต่พุทธศักราช ๖๐๐ เป็นต้นมา

เมื่อได้อ้างมาถึงตอนนี้ ก็พอยุติลงตามเค้าพงศาวดารโยนกที่กล่าวว่า ก่อนที่ไทยจะมาปกครองแคว้นล้านนา ขอมมีอำนาจรุ่งเรืองเกือบตลอดภาคพื้นสุวรรณภูมิ โดยตั้งเมืองลุกหลวงอยู่ในย่านกลาง คือละโว้ [ละโว้เป็นชื่อเดิม ขอมมาเปลี่ยนเป็นละวะบุระ=ลพบุรีในภายหลัง] ปกครองเกือบตลอดแคว้นล้านนา ต่อมาขอมมาสร้างเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) ในอาณาจักรล้านนาซึ่งเป็นแคว้นเดียวกับเชียงแสน ซึ่งพงศาวดารโยนกยุคติต้องกัน กับพงศาวดารหริภุญไชยว่า สร้างเมื่อราว พุทธศักราช ๑๑๘๘-๑๒๐๓ ปกคลองตลอดแคว้นล้านนา, ราวพุทธศักราช ๑๒๙๙ ไทยจึงอพยพลงมาจากอาณาจักรนครหนองแส ในมณฑลยูนหนำ (ตาลีฟู) มาสร้างนคร ซึ่งต่อมาเรียกว่าโยนกเชียงแสน

ในตำนานสิงหนวัติ เรียกชื่อนครโยนกเชียงแสนว่า นาคพันธ์บ้าง, นาเคนทร์บ้าง เรียกตามชื่อผู้สร้างว่า สิงหนวัตินาคพันธ์บ้าง ชัยบุรีบ้าง นาคบุรีโยนกบ้าง เมื่อเปลี่ยนชื่อนครนาคพันธ์เป็นชัยบุรี เพราะชิงตีนจากขอมได้ ก็เรียกชื่อชัยบุรีโยนก ส่วนตำนานอื่น ๆ ในพงศาวดารโยนกเรียกว่าโยนกบ้าง, โยนกเชียงแสนบ้าง ดังนี้ นามว่า "โยนก" จึงเป็นปัญหาดังที่ท่านถามในประเด็นข้างต้น

ก่อนที่จะสันนิษฐานลงไปว่า นามว่าโยนก ปรากฏขึ้นก่อนหรือหลังสมัยไทย

ปกครอง เราจำต้องตั้งปัญหาซ้อนขึ้นอีกอันหนึ่งว่า "ก่อนที่ไทยจะเข้าปกครองอาณาจักรซึ่งเรียกว่าโยนกนั้น พระพุทธศาสนาแผ่เข้ามาในเขตต์แคว้นแดนสุวรรณภูมิหรือยัง?"

ปัญหาข้อนี้ตอบไม่ยาก เพราะปรากฏว่าเมื่อคราวทำสังคายนาพระธรรมวินัย ในรัชชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อพุทธศักราช ๒๓๘ นั้นในหนังสือที่ปวงศ์ยุกติต้องกันกับมหาวงศ์ ซึ่งเป็นตำนานดังกล่าวอ้างว่าพระโสณะและพระอุตตระ ได้เป็นสมณะทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตต์แคว้นแดนสุวรรณภูมิ และแคว้นสุวรรณภูมินั้น นักประวัติศาสตร์หลายท่านก็ได้ค้นคว้าหาหลักฐานมาแสดงให้ปรากฏเป็นที่ตกลงกันแล้วว่า คือแหลมอินโดจีน หรือแหลมทองนี่เอง. ดังนี้ จึงน่าจะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาได้แผ่เข้ามาในแคว้นนี้ก่อนสมัยที่ไทยเข้ามาปกครอง ระยะที่ศาสนธรรมจะแพร่หลาย ประชาชนชาวสุวรรณภูมิจะรับเอาไว้โดยทั่วถ้วนนั้น อนุมานเอาว่า ตั้งแต่พุทธศักราช ๗๐๐ ถึง ๑๐๐๐ ทั้งนี้โดยหลักฐานที่เทียบเคียงจากปูชนียวัตถุ มีพระพุทธรูปเป็นต้นที่ค้นพบในสยาม (ดูศิลาจารึกภาค๒)

เมื่อแน่ว่า สมณะทูตเข้ามาแผ่ศาสนธรรมในแดนสุวรรณภูมิจริง ก็ชวนให้คาดคะเนต่อไปว่าในราว พ.ศ. ๑๒๐๐ พระพุทธศาสนาจะแผ่ตลอดถึงแคว้นลานนา เพราะในหนังสือจามเทวีวงศ์ อันเป็นตัวพงศาวดารหริภุญชัยก็บ่งชัดว่า พระนางได้นับถือพระพุทธศาสนามั่นคงตั้งแต่ยังอยู่เมืองละโว้ด้วย ปรากฏว่า เมื่อคราวพระนางเจ็ดจุไปสู่นครหริภุญชัย สาวใช้ได้ทำกาลกิริยาในระหว่างทางพระนางให้ฝังแล้วปรารถนาจะชำระพระพักตร์แต่ไม่มีน้ำ จึงอธิษฐานว่า "ข้าน้อยจะนำพระพุทธศาสนาและราชประเพณีไปประดิษฐานยังแคว้นลำพูน ผิแลว่าจะเจริญรุ่งเรืองสมมโนรถ ขอให้เทพยดาบรรดาลให้น้ำไหลหลั่งลงมาจากเงื้อมผานี้" ดังนี้

ถ้าพระพุทธศาสนามาแพร่หลายที่ลำพูนในสมัยพระนางจามเทวี ก็แปลว่าก่อนสมัยไทยอพยพกันมาสร้างเมืองเชียงแสนหรือนาคพันธ์หรือโยนก, หรือถ้าไทยจะลงมาแล้ว ก็เพียงอพยพลงมาเป็นหมวดหมู่ ยังไม่มีกำลังถึงจะเข้าปกครองเป็นบ้านเมืองในระหว่างนี้ ถ้าภาษาบาลีอันเป็นปิฎกสำหรับบรรจุศาสนธรรม ยังไม่ปรากฏแพร่หลาย ก็คงใช้ภาษาสันสกฤต ภาษาบาลี

หรือสันสกฤต ก็อาจแปลง คำว่า "ยุน" หรือ "โยน" เป็น "โยนก" ได้เช่นเดียวกัน. การวินิจฉัยเช่นนี้ เป็นการแสดงว่า ผู้วินิจฉัยพยายามจะส่งเสริมสิ่งที่เป็นเงารางๆ ให้มีรูปร่างขึ้นซึ่งไม่น่าไว้ใจ แต่ก็ยังมีข้อสันนิษฐานต่อไปอีกว่า ถ้าโยนก ศัพท์นี้จะยังไม่มีชื่อปรากฏขึ้นเป็นนามแว่นแคว้นในดานนาภายในสมัยสร้างนครหริภุญชัย ก็อยากจะยืนยันว่า คำว่า "โยน" คำนี้ได้เป็นชื่อเรียกอาณาจักรยาง หรือเชียงแสนโบราณมาก่อน เพราะตำนานสิงหนวัติในพงศาวดารโยนก ได้กล่าวลงไปอย่างชัดๆ ว่า เมื่อพุทธศักราชล่วงได้ ๒๓๗ ปี พระมหาโมคคัลลีบุตร ส่งพระสมณะทูตไปประกาศศาสนาในนานาปัจจันตประเทศ พระมหารักขิตเถรกับพระเถรานุเถร ได้นำพระพุทธศาสนามาสู่โยนกประเทศ และพระมหารักขิตเถร ยังถวาย พระสารีริกธาตุ แก่พระองค์เจ้า เจ้านครโยนกนาคพันธ์ถึง ๘ องค์ (ดูพงศาวดานโยนก หน้า ๑๔๓-๑๔๔) ดังนี้ ถ้าเราไปอ่าน หนังสือเรื่อง ประดิษฐาน พระสังฆ์ยามวงศ์ในลังกาทวีป ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฯ เราจะเห็นว่าผู้แต่งตำนานสิงหนวัติ ไปเก็บข้อความจากตำนานของชาวลังกาในหนังสือมหาวงศ์มาต่อเติม เพราะในมหาวงศ์กล่าวว่า พระโสณะและพระอุตตระ ไปแผ่ศาสนธรรมในแคว้นสุวรรณภูมิดังกล่าวมาแล้ว ส่วนพระมหารักขิตเถรนั้นไปแผ่ศาสนาในโยนะประเทศ คือแว่นแคว้นชายแดนอินเดียข้างตะวันตกเฉียงเหนือ (เดี๋ยวนี้อยู่ในประเทศเปอร์เซีย) ผู้แต่งตำนานลงเห็นว่า พระมหารักขิตถูกส่งไปโยนะ ซึ่งตรงกับแคว้นดานนาในครั้งกระโน้น ก็เลยฉวยเอาไปประดิษประต่อกับตำนานแห่งบ้านเมืองที่ตนแต่งขึ้น.

อย่างไรก็ตามเราก็พอจะเลือกสันนิษฐานได้ว่าข้อที่ผู้แต่งตำนานสิงหนวัติ อ้างพระสมณะทูตว่ามาแผ่ศาสนธรรมในโยนกเชียงแสนนั้น ชะรอยว่าเชียงแสนจะเรียกว่า 'โยนะ' มาแต่ก่อนกาล

อาศัยหลักฐานอีกอันหนึ่ง คือการแต่งตำนานเป็นภาษาบาลีในสมัยต่อมา เช่น พระรัตนะปัญญาเถร ผู้แต่งชินกาลมาลินี เมื่อพุทธศักราช ๒๐๖๐ ที่เมืองเชียงราย ซึ่งเป็นสมัย ที่ไทย เข้ามา ปกครอง แว่นแคว้นสยามเป็นอิสระแล้ว ในตำนานนั้นก็ยังเรียกโยนกเป็น "โยน" เช่นในหนังสือชิน

กาลมาถึงนี้ว่า "โยนรฏฺฐ์ อปกฺกมิ" "เสด็จไปสู่เมืองโยนราฐ ดังนี้" จึงสันนิษฐานว่านามว่า "โยนะ" นั้น น่าจะมีมาก่อนสมัยไทยเราเข้าปกครองแคว้นโยนก (เชียงแสน) ภายหลังเมื่อไทยเข้าปกครองแล้ว ต่อมาเราได้ยินได้ฟังนามว่า "โยนก" ของอินเดียโดยทางตำนานพุทธศาสน์บ้างทางตำนานโลกศาสตรบ้าง ชินหูเข้า "โยนะ" อันนั้นก็เลยกลายเป็น "โยนก" ไปตามอินเดียก็น่าจะเป็นได้. ข้อที่ควรสังเกตก็คือว่า "โยนะ" หรือ "โยนก" นั้นมีมูลศัพท์อันไม่ต่างกันเลย.

บันทึกตอบคำถามเรื่องนับปีพุทธศักราช

พระมหาโต๊ะ บ้ากลาง เปรียญ ๕ ประโยค วัดกลางนคร
จังหวัดนครราชสีมา

ได้มีจดหมายถามมายังอธิบดีกรมศิลปากร ถึงเรื่องการนับปีพุทธศักราช เลขานุการกรมศิลปากรจึงได้ส่งจดหมายถามเรื่องนั้นมาให้นายกี อยู่โพธิ์ บันทึกคำตอบเสนออธิบดีกรมศิลปากร และอธิบดีกรมศิลปากรได้สั่งมาว่า "บันทึกนี้ ทำมาด้วยความอุตสาหะ และเป็นสารคดีอันหนึ่ง ควรนำลงในหนังสือพิมพ์ศิลปากรของเรา"

คำถาม

ได้ฟังพระธรรมกถึกบอกศักราชพุทธศาสนาแลได้ถูกนักเรียนถามถึง เรื่องวิธีกำหนดกฎเกณฑ์แห่งการนับศักราช อาตมาภาพก็ต้องจำนน และต้องตกอยู่ในความสงสัยมานานตั้งใจจะถามมานานแล้ว แต่นึกกระดากใจเกรงว่าจะขัดข้องแลทั้งไม่เคยค้นรู้จักด้วย จึงต้องเก็บนิ่งไว้ จึงต้องโง่มาจนบัดนี้ เรื่องนี้ก็หวังอย่างเต็มมโนรถที่จะได้รับความกรุณาจากคุณหลวง เพราะคุณหลวงเป็นผู้ชำนาญในประวัติศาสตร์คงทราบชัดในเรื่องนี้เป็นอย่างดี อาตมาภาพมีความสงสัยว่า เหตุไฉนปีนี้ คือ พ.ศ.๒๔๘๑ เวลาบอกศักราชจึงบอกว่าล่วงแล้ว ๒๔๘๑ ปี ยังจะมาอีก ๒๕๑๙ ปี บางวัดบอกก็ว่ายังจะมาอีก ๒๕๑๘ ปี เดือนยังจะมาเท่านั้น เดือนล่วงแล้วเท่านั้น วันล่วงแล้วเท่านั้น วันจะมาอีกเท่านั้น วันเดือนบอกทั้งเป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ส่วนปีบอกเป็นอดีต ความจริงปียังไม่ทันล่วงไปเลย เช่น พ.ศ.๒๔๘๑ ทางอาณาจักรก็ยังถือว่าเป็นปีจุบันอยู่ ส่วนพุทธจักรบอกว่า ล่วงแล้ว ๒๔๘๑ พรรษา การนับศักราชนี้มีกำหนดกฎเกณฑ์อย่างไร นับแต่ไหนมาไหนอย่างไรแน่ เรื่องนี้พระเณร และอุบาสกอุบาสิกา มีความสงสัยกันมาก ถามอาตมาภาพ ก็รู้สึกว่าพูดยากคล้ายคนตกน้ำ ๆ เต็มปาก พูดไปก็กลัวผิด บอกว่า ธรรมเนียมเคยบอกมาอย่างนั้น แล้วอาตมาภาพก็บอกเขาเหล่านั้นว่า เรื่องนี้จะทำหนังสือมาถามคุณหลวงวิจิตรวาทการผู้เชี่ยวชาญในประวัติศาสตร์ดูก่อน ต่างก็ยินดีอยากทราบแลเร้าให้อาตมาภาพถามมาดังนี้ ทั้งนี้หวังว่า คุณหลวงคงกรุณาช่วยแก้ไขข้อความสงสัยในเรื่องนี้ให้เป็นแน่.

การนับปีพุทธศักราช

พระพุทธศักราช นับ ๑ แต่ปีปรินิพพานแห่งพระพุทธเจ้า ใช้วิธีคำนวณเดือนตามจันทรคติ แต่นับเดือนขึ้นปีใหม่เมื่อเดือน ๖ แรมค่ำหนึ่ง ครั้นมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) พระองค์ได้โปรดให้คำนวณสอบสวนดูดวงพระชาตาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ได้โปรดให้โหรคำนวณไว้สำรับใช้จากฉบับแผ่นศิลาบรรจุพระเจดีย์ ก็ได้ความว่าได้กระทำไว้ตามเกณฑ์เดิมซึ่งเป็นหลักในคัมภีร์สุริยยาตร์ และใช้ศักราชซึ่งพระเจ้าอัญชนะ พระยกาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งไว้เมื่อศักราชกลียุคได้ ๒๔๓๑ หรือก่อนพุทธศักราช ๑๔๗ ปี วันประสูติ วันตรัสรู้ และวันปรินิพพาน ทั้งสามควงในพระชาตานั้น ตกอยู่ในเดือนเมษายน ตามปฏิทิน ทั้งอย่างเก่าและอย่างใหม่ทั้งสิ้น ควรนับว่า เป็นกาลกำหนดอันสมควรที่จะถือว่า พระพุทธศักราช ซึ่งตั้งต้นแต่ปีปรินิพพานนั้น ตั้งต้นในเดือนเมษายน ได้ถูกต้องดีแล้ว เพราะเหตุนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ใช้พระพุทธศักราช และเปลี่ยนปีแต่วันที่ ๑ เมษายน ตามสุริยคติแต่นั้นมา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงอธิบายในการใช้เวลาตามสุริยคติ และระเบียบที่จะใช้ไว้เป็นข้อ ๆ ในแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๑ ตั้งแต่หน้า ๖๒ ถึง ๘๓ อย่างละเอียดละออ ในข้อ ๒๑ ทรงอธิบายว่า "แต่พระพุทธศักราชนั้นพวกเราใช้ตามจันทรคติ และนับละเอียดละออทั้งมีเศษเดือนเศษวัน แต่ศักราชอื่นเขานับเป็นปีเท่านั้น พวกเรานับละเอียดก็จริง แต่ไม่ได้ประโยชน์อะไรยิ่งกว่าเขาสักอย่างหนึ่งเป็นแต่ได้ความลำบากกว่าจะนับอย่างเขาและแก้ขึ้นในวันอื่น"

"๒๒ เห็นว่าพุทธศักราช ตั้งภายหลังแต่พุทธปรินิพพาน แก้ได้ไม่ผิดทางพระศาสนา และตัวอย่างอื่น ๆ ก็มี เช่น คริสต์ศักกำหนดเอาปีพระเยซูเกิด ขึ้นใหม่ในวันที่ ๑ มกราคม แต่พระเยซูก็หาได้เกิดในวันนั้นไม่ รัตนโกสินทรศก กำหนดเอาปีที่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ขึ้นใหม่ในวันที่ ๑ เมษายน แต่กรุงรัตนโกสินทร์ก็หาได้ตั้งในวันนั้นไม่ ทำวิศาขบูชาไม่ตรงกับวันพุทธศักราชก็เคยทำแล้วในคราววิศาขบูชาเดือน ไม่ถูกคราว

อธิกมาส์ฝ่ายบั๊กษ์ เช่น ในเดือนพฤษภาคม ร.ศ.๑๓๑ ฝรั่งเขาทำพิธีวันเกิดพระเยซู ซึ่งเรียกว่าคริส์ตมาส์ เขาก็ทำในวันที่ ๒๕ ธันวาคม ก่อนเปลี่ยนศักเสียอีก"

"๒๓ วันขึ้นพุทธศักราช จะให้ใกล้วิศาขบูชา ก็ควรกำหนดเอาวันที่ ๓ พฤษภาคม แต่เมื่อเพ่งการส่ำเส่มอแล้ว กำหนดเอาวันที่ ๓ เมษายน ดีกว่า และจะใช้ปีบัจจุบันจะพาให้คำนวณเหตุการณ์ปางหลังคลาดเพราะจดหมายเหตุทั้งหลาย ได้ใช้พุทธศักราชเป็นอดีตทั้งนั้น ควรใช้ปีอดีตไปตามเดิม"

"๓๑ ศกนับแต่ปีพระพุทธเจ้านิพพาน เป็นอดีต เปลี่ยนศักใหม่ ในวันที่ ๓ เมษายน"

ตามพระนิพนธ์อธิบายของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า ที่นำมากล่าวไว้ในเบื้องต้นนั้น ได้ทรงอธิบายไว้ชัดเจนว่า การใช้ปีพุทธศักราชนั้น พอขึ้นปีใหม่เปลี่ยนศักใหม่ก็นับว่าลงได้เท่านั้นทีเดียว ดังแบบบอกศักราชประจำวัน ที่ทรงให้ไว้เป็นตัวอย่างว่า

"๑ แบบบอกศักราชประจำวัน วันที่ ๓ เมษายน ร.ศ.๑๓๑ (พ.ศ.๒๔๕๕) ยมมุหโย มยํ ฯเปฯ ปรินิพฺพุโต. ตโต ปฏฺฐาย ยาวชฺชตนา ปญฺจปญฺญาส์สังวจฺฉรคุตรจตุสต์ตาธิกานิ เทฺว สังวจฺฉรส์หส์สานิ อติกฺกนฺตานิ ปจฺจุปฺปนฺนกาลวเส้น จิตฺตมาส์ส์ส์ ปฐมํ ทินํ วารวเส้น ปน จนฺทวาโร โหติ เอตฺตกํ กาลํ โย เตน ภควตา ฯลฯ

คำแปล

จำเดิมแต่ปรินิพพานนั้นมาจนวันนี้ พระพุทธศาสนากาลล่วงแล้ว ๒๔๕๕ ปี บัดยุบันนี้สมัย เมษายนมาส์วันที่ ๓ จันทวาร ฯลฯ"

และได้ทรงให้ตัวอย่างแบบบอกศักราชเทศนาในวันธรรมสวนะไว้ดังนี้

"๒ แบบบอกศักราชเทศนาในวันธรรมสวนะ (วันที่ ๓๐ พฤษภาคม ร.ศ.๑๓๑ พ.ศ.๒๔๕๕)

อิทานิ ตส์ส์ ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธส์ส์ ปรินิพฺพานโต ปฏฺฐาย ปญฺจปญฺญาส์ สังวจฺฉรคุตรจตุสต์ตาธิกานิ เทฺว สังวจฺฉรส์หส์สานิ อติกฺกนฺตานิ. ปจฺจุปฺปนฺนกาลวเส้น เวสาขมาส์ส์ส์ ติส์ติมํ ทินํ วารวเส้น ปน วิหปฺปติวาโร โหติ. เอวํ ตส์ส์ ภควโต ปรินิพฺพานา สำสนายุกาลคณนา สัฏฐกฺเขตพฺพา ฯลฯ ตโต ปรํ สกฺกจฺจํ อนุโม โจตพฺโพ.

คำแปล

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนายุกาล จำเดิมแต่ปรินิพพานแห่งพระองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น บัดนี้ล่วงแล้ว๒๔๕๕พรรษา ปัตยุบันสมัย พฤษภาคม มาส วันที่ ๓๐ พฤหัสบดีวาร ขอพุทธบริษัทกำหนดนับศาสนายุกาล จำเดิมแต่ปรินิพพานแห่ง พระองค์ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ด้วยประการฉะนี้ ฯ ล ฯ แล้วจงตั้งสมันนาหารจิตต์ฟังธรรมภาษิต ดังจะแสดงบัดนี้ โดยเคารพเทอญ.”

ตามที่ชักตัวอย่างมานั้น จะเห็นได้ว่าการนับปีศักราชนั้น พอขึ้นปีใหม่ ก็นับเป็นล่วงได้อีก ๑ ปีทีเดียว เช่นปีนี้ ก็ถือกันว่าพุทธศักราชล่วงไปแล้ว ๒๔๗๑ พรรษา วิธีนี้เทียบให้เห็นได้ในการคำนวณอายุคนในปัจจุบัน สมมติว่าคนเกิดวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ถึงปีนี้ (๒๔๗๑) เราก็นับว่าผู้นั้นมีอายุ ๑๑ ปีทีเดียว แต่ความจริง ถ้าจะนับกันให้บริบูรณ์จริง ๆ แล้ว ผู้นั้นก็มีอายุได้ ๑๐ ปีกับ ๑๐ เดือน (ในเดือนกันยายนนั้น) เท่านั้น และจะครบ ๑๐ บริบูรณ์ต่อเมื่อถึงวันที่ ๑ ธันวาคมหน้านั้น แต่ถ้านับ ๑๑ ปีแล้วจะต้องเกินไปเกือบ ๒ ปี การนับปีพุทธศักราชก็เช่นเดียวกัน ในส่วนปีนี้เรานับเป็นอดีตเป็นปัจจุบันอยู่แต่วันเท่านั้น ดังจะเห็นได้ในตัวอย่าง แบบบอกศักราชอย่างเก่า ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวงของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) ว่า

“ในปีกุน นพศก (จุลศักราช) ๑๒๔๙ (พ.ศ. ๒๔๓๐) วันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ บอกศักราชว่า

อุกาส สิริสุภมสฺตุ พุทฺธสาสนสฺส ปรินิพฺพุตทิวสโต ปฏฺฐาย เอกูนติสตทิวสปฺปมาเณสุ สมฺปตฺเตสุ ปญฺจสตาธิกานิ เทฺว สหสฺสานิ อเหสุ. อิมสฺมิ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล วราหสหสฺสเร เหมนฺตฤตุมฺหิ มาฆมาเส ชุณฺหปกฺเข ปณฺณรสิยา ติถิยํ โสรวาเร. อนาคเต กาเล ติมาสาธิก – อูนสตฺตติสหสฺสานิ ปญฺจสตาธิกานิ เทฺว สหสฺสานิ อเหสุ.

สิริสุภมัสดุ พระพุทธศาสนากาล นับจำเดิมแต่วันสมเด็จพระบรมศักยมุนีศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้านั้นเสด็จดับขันธปรินิพพานมาล่วงแล้ว ๒๔๓๐ พรรษา เศษนับแต่หน้าวันไพศาขบุรณมีมา ๗ เดือนกับ ๒๗ วัน จะกล่าวกาลปัตยุบันวันหนึ่งบัดนี้ ปีกุนนักษัตร นพศก เหมันตฤดู เดือน ๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ

วันเสาร์เป็นปัจจุบันนวาร ยังพระพุทธศาสนากาล ส่วน อนาคตซึ่ง กำหนด ว่า จะเป็นไปในเบื้องหน้านั้นอีก ๒๕๖๙ พรรษา เศษก่อนแต่กาลที่วันไพศาขบุรณมีจะมา ยังอีก ๓ เดือน ถ้วน รวมพระพุทธศาสนากาล ๓ ส่วน ประมวลณที่เดียวกัน จึงจะบรรจบครบ ๕๐๐๐ พรรษา"

ตามตัวอย่างแบบบอกศักราชเก่าที่กล่าวมานี้ ถ้าจะพิจารณาดู จะเห็นได้ว่า

๑. ปีจุลศักราช ๑๒๔๙ ก็ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๐ นั่นเอง

๒. การนับปีตามแบบศักราชเก่านี้ นับวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันแรกขึ้นปีใหม่ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น เพราะถือกันว่า เป็นวันหลังพุทธปรินิพพานในวันวิศาข ๑ วัน เพราะฉะนั้นจะบรรจบครบปีก็ต่อเมื่อถึงวันวิศาขบูชาอีกครั้งหนึ่ง

๓. เมื่อเอา พ.ศ. ที่ล่วงแล้ว ๒๔๓๐ พรรษามาบวกกับปีที่กำหนดว่าจะมาข้างหน้าอีก ๒๕๖๙ ก็ได้เพียง ๔๙๙๙ ยังไม่ครบ ๕๐๐๐

๔. เมื่อคิดเศษวันและเดือนที่ล่วงแล้วและจะมีมาอีกภายในปีนั้น รวมกันเข้าจึงจะครบ ๕๐๐๐ ปี

๕. แสดงให้เห็นว่า ตามตัวอย่างนั้นถือว่าปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ล่วงไปแล้ว

๖. ไปคิดทดเอาในปีที่จะมาถึงข้างหน้า คือแทนที่จะบอกว่า จะมาอีก ๒๕๗๐ ปี บอกเสียว่าจะมาอีก ๒๕๖๙ ส่วนปีที่ขาดไปนั้น กระจายเป็นเดือนและวันเสีย แต่เมื่อรวมกันแล้วก็ได้ ๑ ปี

๗. ไม่ใช่ทดเอาในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ซึ่งตรงกับ จุลศักราช ๑๒๔๙ นั่นเอง

ตามเหตุผลและตัวอย่างข้างต้นนั้น ถ้าจะลองผูกศักราชในปีนี้ กำหนดเอา :

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศกจุลศักราช ๑๓๐๐ · พ.ศ. ๒๔๘๑ จะเป็นดังนี้

"อุกาส สิริสกฺยมุนิสฺสพฺพญฺญุพุทฺธสฺส ปรินิพฺพุตทิวสโต ปฏฺฐาย สตฺตสตฺติสตฺตสตฺตุตฺตร — เตมาสาธิก — เอกาสีติสหสฺสาตฺตุตฺตร — จตุสตาธิกานิ เทฺว สหสฺสานิ อเหสุ. อิมสฺมิ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล พยญฺชนสหสฺสเว วสฺสานิ อุตุมฺหิ โปตฺถปทมาเส ชุณฺหปกฺเข จาตุทฺทสิยา ติถิยํ วิหปฺปติวาเร อนาคเตกาเล เอกทิวสุตฺตร — อฏฺฐมาสาธิก — อฏฺฐารสสหสฺสาตฺตุตฺตร — ปญฺจสตาธิกานิ เทฺว สหสฺสานิ ภวิสฺสนฺติ.

สิริสุภมสฺตุ พระพุทธศาสนกาล นับจำ

เดิมแต่วันสมเด็จ พระบรมศักยมุนีศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้านั้นเสด็จ ดับขันธปรินิพพานมาล่วงแล้วได้ ๒๔๘๓ พรรษา เศษนับแต่หน้าวันไพศาขบุรณมีมา ๓ เดือน ๒๗ วัน. จะกล่าวกาลบัดยุบันวันหนึ่ง บัดนี้ ปีขาล สัมฤทธิศก วสันตฤดู เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๔ ค่ำ วันพฤหัสบดี เป็นปัจจุบันนวาร. ยังพระพุทธศาสนากาลล่วงอนาคต ซึ่งกำหนดว่าจะเป็นไปณเบื้องหน้านั้น อีก ๒๕๑๗ พรรษา เศษก่อนแต่กาลที่วันไพศาขบุรณมีจะมา ยังอีก ๗ เดือน ๑ วัน รวมพระพุทธศาสนากาล ๓ ส่วน ประมวณณที่อันเดียวกัน จึงจะบรรจบครบ ๕๐๐๐ พรรษา"

เพราะฉะนั้น การที่บอกศักราชในบัดนี้ว่าล่วงแล้ว ๒๔๘๓ ปี และจะมาอีก ๒๕๑๗ ปีนั้น เมื่อเทียบเคียงกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ก็นับว่าเป็นการถูกต้องดีแล้ว เพราะตามแบบนั้นทั้งอย่างเก่าและอย่างใหม่ ให้นับ พ.ศ. ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเป็นอดีตเสมอ เช่นในพระนิพนธ์อธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ข้อ ๒๓ และ ๓๑ ที่กล่าวแล้วข้างต้น ถ้าต้องการทราบพิสดาร โปรดตรวจดูในเถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๑ ตั้งแต่หน้า ๖๒ ถึง ๘๓ และตั้งแต่หน้า ๓๑๖ ถึง ๓๒๒ กับในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง ของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว – ลำ)

กี อยู่โพธิ์

๓/๖/๘๑

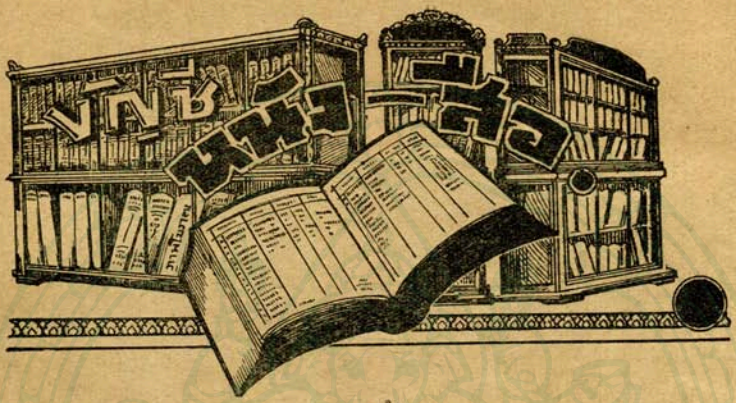

ใน

หอสมุดแห่งชาติ

ของ

กองวรรณคดี

แผนกภาษาไทย —รวบรวมโดย ยิ้ม บัณฑยางกูร

๔๐ พระราชหัตถเลขา ถึงสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ว่าด้วยเรื่อง พระเจ้าลูกยาเธอทรงผนวช- หนังสือสนุกนึก- ผูกดวงชะตาพระเจ้าลูกเธอ- หนังสือธรรมจักษุ- ถวายอดิเรกสมเด็จพระบรมราชินีนารถ- บำเหน็จหมอ- ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศแด่เจ้าจอมมารดาแพในร.๔- เรื่องหนังสือมหาวงศ์- โปรดเข้าใหม่- งานเดือนกรมและขึ้นตำหนักจันทร์- ทรงเล่าเรื่องเสด็จยุโรปครั้งหลัง- พระสังกามาขอบวชแปลงเป็นธรรมยุติ- บำรุงศาสนาตามหัวเมือง- พระบรมสารีริกธาตุที่พบณเมืองกบิลพัสดุ์- พระพุทธรูปของแกรนด์ดยุกเซอร์- สอนธรรมแก่เด็กในโรงเรียน- แต่งหนังสือนวโกวาท- จะพิมพ์หนังสืออรรถกถา- แปลนิบาตชาดก- ณัฐฐศัพท์- การสอบไล่พระปริยัติธรรม- การสร้างวัดเบญจมบพิตร- ทรงปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาส- ที่วัดนรนาถ- ตัดถนนผ่านวัดมกุฎกษัตริย์และวัดตรีทศเทพ- เทศนาพระราชประวัติ- ใต้ส่วนนายกุหลาบ- เรื่องดาวหาง.

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ร.พ. โสภณฯ

๔๑ พระราชหัตถเลขา เรื่องเกี่ยวกับวัดเบญจมบพิตร

ว่าด้วยเรื่อง ทรงเลือกพระไปอยู่วัดเบญจมฯ- รอยพระพุทธบาท- หนังสือมหาเวสสันดรชาดกภาษาอังกฤษ — จดหมายเหตุเรื่องบรรพชิตชาวไซเบเรียน.

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ ร.พ. พาณิชยศรรพอุดม.

๔๒ พระราชกิจจานุกิจ—ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ว่าด้วยกำหนดเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิบัติพระราชกิจประจำวัน.

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ร.พ. โสภณฯ.

๔๓ มโหรี – บท –,

ว่าด้วยเรื่องสร้อยเพลงเทพบรรทมนารายณ์เกษียรสมุท – เพลงอเยี้ย – เพลงจีนแส่โค่กา – เพลงพระยาโศก – สุดสงวน – บุหลัน – ระเข้หางยาว – สี่บท – เขมรปี่แก้ว – ทยอยนอก – เขมรโพธิสัตว์ – ยกทะเล.

พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ร.พ. โสภณ ฯ.

๔๔ มิกาทุระ – เทศนาเรื่องนิทาน –,

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ร.พ. โสภณ ฯ.

๔๕ ยอพระเกียรติ์ และโคลงพระนามพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๔

ทรงเป็นฉันท์.

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓.

๔๖ ราชาธิวาส – พระราชนิพนธ์เรื่องวัดสมอราย อันมีนามว่า –,

ว่าด้วยประวัติวัดราชาธิวาส – กัมโพชประเทศ การผนวชของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรมพระราชวังมหาเสนานุรักษ์ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว – กัลยาณีสีมา – ห่มผ้าแหวกอก – ธรรมยุติกวัตร – หลักศิลา และแท่นศิลาสุโขทัย – พระสัมพุทธพรรณี.

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ร.พ. บำรุงนุกูลกิจ.

๔๗ ระบำตลก – พระราชนิพนธ์บท –,

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ ร.พ. บำรุงนุกูลกิจ.

๔๘ ลายจีน

ว่าด้วยคำว่า "ฮก. ลก. ซิ่ว." พิมพ์รวมอยู่ในตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะเตะถ้วยปั้น.

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ร.พ. ไทย.

๔๙ วงศ์เทวราช – บทละครเรื่อง –,

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ร.พ. บำรุงนุกูลกิจ.

๕๐ สักวาสำหรับร้องลำต่างๆ – บท –,

พิมพ์รวมอยู่ในประชุมบทสักวา ซึ่งพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ร.พ. ไทย.

๕๑ เสด็จประพาสคลองแสนแสบ – พระราชนิพนธ์เรื่อง –,

ว่าด้วยระยะทางเสด็จประพาสเมื่องฉเชิงเทรา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๐

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ร.พ. พระจันทร์.

๕๒ เสด็จประพาสจันทบุรี – พระราชนิพนธ์เรื่อง –,

ว่าด้วยระยะทางเสด็จประพาสจันทบุรี เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๙

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕

หมายเหตุ – ทรงเล่าตำนานเมืองจันทบุรีไว้ด้วย.

๕๓ ระยะทางเที่ยวชะวา กว่าสองเดือน (พ.ศ. ๒๔๓๕)

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ร.พ. โสภณ ฯ.

๕๔ เสด็จประพาสชะวากรั้งหลัง (พ.ศ. ๒๔๔๔) – พระราชนิพนธ์เรื่อง –,
พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ร.พ. ไทย.

๕๕ เสด็จประพาสต้น ครั้งที่ ๒ – พระราชนิพนธ์เรื่อง –,
ว่าด้วยระยะทางเสด็จแต่กรุงเก่า – สระบุรี – อ่างทอง – สิงห
บุรี – ไชยนาท – นครสวรรค์ – กำแพงเพชร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙
พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ร.พ. โสภณ ๆ.

๕๖ เสด็จประพาสไทรโยค – พระราชนิพนธ์ –,
ว่าด้วยระยะทางเสด็จตามลำน้ำแควน้อย แขวงเมืองกาญจนบุรี
จนถึงไทรโยค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐
พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕
หมายเหตุ – ทรงเล่าตำนานพระปฐมเจดีย์ และเรื่องพระแท่นดงรังไว้ด้วย

๕๗ เสด็จไทรโยค – กลอนไดเอรี่ซึมทราบ กับตาม –. (พ.ศ. ๒๔๓๑)
พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ร.พ. ไทย
หมายเหตุ – มีคำอธิบายว่าด้วยพระราชนิพนธ์บทกลอนพิมพ์รวมอยู่ด้วย

๕๘ เสด็จมณฑลฝ่ายเหนือ – พระราชหัตถเลขา –,
ว่าด้วยระยะทางเสด็จบางปะอิน – อ่างทอง – สิงหบุรี – ไชย
นาท – อุทัยธานี – นครสวรรค์ – พิจิตร – พิษณุโลก – อุตรดิษฐ
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔
พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ร.พ. ไทย.

๕๙ เสด็จประพาสแหลมมะลายู ใน พ ศ ๒๔๓๒ – ๒๔๓๓ – ๒๔๔๑ – ๒๔๔๔ รวม ๔ คราว – พระราชหัตถเลขา – ,

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ร.พ. ไทย.

๖๐ เสด็จประพาสแหลมมะลายู (ใน พ.ศ. ๒๔๓๓) – พระราชนิพนธ์ –,

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ร.พ. โสภณ ฯ.

๖๑ เสด็จประพาสมณฑลราชบุรี (ใน พ.ศ. ๒๔๕๒) – พระราชหัตถเลขา –,

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ร.พ. โสภณ ฯ.

๖๒ เสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก (ใน พ.ศ. ๒๔๒๕-๒๔๒๖-๒๔๒๗)- พระราชหัตถเลขา –,

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ร.พ. โสภณ ฯ.

๖๓ เสด็จประพาสมณฑลอยุธยา (ใน พ ศ. ๒๔๒๑) – พระราชนิพนธ์ –,

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ร.พ. โสภณ ฯ.

๖๔ เห่เรือ – บท –,

เห่ชมสวน

โคลง
๑ นาเวศคลาเคลื่อนคล้อย ชลธาร
ล่วงกระแสวโนทยาน ถิ่นไม้
เฌอเหล่าพฤกษ์ตระการ ดวงดอก
หอมรื่นชื่นจิตต์ให้ นึกน้องคนึงหลัง ฯ

ภาพย์ นาเวศเคลื่อนคล้อยคลา ล่องลอยมาตามชลธาร
ชมไม้ในอุทยาน บานเกลื่อนกลื่นหล่นเรี่ยงราย.

ฯ ล ฯ

เห่ชมนก

โคลง เรียมร่ำรำภุกน้อง นวลสมร แม่เฮย
เคยกระกองบังอร อุ่นเนื้อ
ยลเหล่าทิชากร กกคู่ เคียงเฮ
นึกเมื่อยามกอดเกื้อ เกศแก้วกับกร ฯ
ภาพย์ เรียมร่ำคร่ำครวญคราง โดยแถวทางท้องเถื่อนพนม
ปักษาน่าเชยชม แซ่เสียงซ้องร้องอึงอล.

ฯ ล ฯ

เห่ชมไม้

โคลง แสนถวิลหวั่นหวั่นด้วย วนิดา
พลางระเมียรพฤกษา ช่อช้อย
เรียงรุ่นรุกขผกา ดอกดก
ไปบส่างโศรกสร้อย สุดว้างอาดูร ฯ
ภาพย์ เฌอปรางเปรียบปรางเจ้า หอมรสเร้ารื่นรวยริน
สลัดใดไยยุพินทร์ สลัดได้ให้อาวรณ์.

ฯ ล ฯ

เห่ชมโฉม

โคลง ยลพักตร์ผิวผ่องเพี้ยง ศศิธร
สบเนตร์ยิ่งคมศร บาดซ้ำ
ฟังเสียงสุดอาวรณ์ หวังสวาท
งามท่วนล้วนลักษณ์ล้ำ แหล่งหล้าหาไหน ฯ

กาพย์ ยลพักตร์ผิวผ่องผุด งามบริสุทธิ์เล่ห์จันทร
สบเนตรเนตรยิ่งศร รอนจิตรซ้ำล้ำเหลือคม.

ฯ ๓ ฯ

๖๕ อิเหนา— บทเจรจาลครเรื่อง —,
พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ร.พ. ไทย.

เจ้าหน้าที่

กรมศิลปากร	เจ้าของ
นายกี อยู่โพธิ์	บรรณาธิการ
นายเจริญ อินทรเกษตร	บรรณาธิการผู้ช่วย
นายพูน พันธุ์เกาะ	ผู้จัดการ
นายทองจีน ต่อเหล่าค้า	ผู้ช่วยผู้จัดการ
นายแนบ พวงไพโรจน์	เหรัญญิก
นายบัวลอย คชพงศ์	เจ้าหน้าที่บัญชี
นายสนั่น ตันบุญยืน	ผู้พิมพ์โฆษณา
โรงพิมพ์พระจันทร์	ผู้พิมพ์

วัตถุประสงค์

เพื่อเผยแผ่และเชิดชู

วรรณคดี, โบราณคดี, ศิลปกรรม และ วัฒนธรรม

ของชาติ

ออกปีละ ๖ เล่ม ๒ เดือนต่อ ๑ เล่ม

ค่าบำรุงปีละ ๒ บาท สั่งเงินล่วงหน้า

ท่านสมาชิกถ้าประสงค์จะติดต่อโปรดอ้างเลขที่สมาชิก

จำหน่ายปลีก เล่มละ ๕๐ สตางค์

ความเจริญถาวรเกือบ ๕๐ ปี ของ ห้างเต็กเฮ้งหยู ตรากิเลน

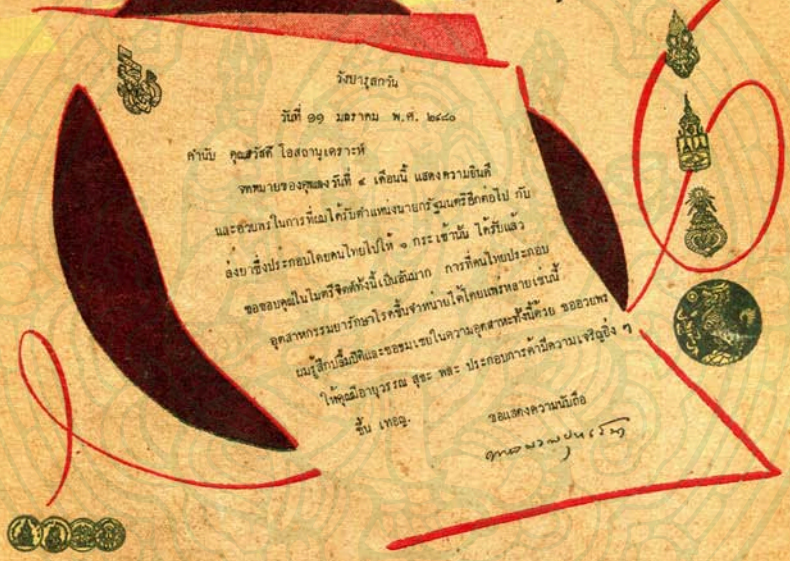

ย่อมแสดงให้เห็นประจักษ์ว่า ยา ตรากิเลน เกือบ ๑๐๐ ขนาน ที่ห้างเต็กเฮ้งหยูปรุงจำหน่าย มีมหาชนนิยมเชื่อถือคุณภาพตลอดมาเป็นอย่างดี ฉะนั้น พระเจ้าอยู่หัว เจ้านายชั้นสูง ท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ รัฐบาลสยาม ได้ทรงพระราชทาน ประทาน และ ให้เหรียญตรานะและใบชมเชยแก่ห้าง เต็กเฮ้งหยู ไว้เป็นสำคัญ

ท่านนายกรัฐมนตรี เจ้าคุณพหลพลพยุหเสนา ก็ได้
ชมเชย ห้างเต็กเฮ้งหยู ว่า เป็นห้างยาไทยที่น่าสรรเสริญ